

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Şəfa Əliyev

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti

Dərs vəsaiti

Sumqayıt - 2015

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Şəfa Əliyev

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti

D ə r s v ə s a i t i

*Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirinin 29.01.2015-
ci il tarixli 125 №-li əmri ilə
nəşr hüququ (qrif)
verilmişdir*

S u m q a y ı t – 2 0 1 5

ELMI REDAKTOR: i.e.d., prof. Rasim Həsənov
RƏYÇİLƏR: i.e.d., prof. Arif Şəkərəliyev
i.e.n., dos. Lalə Mahmudova

**Əliyev Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti.
Dərs vəsaiti. Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin
nəşriyyatı, 2015.- 185s.**

Dərs vəsaitində Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin müasir aspektləri, onun formalaşması prosesləri, xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti, bu sahədə prioritet istiqamətlər və digər aktual məsələlər verilmişdir.

Dərs vəsaitinə daxil olunmuş mühazirələrdə nəzəri əsaslarla yanaşı, iqtisadi inteqrasiya prosesləri, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi meyilləri, dünya bazarının inkişaf mərhələləri, xarici ticarətin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində rolu, dövlətin gömrük xidməti sahəsində iqtisadi siyasəti, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyi, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət Konsepsiyası və onun inkişaf perspektivləri barədə materiallar yer almışdır.

Dərs vəsaiti “Dünya iqtisadiyyatı” ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, magistrələr və doktorantlar, bu ixtisas üzrə işləyən müəllimlər və mütəxəssislər üçün faydalı ola bilər.

ISBN-978-9952-8104-8-6

Redaktor : L.Ə.Məlikova
Texniki redaktor: E.F.Həsəratova
Koorektor : S.Z.Əlirzayeva

Yığılmağa verilmişdir 16.03. 2015-ci il.

Çapa imzalanmışdır 06.04.2015-ci il

Sifariş №76. Şərti ç.v.11.6. Kağız formatı 60*84^{1/16}. Tiraj 500

Sumqayıt Dövlət Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Sumqayıt şəhəri,43-cü məhəllə.

MÜNDƏRICAT:

Giriş.....	9
Mövzu 1. İqtisadiyyat və siyasət. Xarici iqtisadi əlaqələri şərtləndirən amillər.....	10
1.1. Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti və nəzəri-metoloji əsasları.....	10
1.2. İqtisadi və siyasi sistem.....	12
1.3. Xarici iqtisadi siyasət və Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyaları.....	15
1.4. Xarici ticarət siyasəti.....	17
1.5. Ödəniş balansı siyasəti.....	18
1.6. Xarici investisiya siyasəti.....	20
1.7. Xarici valyuta siyasəti.....	22
Mövzu 2. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin zəruriliyi və əsasları.....	27
2.1. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, onların formaları və nəzəri əsasları.....	27
2.2. Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm forması kimi.....	30
2.3. Xarici ticarət nəzəriyyələri.....	32
2.4. Azərbaycan Respublikasını dünya iqtisadi proseslərinə sürətləndirən amillər.....	41
Mövzu 3. İqtisadi inteqrasiya prosesləri və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi meyilləri.....	45
3.1. Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi inteqrasiya prosesləri.....	45

3.2. İqtisadi inteqrasiya proseslərində Avropa modelləri.....	48
3.3. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsində Beynəlxalq əmək bölgüsünün mahiyyəti və nəzəri əsasları.....	52
3.4. Azərbaycan-Beynəlxalq əmək bölgüsü və iqtisadi inteqrasiya proseslərində.....	54
3.5. Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti.....	56

Mövzu 4. Dünya bazarının inkişaf mərhələləri və onun iqtisadi proseslərdə rolu.....60

4.1. Dünya bazarının əmələ gəlməsi və mahiyyəti.....60

4.2. Dünya bazarının formalaşmasında kapitalist bazarı amili.....62

4.3. Dünya iqtisadiyyatının formalaşması mərhələləri.....64

4.4. Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin mənfi və müsbət cəhətləri.....67

4.5. Azərbaycanın dünya bazarına iqtisadi inteqrasiyasının prioritet istiqamətləri.....70

Mövzu 5. Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində.....73

5.1. Beynəlxalq iqtisadi proseslərin prioritet istiqamətləri.....73

5.2. Xarici-iqtisadi fəaliyyətin təşkilində dövlət siyasəti.....77

5.3. Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırma.....	78
5.4. Xarici-ticarətin nizamlanması Ümumdünya Ticarət Təşkilatının rolu.....	80
5.5. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət siyasəti və ÜTT-ə qəbul edilməsi məsələləri.....	84

Mövzu 6. Gömrük xidməti və dövlətin xarici ticarət iqtisadi siyasəti.....	89
6.1. Xarici-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələri.....	89
6.2. Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti.....	90
6.3. Gömrük siyasəti və gömrük xidməti üzrə əsas alətlər.....	92
6.4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi.....	96
6.5. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının rolu.....	97
6.6. Azərbaycanda gömrük xidmətinin təşkili üzrə dövlət orqanları və onların funksiyaları.....	99

Mövzu 7. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri və onun səmərəliliyi.....	105
7.1. «Daxili» və «xarici» iqtisadiyyat və «xarici ticarət dövriyyəsi» anlayışları.....	105
7.2. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyatların inkişafında rolu.....	108
7.3. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsinə təsiri.....	110
7.4. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişaf mərhələləri.....	112

Mövzu 8. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri.....	116
8.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışının mahiyyəti.....	116
8.2. Ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyinin və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin qarşılıqlı aspektləri.....	118
8.3. Təhlükəsizlik səviyyələri və iqtisadi təhlükəsizlik.....	120
8.4. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik diplomatiyası.....	121

Mövzu 9. Xarici iqtisadi siyasətdə milli maraqlar, investisiya və regional inkişaf amilləri.....	125
9.1. Milli maraqların formalaşması prosesləri dünya sivilizasiyası kontekstində.....	125
9.2. İqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi və qloballaşması məsələləri.....	127
9.3. Azərbaycanın dünya investisiya sisteminə inteqrasiyası etməsi prosesləri.....	129
9.4. Müasir investisiya siyasəti və xarici investisiyaların yatırılmasının əsas prinsipləri.....	131
9.5. Xarici investisiyaların quruluşunda beynəlxalq sazişlər və razılaşmalar.....	134
9.6. Dünya iqtisadi sistemində regional inteqrasiya proseslərinin əsas istiqamətləri.....	136
9.7. Müasir dünya iqtisadiyyatında iri regional qurumlar və onların iqtisadi diplomatiyası.....	137

9.8. Postsovet ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi əməkdaşlıq diplomatiyası.....140

9.9. Azərbaycanın regional iqtisadi diplomatiyası.....141

Mövzu 10. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət konsepsiyası və onun inkişaf perspektivləri.....149

10.1. Ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində rolu.....149

10.2. Azərbaycanın dünya ticarət sistemində rəqabətlik problemləri və bu sahədə prioritet istiqamətlər.....151

10.3. Azərbaycanın beynəlxalq qurumlarda iştirakı və ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri.....153

10.4. Xəzəryanı ölkələrin neft diplomatiyası (Rusiya, Qazaxıstan və İran).....155

10.5. Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası qlobal rəqabət mühitində.....158

ƏLAVƏLƏR.....161

Əlavə 1. «Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti» fənnindən proqram.....161

Əlavə 2. «Xarici iqtisadi siyasəti» fənnindən proqram.....171

Giriş

Keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi özünün xarici iqtisadi siyasətini formalaşdırmalı və bu sahədə prioritet vəzifələri müəyyənləşdirmək zərurətində olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəllərində artıq ölkədə bazar iqtisadiyyatı prinsipləri formalaşmaqda idi və Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin ilkin tendensiyaları yaranırdı. Bu məqsədlə ölkədə aparılan iqtisadi islahatların beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və dünya iqtisadiyyatının əsas inkişaf tendensiyaları kontekstində təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Digər tərəfdən, Azərbaycan özünün təbii ehtiyatlarından, karbohidrogen resurslarından və coğrafi yerləşmə üstünlüklərindən istifadə etməklə, regional və dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərinin fəal iştirakçılarından birinə çevrilməyi strateji hədəf kimi qarşıya qoymuşdu.

Azərbaycanda iqtisadi islahatların gedişində ilk növbədə xarici iqtisadi siyasət modelinin əsas elementlərinin formalaşması vacib idi. Bu tip xarici iqtisadi siyasətin tərkib hissəsinə ölkəmizin iqtisadi potensialı, regional iqtisadi siyasət, xarici ticarət siyasətinin mühüm elementləri olan – pul, kredit siyasəti, kapital və xarici investisiya siyasəti, beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatları ilə strateji əməkdaşlıq siyasəti, milli iqtisadi maraqları özündə əks etdirən iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri və nəhayət, ölkənin strateji iqtisadi hədəflərinin prioritet istiqamətləri daxildir.

Təqdim edilən bu dərs vəsaitində Azərbaycan xarici iqtisadi siyasəti fənni üzrə mühazirələr, bu fənn üzrə proqramlar, tədris prosesi üçün mühazirələrin (məşğələlərin) təxmini mövzuları, dərs bölgüsü, ədəbiyyat siyahısı və internet resurslarının ünvanları verilmişdir.

Mövzu 1. İqtisadiyyat və siyasət. Xarici iqtisadi əlaqələri şərtləndirən amillər.

1.1. Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti və nəzəri metodoloji əsasları.

1.2. İqtisadi və siyasi sistem.

1.3. Xarici iqtisadi siyasət və Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyaları.

1.4. Xarici ticarət siyasəti.

1.5. Ödəniş balansı siyasəti.

1.6. Xarici investisiya siyasəti.

1.7. Xarici valyuta siyasəti.

1.1. Xarici iqtisadi siyasətinin mahiyyəti və nəzəri metodoloji əsasları.

Xarici iqtisadi siyasət - müxtəlif region və ölkələr arasında ticarət formasında mal və xidmətlərin mübadiləsini təşkil edən kompleks tədbirlərdən ibarətdir.

Xarici iqtisadi siyasət - dövlətin məqsədyönlü tədbirləri olmaqla, onun dövlət səviyyəsində xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimlənməsi, ölkənin Beynəlxalq əmək bölgüsündə optimal iştirak variantlarını müəyyənləşdirməsidir.

Xarici iqtisadi siyasətin əsasını idxal və ixrac siyasəti, valyuta siyasəti, xarici investisiyaların və kapitalın hərəkəti üzrə siyasət təşkil edir.

Bununla belə, xarici ticarət siyasəti milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərməsinə baxmayaraq, bu siyasət balanslaşdırılmadığı halda dünya bazarından asılı olduğu üçün

müxtəlif iqtisadi və maliyyə böhranlarında, digər iqtisadi proseslərdə ölkə daxilində sosial-iqtisadi problemlərin çətinləşməsinə gətirib çıxara bilər. Bu aşağıdakılarla izah olunur:

- ölkə iqtisadiyyatının və onun əsas sektorlarının dünya bazarından asılı olmağı;
- dünya qiymətləri və valyuta məzənnələrinin əsaslı dəyişməsi ölkə iqtisadiyyatına güclü zərbə vura bilər və iqtisadi risk artır;
- milli daxili real iqtisadi sektorlar dünya rəqabətinə tab gətirməyərək iflic vəziyyətinə düşə bilər və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, **xarici iqtisadi siyasətin dövlət nizamlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu sahədə dövlət aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:**

- qanunvericilik bazasının yaradılması, mühüm qanunların qəbul edilməsi, normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması;
- xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində icraçı dövlət orqanlarının müəyyənləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin təşkili;
- xarici ticarət dövriyyəsinin artırılmasında idxal və ixrac əməliyyatlarının effektivliyinin yüksəldilməsinə mütərəqqi tədbirlərin görülməsi;
- xarici investisiyaların cəlb edilməsinin sürətləndirilməsi üçün xarici kapitalın stimullaşdırılması.

Dövlət orqanları xarici ticarət siyasətinin nizamlanması və təkmilləşdirilməsi üçün tarif və qeyri-tarif metodlarından istifadə edir, xarici ticarət üzrə norma və qaydaları hazırlayır və sair.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət siyasətində iki mühüm istiqamət xüsusilə seçilir:

- sərbəst ticarət;

– proteksionizm.

Sərbəst ticarətlə bağlı xarici iqtisadi siyasətdə və onun icra edilməsi proseslərində gömrük orqanları gətirilən və çıxarılan malların ancaq qeydiyyatını aparır. Liberallaşdırılmış sərbəst ticarətdə idxal və ixrac rüsumları tutulmur.

Proteksionizm - bu halda idxal məhdudlaşdırılır, bu məqsəd üçün yüksək gömrük rüsumları müəyyən edilir, bəzi malların ölkəyə gətirilməsi qadağan olunur. Dövlət bu yolla daxili bazarı tənzimləməyə və onu xarici rəqabətdən qorumağa çalışır. Bununla belə, proteksionizm bir çox hallarda milli iqtisadi inkişafı ləngidə bilər və monopolizmə rəvac verir.

1.2. İqtisadi və siyasi sistem.

İqtisadi sistem iqtisadiyyatda istehsalın, onun bölüşdürülməsi və mal-xidmətlərin istehlakını özündə birləşdirən bir sistemdir. Bununla yanaşı, iqtisadi sistem xüsusi prinsip və metodlarla iqtisadiyyatın problemlərinə baxır, milli istehsal resurslarının bölüşdürməsinə tənzimləyir, bu sahədə defisiti aradan qaldırır.

Hələ Adam Smit göstərirdi ki, sosial marağın tez hərəkəti yalnız özəl maraq üzərində qurulur. Digər tərəfdən isə, istehsal özəl müəssisədə həyata keçirilir və bu münasibətdə cəmiyyət məhdud iqtisadi resursların bölüşdürülməsini təşkil edir. Həm də iqtisadi sistem yaradılarkən hər bir ölkə, cəmiyyət özünün modelini və alternativ variantları seçir. Bütün hallarda bu prinsiplərin əsasında effektivlik, artım (temp), sərbəstlik və bərabərlik üstünlük təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi sistemin 3 forması xüsusilə seçilir:

- bazar iqtisadiyyatı;
- plan iqtisadiyyatı;
- qarşılıqlı iqtisadiyyat.

Bazar iqtisadiyyatı. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, milli və dövlət qurumlarının təsiri tamamilə məhdudlaşdırılır. Bunların əvəzində iqtisadi prosesləri istehlakçılar və onların alıcılıq qabiliyyəti tənzimləyir və bu proseslər ölkənin iqtisadi inkişafını, onun prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bazar iqtisadiyyatının əsas məqsədlərindən biri iqtisadi sahələrə, sənayeyə subsidiyaların, dotasiyaların dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılması, qiymətlərin qabaqcadan nizamlanmasının aradan qaldırılmasından ibarətdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemi və planlaşdırma yoxdur.

Plan iqtisadiyyatı. Plan iqtisadiyyatını bir çox hallarda inzibati amiranəlik sistemi adlandırırlar və bu 70 ildən çox müddətdə SSRİ-nin timsalında özünü büruzə vermişdir. Bu iqtisadi sistemin əsas spesifik xüsusiyyətləri istehsalın təşkili, resursların bölünməsi, mal və xidmətlərin qiymətinin müəyyənləşdirilməsi və sair bu kimi iqtisadi təsərrüfat sahəsində qərarların hökumət tərəfindən verilməsidir. Bu tip iqtisadiyyatda bazar iqtisadiyyatına uyğun çeviklik, effektivlik, yüksək rentabellik, tələb və təklifin əsas göstərici kimi çıxış etməsi amilləri olmur.

Qarşılıqlı iqtisadiyyat. Qarşılıqlı iqtisadiyyat özündə planlı və bazar iqtisadiyyatının bir çox elementlərini birləşdirir. Bu tip

iqtisadiyyat bir çox ölkələrdə üstünlük təşkil edir. Belə ölkələrdə hökumət bütün təsərrüfat subyektlərinə nəzarəti həyata keçirmir, planlı və bazar iqtisadiyyatı subyektləri qarşılıqlı formada fəaliyyət göstərilir. Bu tip iqtisadiyyatın bir cəhəti ondan ibarətdir ki, burada kapitalizm və sosializm sistemlərinin bir çox mühüm iqtisadi siyasi prinsipləri vəhdət formasında təkmilləşdirilir və ölkənin geniş siyasi və iqtisadi baxışlarını özündə əks etdirir.

Siyasi sistem - ölkənin və hökumətin yürütdüyü siyasi standartların kompleks sistemidir. Bu sistemə hüquqi normalar, iqtisadi sistem, mədəniyyət sistemi və digər sosial sistemlər daxildir.

Siyasi sistemin bir sıra spesifik xüsusiyyətləri vardır:

- siyasi sistemdə siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqının lobbist qrupların, digər siyasi qurumların siyasi normaları və funksiyaları müəyyənləşdirilir;
- siyasi sisteminin başında hakimiyyətdə olan ictimai təşkilatlar, qruplar durur;
- siyasi sistem hakimiyyətin fəaliyyətinin nəzəri və praktiki əsaslarını işləyib hazırlayır, onun prioritet strateji fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir və ölkənin idarəetmə stukturunu formalaşdırır;
- siyasi sistem ölkədə ictimai asayışı, təhlükəsizliyi və cəmiyyətin saflaşdırılmasını təmin edir və s.

Dünya təcrübəsində çoxlu formada siyasi sistemlər və ölkəni idarəetmə sistemləri fəaliyyət göstərir:

- monarxiya
- demokratiya

- anarxiya
- meritokratiya
- texnokratiya
- respublika
- sultanat
- islam demokratiyası
- teokratiya
- vestminster sistemi
- feodalizm və s.

Dünya siyasi sistemlərinin çoxluğuna baxmayaraq dünya sivilizasiyası inkişaf etdikcə bu sistemlərin təkmilləşdirilmiş demokratik formaları daha çox üstünlük təşkil etməkdədir.

1.3. Xarici iqtisadi siyasət və Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyaları.

İqtisadi siyasət konsepsiyası hər bir ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu siyasətin balanslaşdırılmış təşkilində ölkənin milli iqtisadi maraqlarının qorunması, onun beynəlxalq aləmdə imicinin artması, dünya bazarı proseslərində fəallığının yüksəlməsi və dünya ölkələri arasında rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi məsələləri ilə bilavasitə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyası xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasına nisbətən az dövrü əhatə edir. XX əsrin ortalarında xarici iqtisadi siyasət əsasən təkmilləşərək beynəlxalq iqtisadi konsepsiya formasında dünya iqtisadiyyatına güclü təsir göstərməyə başlamışdır.

Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyası iki və daha çox ölkə üçün beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin təşkili, nizamlanması, inkişafı üçün alət və vasitələrdən ibarətdir. Beynəlxalq iqtisadi siyasət mahiyyətinə görə sənaye təyinatlı və yaxud coğrafi prinsiplər əsasında formalaşdırılır. Məsələn, hər hansı bir regionda, bu regionların Qərbi Avropada, Şimali Amerikada və yaxud Cənub-Şərqi Asiyada yerləşməsindən asılı olmayaraq, regional oxşarlıq baxımından bu cür beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyaları bir-birinə yaxın ola bilərlər.

Qlobal beynəlxalq iqtisadi siyasəti isə - bu siyasətin elementlərinin dünyanın müxtəlif regionlarını, dünya təsərrüfat sisteminin inteqrasiya məkanlarını əhatə etdiyi proseslər nəzərdə tutulur. Məsələn, bütün dünya ölkələrinin narahatlığına səbəb olan və ümumdünya koordinasiyasını tələb edən ətraf mühitin mühafizəsi, demografiya problemləri, aclıq və yoxsulluq, işsizlik problemləri və s. Adətən, bu tip qlobal beynəlxalq iqtisadi siyasəti beynəlxalq qurumlar, məsələn Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və digərləri formalaşdırır.

R.N. Kuperin fikrincə hər bir ölkə əgər öz iqtisadi siyasətini formalaşdırma zamanı başqa ölkələrin qarşısında duran strateji vəzifələrə zidd olmayan vəzifələr qoyduğu halda, beynəlxalq iqtisadi siyasətin formalaşması və koordinasiya edilməsi mümkün olur. Bu tip proseslər iki amildən xüsusilə asılıdır:

- müxtəlif ölkələrin təşkilatları, təsərrüfat subyektləri, xarici iqtisadi əlaqələr iştirakçıları qarşılıqlı beynəlxalq iqtisadi əlaqələri yaratmağa, kooperasiya əlaqələrini gücləndirməyə maraqlıdırlar;

- bir ölkənin balanslaşdırılmamış iqtisadi siyasəti digər ölkənin iqtisadi maraqlarına zidd olduğundan, bu tip iqtisadi siyasət formalarının koordinasiyası zərurəti yaranır.

Digər tərəfdən, müasir qloballaşma şəraitində hər hansı bir ölkənin qapalı iqtisadi siyasətinin uğurlu nəticələr əldə etmək imkanı məhdud olduğundan dünya ölkələrinin əksəriyyəti xarici iqtisadi siyasətini və beynəlxalq iqtisadi siyasi konsepsiyasını formalaşdırarkən, dünya təsərrüfat prosesində baş verən iqtisadi transformasiyaları nəzərə alırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosializm sisteminin süqutu ilə əlaqədar olaraq, yeni dövlətlərin yaranması və dünya iqtisadiyyatında innovasiyaların sürətli tətbiqi xarici iqtisadi və beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyalarının təkmilləşdirilməsini tələb edir və yaxın 15-20 il ərzində bu proseslərin sürətlənməsi gözlənilir.

1.4. Xarici ticarət siyasəti.

Xarici ticarət siyasəti - xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi üzrə siyasi, təşkilati və iqtisadi xarakter daşıyan tədbirlər sistemidir.

Bu proseslər dövlət səviyyəsində aparılır və ölkələrarası beynəlxalq mal bölgüsü və əmtəə mübadiləsi formasında genişləndirilir. Bu tip ticarət proseslərində dövlət idxal və ixracın strukturunu, çeşidlərini, coğrafi ərazisini müəyyənləşdirir, ölkə iqtisadiyyatının uzun müddətli inkişafı nəzərə alınmaqla strateji prioritet istiqamətlər formalaşdırılır. Bundan əlavə, dövlət tərəfindən ödəniş balansının qorunması, milli valyuta kursunun dəstəklənməsi və sair funksiyalar həyata keçirilir. Ölkənin xarici ticarət əməliyyatları iştirakçıları xarici iqtisadi və beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyalarını mal və əmtəələr üzrə formalaşdırdıqları marketinq konsepsiyası əsasında aparırlar.

Xarici ticarət siyasəti hər bir ölkənin iqtisadi siyasətinin bir hissəsidir və bu siyasətin əsas məqsədi ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verməkdir. Bir çox hallarda xarici ticarətdə vasitəçi qurumlardan, ixtisaslaşdırılmış firma və kompaniyalardan istifadə edilir və bütövlükdə dövlət strukturlarının digər təsərrüfat subyektləri, xarici iqtisadi iştirakçıları ilə əlaqəli münasibətləri bu sahə üzrə konsepsiyasının zənginləşməsinə əlavə töhfələr verir.

1.5. Ödəniş balansı siyasəti.

Müstəqil dövlətin idarə edilməsində bir sıra atributlar və mühüm funksiyalar mövcuddur ki, bunlarsız ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadi konsepsiyası, beynəlxalq iqtisadi siyasət istiqamətləri və bu kimi digər iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mümkün olmaz. Belə funksiyalardan biri də - **ödəniş balansı siyasətidir.**

Ödəniş balansı - bir ölkənin müəyyən zaman kəsiyi dövründə beynəlxalq iqtisadi əməliyyatları barədə hesabatdır. Bu hesabatda xarici ticarət əməliyyatlarının nəticələri, ölkələrarası investisiyalar, xaricdə alınan əmlaklar, gəlirlərin hərəkəti barədə məlumatlar öz əksini tapır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun təsnifatına və təbircə - **ödəniş balansı** - bir ölkənin digər ölkələrlə müəyyən dövr ərzində xarici-iqtisadi əməliyyatları üzrə sistemləşdirilmiş statistik hesabatdır və adətən bu dövr təqvim ilini əhatə edir. (Rukovodstvo po platecnomu balansu. 5-oe izd. Per. s anql. Vaşinqton MVF, 1993, s.21).

Ödəniş balansı üzrə siyasətin formalaşması və bu balansın vasitələri haqqında diskussiyalar XX əsrin ikinci yarısında daha

qabarıq özünü göstərmişdir. Xüsusilə amerika iqtisadçısı F.Maxlupun xarici iqtisadi əməliyyatların uçotu üzrə ödəniş balansı konsepsiyası bu diskussiyaların əsasını qoydu (Machlup F. Three Concepts of the Balance of Payments and the So-Called Dollar Shortage Collected Essays of Fritz Machlup. N.Y. Charles Scribner, 1964.p.69-92). Bununla belə, bu diskussiyalar F.Maxlupun opponentlərinin qələbəsi ilə nəticələndi. Ödəniş balansının tərtib edilməsi Maxlupa görə faktiki ödənilmiş pul əməliyyatlarının balansına görə yox, hər bir ölkənin xarici aktivlərinin və öhdəliklərinin balansı üzrə aparılması məqsədəuyğun hesab edildi.

Müasir dövrdə ödəniş balansı qeyri-rezidentlər üzrə əməliyyatlara görə hesablanmış tələbnamələr və öhdəliklər prinsipi ilə tərtib edilir. Digər alternativ metod kimi - xarici iqtisadi əməliyyatlar üzrə ödənilmiş tələbnamələr və öhdəliklərə görə aparılmış əməliyyatların faktiki kassa prinsipi götürülür.

Ödəniş balansının strukturu - müxtəlif metodlarla müəyyənləşdirilir və hazırda əsas etibarilə BVF-nun ödəniş balansı maddələri üzrə təsnifatından daha çox istifadə edilir. Bunlar əsasən 2 iri bölmə kimi formalaşmışdır:

- ticarət bölməsi;
- maliyyə bölməsi.

Xarici-iqtisadi əməliyyatlara və ödəniş balansında öz əksini tapan geniş yayılmış maddələr aşağıdakılardır:

- mal və xidmətlər mübadiləsi;
- qızıl və qiymətli sənədlərlə mal və xidmət alqı-satqısı;
- əmtəə, xidmət və gəlirlər üzrə əməliyyatlar;

- qiymətli daş ekvivalentdə (qızıl və s.), sərbəst valyuta ilə borc və öhdəliklərin, maliyyə tələblərinin, mülkiyyət formalarının mübadiləsi, əməliyyatlar;
- qarşılıqlı pul-valyuta köçürmələri və s.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, xarici-iqtisadi konsepsiyasını formalaşdırarkən, iqtisadi inkişaf proseslərini sürətləndirdikcə və beynəlxalq iqtisadi əlaqələri genişləndirdikcə, ödəniş balansının tərtib edilməsinə və bu sahədə müstəqil siyasətin aparılmasına ciddi zərurət duyulurdu. Bu amillər nəzərə alınmaqla, 1995-ci ildən etibarən Azərbaycanda ölkənin Milli Bankı (hazırda Mərkəzi Bankı) tərəfindən BVF-nun tövsiyələri əsasında tərtib edilməyə başlanılmışdır. Bu balansda xarici-iqtisadi əlaqələr və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsi üzrə baş verən əməliyyatlar - carı əməliyyatlar, xarici ticarət balansı, idxal-ixrac, xidmət, nəqliyyat, yük və sərnişin daşımaları, turizm, işgüzar və şəxsi səfərlər, rabitə, tikinti, sığorta, maliyyə xidmətləri, hökumət və işgüzar dairələrin xidmətləri, gəlirlər, carı transferlər, kapital və maliyyə hərəkətləri, investisiyalar, bonuslar, digər aktivlər, passivlər və sairələr öz əksini tapır.

1.6. Xarici investisiya siyasəti.

Xarici investisiyalar - beynəlxalq kateqoriyalı investisiya fəaliyyətidir və bu proseslərdə bir ölkənin rezidentləri - investorları digər ölkənin təsərrüfat subyektləri, kompaniyaları üzərində nəzarət imkanı əldə edir. Bu halda investorlarla bu tip müəssisələr arasında uzunmüddətli əməkdaşlıq prosesləri güclənir, investor tərəfindən müəssisəyə uzunmüddətli kredit

resursları cəlb edilir, yeni texnologiyalar, avadanlıqlar, menecment resursları gətirilir.

İnvestisiya siyasəti - kapital qoyuluşunun, onun səmərəli hərəkətinin və effektivli yerləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən tədbirlər sistemidir. Bu tip tədbirlər əsasən dövlət səviyyəsində reallaşdırılır və bu tədbirlərin istiqaməti ölkənin xarici-ticarət siyasətinə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinə, milli iqtisadi inkişaf modelinə uyğun müəyyənləşdirilir.

Dövlət investisiya siyasəti - milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafında mühüm rol oynayır, kapital və elmtutumlu sahələrin, xidmət və sosial sahələrin inkişafına əlavə stimullar verir. İnvestisiya siyasəti formalaşdırılarkən perspektiv inkişaf və tərəqqi tendensiyaları xüsusilə nəzərə alınır.

İnvestisiya siyasəti - dövlətin maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu siyasətin əsas məqsədi maliyyə resurslarının cəlb edilməsi, toplanması, əsaslı kapital qoyuluşunun səmərəliliyinin artırılması, investisiya fəallığının gücləndirilməsi, xarici-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi və sairədən ibarətdir.

Xarici investisiya siyasətinin - prioritet istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsi;
- milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfat sistemində qovuşmasının tezləşdirilməsi;
- ölkələrarası ticarət-iqtisadi əlaqələrin effektivliyinin artırılması;
- ölkələrin milli təhlükəsizlik konsepsiyasının reallaşdırılması;
- milli iqtisadiyyatların inkişafının artması və dünya iqtisadi inkişaf proseslərinin davamlılığı;

- qloballaşma mühitində ölkələrin rəqabətlik qabiliyyətinin yüksəldilməsi və milli iqtisadiyyatların innovasiya iqtisadiyyatına keçidinin sürətləndirilməsi və s.

Xarici investisiya siyasətində inkişaf etmiş ölkələrin rolu xüsusilə seçilir və bu ölkələrə - ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Hollandiya, Yaponiya, Kanada, Fransa, İsveçrə, Belçika-Lüksemburq (Benilüks), İsveç daxildir. Son dövrlərdə Çin sürətlə xarici investisiya siyasətini gücləndirməkdədir.

Azərbaycanda xarici investisiyaların qorunması və kapitalın hərəkəti 1992-ci il yanvarın 15-də qəbul edilmiş «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» və 1995-ci ilin 13 yanvarında qəbul edilmiş «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanunla tənzimlənir.

Azərbaycanda ən iri investisiya layihələri 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış «Əsrin kontraktı» ilə bağlıdır. Bu kontraktın keçən dövr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi 150 mlrd. ABŞ dollardan çox yaxın olmuşdur və bunun çox hissəsi hasilat sahəsinə yönəldilmişdir.

1.7. Xarici valyuta siyasəti.

Valyuta siyasəti hər bir ölkənin mühüm atributlarından biridir və bu siyasətin formalaşmasında milli maraqların qorunması, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və dünya ölkələri ilə xarici-iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində balanslaşdırılmış siyasət amilləri ciddi nəzərə alınmalıdır.

Valyuta siyasəti - dövlətin öz milli iqtisadi və xarici-iqtisadi maraqlarına uyğun həyata keçirdiyi valyuta əməliyyatları və valyuta münasibətləri tədbirlərindən ibarətdir.

Valyuta münasibətlərinə və tədbirlərinə əsasən maliyyə mexanizminin işlənilib hazırlanması, iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi, ödəniş əməliyyatlarının təşkili, valyuta tənzimlənməsi, milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, valyuta nəzarətinin effektiv təşkili və sairələr daxildir.

Xarici valyuta siyasətinin əsasında - ölkənin xarici-iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi, ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması, ölkələrarası ödəniş öhdəliklərinin və beynəlxalq qurumlarla maliyyə-ödəmə əməliyyatlarının milli maraqlar çərçivəsində təşkili, xarici kapitalın hərəkətinin güclənməsi və investisiyaların ölkəyə axınının sürətləndirilməsi (stimullaşdırılması) və sairələr dayanır.

Xarici valyuta siyasətinin reallaşdırılması üzrə keçirilən **xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı valyuta əməliyyatlarına** - idxal və ixrac üzrə hesablaşmalar, maliyyə kreditlərinin alınması və verilməsi, investisiyalar və kapitalla bağlı əməliyyatlar, qiymətli kağızlar üzrə əməliyyatlar və xarici borclar (öhdəliklər) üzrə hesablaşmalar və s. aiddir.

Azərbaycan Respublikasında xarici valyuta siyasəti üzrə tədbirləri və tənzimləmə proseslərini Mərkəzi Bank həyata keçirir. Bunlara rezidentlərə məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların ölkəyə köçürülməsi və ölkədən göndərilməsi, investisiyaların və kapitalın hərəkəti ilə bağlı ödəmələr, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta əməliyyatları, ölkənin beynəlxalq təşkilatlarda üzvlük haqlarının ödənilməsi, ölkə rezidentlərinin

nizamnamə kapitalında iştirakı əməliyyatları, kreditlər, depozitlər, sponsorluq, yardım, ianə üzrə ödənişlər, manatın digər valyutalarla konvertasiyası və məzənnəsi əməliyyatları və s. daxildir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta siyasəti və valyuta tənzimlənməsi «Valyuta tənzimi haqqında» 21 oktyabr 1994-cü il tarixli 910 sayılı Qanunla nizamlanır. Bundan əlavə «Gömrük tarifi haqqında», «Gömrük məcəlləsi», «Vergi məcəlləsi», «İnzibati xətalər məcəlləsi», «Normativ hüquqi aktlar haqqında» və sair bu kimi qanunlar vasitəsi ilə də valyuta tənzimlənməsi bu və ya digər formada həyata keçirilir.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Xarici iqtisadi siyasətinin mahiyyəti və nəzəri metoloji əsasları.
2. Xarici iqtisadi siyasət
3. Xarici iqtisadi siyasətin dövlət nizamlanması.
4. Sərbəst ticarət siyasəti.
5. Proteksionizm siyasəti.
6. İqtisadi və siyasi sistemlər.
7. Bazar iqtisadiyyatı sistemi.
8. Plan iqtisadiyyatı sistemi.
9. Qarşılıqlı iqtisadiyyat anlayışı.
10. Xarici iqtisadi siyasət - Beynəlxalq iqtisadi siyasət kontekstində.
11. Qlobal beynəlxalq iqtisadi siyasət.
12. Xarici ticarət siyasəti.

13. Ödəniş balansı siyasəti.
14. Xarici investisiya siyasəti.
15. Xarici valyuta siyasəti.

Ədəbiyyat:

1. Joseph Bergfried Esslen. Die Politik des auswärtigen Handels. Ein Lehrbuch.
2. Фомичев В. Международная торговля. Москва, 2002.
3. Борисов С.М. Платежный баланс России - новейший этап (2006-2007), «Деньги и кредит», №12, Москва, 2007.
4. Руководство по платежному балансу. Пятое изд. Пер. с англ., МВФ, 1993. – 250 с.
5. IMF. Balance of Payments manual, 5th edition, paragraph 219.
6. [Электронный ресурс]
URL:http://www.ru.wikipedia.org/wiki/платежный_баланс.
7. [Электронный ресурс] URL:<http://www.bibliotekar.ru>.
8. R.N. Cooper, 'Macroeconomic Policy Adjustment in Independent Economies', Quarterly Journal of Economics, vol.83, pp.1-24.
9. Pawel Bozyk, 'Globalization and the transformation of foreign economic policy'.
10. NA (2007) 'Economic Systems', the New Encyclopedia Britannica, vol.4, p.357.
11. NA (2007) 'Economic Systems', the New Encyclopedia Britannica, vol.4, p.357-58.
12. David W.Conkin (1991), Comparative Economic Systems, Cambridge University Press, p.1.

13. Robert L.Heilbroner and Peter J.Boettke (2007) ‘Economic Systems’. The New Encyclopedia Britannica, vol.17, p.908-15.
14. [Электронный ресурс] URL:<http://www.economyatch.com/>.
15. [Электронный ресурс] URL:http://www.en.wikipedia.org/wiki/economic_system#Overview.
16. Almond Gabriel A., et. al. Comparative Politics Today: A World View (7th edition), 2000.

Mövzu 2. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin zəruriliyi və əsasları.

- 2.1. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, onların formaları və nəzəri əsasları.*
- 2.2. Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm forması kimi.*
- 2.3. Xarici ticarət nəzəriyyələri.*
- 2.4. Azərbaycan Respublikasını dünya iqtisadi proseslərinə sürətləndirən amillər.*

2.1. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, onların formaları və nəzəri əsasları.

Dünya iqtisadiyyatı dedikdə, əsasən, ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının xarici aləmlə əlaqələrinin ümumi məcmusu başa düşülür. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya təsərrüfat sisteminin sürətli inkişafı və dünyada baş verən qloballaşma, iqtisadi transformasiyaların təsiri altında ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının əksər sahələri xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri ilə bağlıdır. Bu isə onu deməyə imkan verir ki, dünya təsərrüfatı bütövlükdə əsasən ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının xarici-iqtisadi əlaqələrindən ibarətdir.

Dünya təsərrüfat sistemi mürəkkəb bir sistemdir və onun əsasında beynəlxalq iqtisadi əlaqələr (iqtisadi münasibətlər, dünya təsərrüfat əlaqələri və s.) dayanır. Bu əlaqələr müxtəlif ölkələrin təsərrüfat subyektləri, hüquqi və fiziki şəxsləri (rezident və qeyri-rezidentlər) arasında baş verir.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr - ticarət, işçi qüvvəsinin miqrasiyası, kapitalın çıxarılması, beynəlxalq kredit, valyuta və elmi-texniki əməkdaşlıq üzrə dünya ölkələri arasında əlaqələrdən ibarətdir.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin formalaşması dövrləri aşağıdakılardır:

- iki dünya müharibəsi arasında olan dövr (1920-1940);
- II dünya müharibəsindən sonrakı dövr (1945-1990);
- Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin müasir inkişaf dövrü (1990-ci ildən sonra)

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr əsasən aşağıdakı formalara malikdir:

- mal və xidmətlər üzrə beynəlxalq (dünya) ticarət;
- kapitalın beynəlxalq hərəkəti;
- işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası;
- beynəlxalq elmi-texniki yeniliklərin mübadiləsi;
- beynəlxalq valyuta-hesablaşma münasibətləri və s.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektləri bunlardır:

- dünya ticarətində mallar və xidmətlər;
- pul və əmək resursları;
- informasiyalar və texnologiyalar;
- ölkələrin əməkdaşlığı.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin subyektləri:

- dünya ölkələri və beynəlxalq təşkilatlar;
- transmilli kompaniyalar, şirkətlər, maliyyə təşkilatları və banklar;
- Beynəlxalq valyuta-kredit institutları;
- firma və müəssisələr, təsərrüfat və sahibkarlıq subyektləri;

- elmi müəssisələr və mərkəzlər;
- fiziki şəxslər.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsasını təşkil edir:

- Beynəlxalq əmək bölgüsü;
- mal və xidmətlərin mübadiləsi;
- dünya bazarı və dünya ticarəti;
- Transmilli kompaniyalar;
- Beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə münasibətləri;
- Beynəlxalq sahibkarlıq və investisiya fəaliyyəti;
- Beynəlxalq elmi-texniki əlaqələr;
- İnformasiya texnologiyaları və innovasiya mübadiləsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə inteqrasiya edən ayrı-ayrı ölkələrin təsərrüfat subyektləri, agentlikləri, firma və kompaniyalar beynəlxalq ticarət mübadiləsinin təsiri altında ayrı-ayrı istehsal sahələri, mal və xidmətlər üzrə ixtisaslaşmağa məcbur olurlar. Bu tip ixtisaslaşmalar isə beynəlxalq ticarət mübadiləsini gücləndirir və inteqrasiya proseslərini sürətləndirir, qloballaşma və rəqabət mühitini genişləndirir.

Beynəlxalq ticarət qədim tarixə malikdir və dünya ölkələrinin xarici ticarət əməliyyatlarının (ixrac və idxal) məcmusu əsasında formalaşmış, inkişaf etmişdir.

Dünya təsərrüfat sistemi bir neçə 100 illiklər ərzində formalaşsa da, onun əsaslı inkişafı son 100 illə bağlıdır. Keçən əsrin 50-ci illərinə kimi dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişafına baş vermiş dünya müharibələri (I və II dünya müharibələri), iqtisadi böhranlar imkan verməmişdir. XX əsrin 50-90-cı illərində isə iki rəqib sistemin - sosializm və kapitalizm arasında gərgin

mübarizə getmiş, ağır sənayeləşmə, elmi-texniki yeniliklərin yüksək həddə çatdırılması üçün hətta kosmik sahədə rəqabət aparılmışdır. Lakin sosializmin süqutu ilə bu mübarizənin tendensiyası XX əsrin sonlarında dünya xəritəsində yeni dövlətlərin yaranması ilə bağlı dəyişmiş, dünya təsərrüfat sistemində bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin sayı artmış və dünya iqtisadiyyatında inteqrasiya prosesləri bu istiqamətdə genişlənmiş, beynəlxalq ticarətin əhəmiyyəti əsaslı şəkildə artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin nəzəri əsasları klassik nəzəriyyələrdə (Adam Smit, U. Petti, D. Rikardo) və digər xarici ticarət nəzəriyyələrində (Hekşer-Olinin istehsal amillərinin nisbəti vəziyyəti, Leontyev təzadı, M.Porterin «Millətlərin beynəlxalq rəqabət qabililiyyətliyi» və s.) öz əksini tapmışdır və bu nəzəriyyələr barədə irəlində geniş məlumatlar veriləcəkdir.

2.2. Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm forması kimi.

Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi əlaqələr (münasibətlər) sistemində mal və xidmətlərin hərəkəti, alqı-satqısı vasitəsilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya sivilizasiyası inkişaf etdikcə, xarici ticarət dünya hüdudlarında inkişaf etməyə, təkmilləşməyə müvəffəq olmuşdur. Xüsusilə, xarici ticarət formaları və onun prioritet istiqamətləri mühüm iqtisadi vasitə kimi beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə yerini möhkəmlətdikcə, onun rolu daha da artmaqdadır.

Xarici ticarətin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə rolunu şərtləndirən mühüm amillər aşağıdakılardır:

- ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsü və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya etməsində milli maraqlarının reallaşdırılması istəyi;
- ölkələrarası ticarət-iqtisadi əlaqələrdən yararlanmaq, daxili istehlak bazarının tənzimlənməsi, idxal tələbatının ödənilməsi və beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərində ölkənin milli maraqlarına uyğun iştirak etmək zərurəti;
- ölkənin istehsal səviyyəsinin yüksəldilməsi, rəqabətqabiliyyətli ixrac təyinatlı malların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi, iqtisadi sektorların davamlı inkişafının təmin edilməsi, sahibkarlığın inkişafı və ixracın stimullaşdırılması;
- iqtisadi sahələrin inkişafında şəffaflığın təmin edilməsi, bu sahələrin liberallaşdırılmasının sürətləndirilməsi, büdcə gəlirlərinin artırılması, istehsal məsrəflərinin azaldılması;
- regional və beynəlxalq kontekstdə ölkənin beynəlxalq imicinin artırılması, iqtisadi gücünün, sabitliyinin təmin edilməsi, qloballaşma mühitinin rəqabətinə tab gətirmək üçün balanslaşdırdırmış iqtisadi inkişaf modelinin yaradılmasının vacibliyi;
- nəhayət, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinin sürətləndirilməsi, tezləşdirilməsi, yeni iqtisadi vasitələrin və innovasiya funksiyalarının tətbiq edilməsinin təşkili, əhalinin yaşayış səviyyəsinin artırılması, yoxsulluğun və işsizliyin səviyyəsinin azaldılması və s.

Son 20-30 il ərzində dünya iqtisadiyyatının əsas göstəricisi olan ÜDM-də xarici ticarətin xüsusi çəkisinin sürətlə artması,

onun əhəmiyyətinin əsaslı şəkildə yüksəlməsindən xəbər verir. 2008- ci ildən başlayaraq dünya maliyyə böhranının təsirlərinə baş verməsinə baxmayaraq, son 10 il ərzində bir çox dünya ölkələrində, xüsusilə, Asiya ölkələrində (ilk növbədə Çində) iqtisadi artım səviyyəsi qorunub saxlanılmışdır. Məlumdur ki, ABŞ dünyada ÜDM-in həcminə görə birinci yerdədir və bu superdövlət öz **xarici ticarət siyasəti** ilə bütün dünya iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərir. Qloballaşma elementləri gücləndikcə və rəqabət mühiti artdıqca güclü inkişaf dövrünü yaşayan ölkələr bu təsirdən öz asılılıqlarını azaltmağa çalışırlar. Məsələn, Çinin ABŞ-a ixracın çəkisi 2001-2015-ci illərdə 20% azalmışdır və bu azalmanın əvəzində Avropa və inkişaf etməkdə olan ölkələrə ixracın həcmi əsaslı şəkildə artmışdır. Bu tendensiyalar bir çox ölkələrin xarici ticarət siyasətində öz əksini tapmaqdadır. Belə ki, bu tip ölkələr xarici ticarətin çeşidinin və strukturunun diversifikasiya edilməsində xüsusilə maraqlıdırlar. Azərbaycanın idxalında ən yüksək xüsusi çəkiyə malik olan Rusiyanın xarici ticarət dövriyyəsində ABŞ-ın payı cəmi 5% -ə yaxındır. Xarici ticarətdə əsas xammal maddələrindən olan neftin qiymətinin bir neçə il ərzində sürətlə artması da bir çox neft ölkələrinin iqtisadiyyatına əsaslı təsir göstərmiş və onların sürətli inkişafına stimül vermişdir. Əksinə, neftin qiymətinin düşməsi isə bu kimi ölkələrin iqtisadiyyatına, pul-kredit sisteminə, maliyyə və milli valyutanın sabitliyinə mənfi təsir göstərir.

2.3. Xarici ticarət nəzəriyyələri

Xarici ticarət dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafına, onların dünya bazarlarına sürətli inteqrasiyasına stimül verir, ölkənin

beynəlxalq əmək bölgüsündəki milli maraqlarını təmin edir. Bununla bərabər, xarici ticarətin əsas funksiyalarının əksəriyyəti **beynəlxalq ticarət** vasitəsilə həyata keçirilir. Ekspertlərin hesablamalarına görə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və xarici ticarət əməliyyatlarının 80%-ə qədəri beynəlxalq ticarət xarakterli əməliyyatlar, ticarət-iqtisadi əlaqələrdir. Bir çox dünya alimləri bu terminlərin ayrı-ayrılıqda baxılmasını məqsədə uyğun hesab edirlər. Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq ticarət və xarici iqtisadi əlaqələrin tarixi xüsusiyyətləri, formalaşma mərhələləri, onların klassik nəzəriyyələrinin yaranması, inkişaf prosesləri və son 50-70 il ərzində təkmilləşdirilməsi prosesləri, müasir nəzəriyyələrin və konsepsiyaların yaradılması, yeni münasibətlərin əsaslandırılması üzvi surətdə bir-biri ilə sıx vəhdət təşkil edirlər. Digər tərəfdən, xarici ticarət nəzəriyyələrinin əsasında beynəlxalq ticarət funksiyaları və iqtisadi ticarət siyasəti demək olar ki, yaranma tarixi mərhələsi və inkişaf prosesi nəzərə alınmaqla, bu anlayışların qarşılıqlı fəaliyyəti, onların bir-birini tamamlaması, reallaşdırılması durmuşdur.

Xarici ticarət nəzəriyyələri adətən 3 qrupa bölünür:

- «müqayisəli üstünlük» nəzəriyyəsi;
- Hekşer-Olin Beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi;
- Beynəlxalq ticarətin alternativ nəzəriyyələri.

«**Müqaisəli üstünlük**» nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyənin əsası XVIII əsrin axırları - XIX əsrin əvvəllərində ingilis iqtisadçıları Adam Smit və David Rikardo tərəfindən qoyulmuşdur. A. Smit 1776-cı ildə nəşr etdirdiyi «Xalqların varlılığının səbəbləri və təbiət haqqında tədqiqat» kitabında merkantilistlərlə polemika apararaq, «mütləq üstünlük» nəzəriyyəsini formalaşdırır və

müxtəlif ölkələrin ixracatçı və ya idxalatçı olmalarından asılı olmayaraq beynəlxalq sərbəst ticarətin inkişafında maraqlı olduqlarını göstərmişdir. D.Rikardo isə 1817-ci ildə nəşr etdirdiyi «Vergi yükünün və siyasi iqtisadiyyatın başlanğıcı» əsərində mütləq üstünlük prinsipini ümumi qaydaların adi hallarından birinin olduğunu sübut edərək, «müqayisəli üstünlük» nəzəriyyəsini əsaslandırdı.

Xarici ticarətin tətqiqi və analizi zamanı 2 mühüm amilin nəzərə alınması da vacibdir:

- İqtisadi resursların (təbii, əmək və s.) dünya ölkələri arasında bərabər bölünməməsi;
- Effektivli və səmərəli istehsal sahələri üçün yüksək məhsuldarlıqlı texnologiyaların və resursların mövcudluğu, onların kombinasiyalaşdırılması və s.

Keçmiş postsovet ölkələri üzrə bu cür «müqayisəli üstünlük» nəzəriyyəsi prinsiplərini tutuşdursaq, görərik ki, Rusiya maşın və avadanlıqlar, enerjidaşıyıcılar, Ukrayna şəkər və metal, Belarus yük maşınları və kənd təsərrüfatı texnikası, Baltikyanı ölkələr balıq məhsulları, dəqiq cihazqayırma, Moldova şərab məhsulları. Özbəkistan pambıq, Qazaxıstan taxıl, Azərbaycan kənd təsərrüfatı və neft (neft məhsulları), Gürcüstan şərab və çay məhsulları və s. sahələrdə ixtisaslaşmalara getmiş, bu sahələr prioritetləşmiş və hər bir ölkənin iqtisadi göstəricilərində mühüm rol oynamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir çox ölkələrində bu cür ixtisaslaşmalar uzun bir dövr ərzində formalaşmış və hər bir ölkənin brendinə çevrilmişdir. Məsələn, ABŞ və Yaponiyada yüksək texnologiyalar, Qərbi Avropa ölkələrində məhsuldarlığı ilə seçilən sənaye və maşınqayırma sahələri (avtomobil, avadanlıqlar,

istehsal prosesləri və s.), Hollandiya, Belçika və s. kimi ölkələrdə ərzaq, gül məhsulları, Argentinada taxılçılıq, Kuba və Braziliyada şəkər və kofe istehsalı, Çin və Türkiyədə tekstil məmulatları, Cənubi Koreyada, Sinqapur kimi ölkələrdə komputer avadanlıqları və s. ölkələrdə müxtəlif sahələrdə «müqayisəli üstünlük» nəzəriyyəsi prinsiplərinin bu və ya digər formada elementlərinə rast gəlmək mümkündür.

Xekşer-Olin nəzəriyyəsi. Beynəlxalq ticarət və xarici ticarət prinsipləri inkişaf etdikcə, onların təkmilləşdirilməsi qaçılmaz idi. Bu sahələrdə müasir baxışlar və nəzəriyyələr son 50-70 ildə formalaşmaqla daha da sürətlənmişdir. **İsveç iqtisadçıları Eli Xekşer və Bertil Olin** müqayisəli üstünlük prinsiplərini və onu yaradan səbəblərin müasir tendensiyalarını geniş tədqiq edərək hər hansı bir tərəfin (ölkənin) üstün amillərinin olması, «istehsal amillərinə qiymətlərin balanslaşdırılması» prinsipi ilə yanaşmasını müəyyənləşdirmişlər. Bu nəzəriyyənin əsasında hər hansı bir ölkənin milli istehsalının fərqliliyi, istehsalın müxtəlif amilləri-əmək, torpaq, kapital, bu və ya digər mallar və onların qiymətləri özrə ölkənin daxili tələbatının müxtəlifliyi dayanır. Xekşer-Olin nəzəriyyəsinə görə, ölkələr öz ölkələri daxilində tələbatdan çox olan istehsal amilləri əsasında fəaliyyət göstərən istehsal sahələrini genişləndirərək, ixracı artırmağa çalışacaqlar və idxal sahəsində bunun əksinə siyasət aparacaqlar. Başqa sözlə, idxal zamanı o mallara üstünlük veriləcək ki, o malların istehsal faktorları ölkədə kifayət qədər olmasın və ya sərfəli olmasın.

Leontyev paradoksu - rus əsilli məşhur amerika iqtisadçı Vasiliy Leontyev XX əsrin 50-ci illərində Xekşer-Olin nəzəriyyəsinin əsas nəticələrini empirik araşdırmalar nəticəsində paradoksal nəticələr əldə edə bilmişdir. O, ABŞ iqtisadiyyatının

1947-ci ildəki məlumatlarına əsaslanaraq, sahələrarası «xərclər-buraxılış» modelindən istifadə etmişdir. V.Leontyev bu metodla amerika ixracında əməktutumlu, idxalında isə kapitaltutumlu malların üstünlük təşkil etməsini sübuta yetirmişdir. Nəzərə alsaq ki, II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ digər ticarət partnerlərinə nisbətən çox kapitalla malik idi, eyni zamanda, əmək haqqı yüksək idi, bu prinsiplər açıq-aşkar Xekşer-Olin nəzəriyyəsinin prinsiplərinə ziddiyət təşkil edirdi və bu səbəbdən Leontyevin tədqiqatları «Leontyev paradoksu» adını almışdır. Sonralar, bu paradoks əlamətləri təkcə ABŞ-la kifayətlənməyərək, Yaponiya, Hindistan və digər ölkələrdə də özünü göstərmişdir. Bu paradoksun çoxsaylı izahları və açıqlamaları sayəsində Xekşer-Olin nəzəriyyəsi inkişaf etdirilərək, beynəlxalq ixtisaslaşma kimi əlavə amillərlə zənginləşdirilmişdir:

- İstehsal amillərinin müxtəlifliyi, əsasən işçi qüvvəsindəki fərqliliyin və bu sahədə peşəkarlığın xeyli fərqlənməsi. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi üstünlük təşkil etdiyindən, inkişaf etməkdə olan ölkələr peşəkarlığı aşağı olan işçi qüvvəsi tələb edən məhsulların ixracına üstünlük verir;
- Təbii ehtiyatların mühüm rolu və hasilat sahəsinin inkişafı proseslərinə iri kapitalın cəlb edilməsi. Bu onunla izah olunur ki, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr təbii ehtiyatlarla zəngin və kapitaltutumlu hasilat sahələrinə malik olsalar da, bu ölkələrdə kapital resursları o qədər çox deyildir və yaxud çatmır;
- Dövlətin beynəlxalq ixtisaslaşmaya xarici-ticarət siyasətinin təsiri, bunun nəticəsində idxalın məhdudlaşdırılması, idxalı

məhdudlaşdıran malların ölkə daxilində istehsalının stimullaşdırılması və xüsusilə ixrac təyinatlı, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına münbit şəraitin yaradılması və s..

Alternativ xarici ticarət nəzəriyyələri. Məlumdur ki, son 50 ildə dünya ticarət sistemində və onun strukturunda mühüm irəliləyişlər, dəyişikliklər baş vermişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sivilizasiya və ictimai həyat tərzində dəyişikcə, dünya təsərrüfat sistemi təkmilləşdirildicə və qloballaşma mühiti genişləndicə, klassik xarici-ticarət nəzəriyyələrinin bir sıra müddəalarını müasir xarici-ticarət və beynəlxalq ticarət proseslərində transformasiyalara məruz qalır. Bu həmin nəzəriyyələrin yenidən inkişafına və alternativ ticarət nəzəriyyələrin yaranmasına əlavə stimullar verir. Bu prosesləri sürətləndirən amillər sırasına ilk növbədə dünya iqtisadiyyatında elm və texnikanın sürətli inkişafı, dünya ticarət dövrünün artımı, eyni məsrəflərlə eyni xarakterli sənaye mallarının qarşılıqlı ölkələrarası mübadiləsi və s. daxildir.

Alternativ xarici-ticarət nəzəriyyələrinin əsaslarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- Malın hərəkət dövrüyyəsi (tsikli) nəzəriyyəsi ;
- Həcmnin effektivliyi nəzəriyyəsi;
- Rəqabət üstünlüyü nəzəriyyəsi.

Malın həyat dövrüyyəsi nəzəriyyəsi (Product Life Circle Theory). XX əsrin 60-cı illərində amerika iqtisadçısı R.Vernon «malın həyat dövrüyyəsi»ni irəli sürmüşdür. Bu nəzəriyyənin mahiyyəti hazır malın dünya ticarət proseslərində inkişaf mərhələlərindən bu müddət ərzində həmin malın istehsalından əvvəl satıcının qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatması üçün malın

bazarda rəqabətqabiliyyətindən və davamlılığından ibarətdir.

Malın həyat dövrüyyəsi dörd mərhələdən ibarətdir:

- tətbiq edilmə;
- inkişaf;
- yüksəlmə;
- düşmə (eniş).

Birinci mərhələdə - tətbiq prosesində ölkədaxili tələbata uyğun yeni məhsulun hazırlanması (kəşfi) həyata keçirilir. Bu mərhələdə yüksək ixtisaslı əmək resursları tələb edilir və ilk mərhələdə məhsulun cuzi bir hissəsi xarici bazara çıxır.

İnkişaf (tələbin yüksək olması) - mərhələsində həmin mala tələbat artır, istehsal genişlənilir, mal başqa inkişaf etmiş ölkələrə yayılır, istehsalçılar arasında rəqabət artır, standart göstəriciləri təkmilləşdirilir və bu amillərdən ixrac genişlənilir.

Yüksəliş dövründə - əsas etibarilə mal iri partiyalarla istehsal olunur, qiymət faktoru rəqabət mühitində ciddi amil kimi dəyərləndirilir və ilkin istehsalçının artıq rəqabət mühitinə davamlılığı zəiflədiyindən istehsalın inkişaf etməkdə olan ölkələrə yerdəyişməsi baş verir. Bu ilk növbədə artıq standartlaşdırılmış istehsal proseslərində ucuz işçi qüvvəsindən istifadənin effektivliyi ilə izah olunur.

Düşmə (eniş) dövründə işə - inkişaf etmiş ölkələrdə tələbatın azalması səbəbindən istehsalın həcmi düşür və tədricən istehsal və satış bazarları inkişaf etməkdə olan ölkələrdə cəmləşir və malın ilk istehsalçısı (ixtiraçısı) idxalçıya çevrilir.

Amma bu nəzəriyyədə də ziddiyyətlər mövcuddur. Belə ki, bu nəzəriyyə bir çox istehsal sahələrinin real həyatını əks etdirsə də, beynəlxalq ticarət tendensiyalarını mükəmməl əhatə edə

bilmir. Çünki bir çox qısa həyat dövriyyəli malların daşınması baha başa gəldiyindən və tələbatçıların məhdudluğundan bu nəzəriyyənin müddəalarına uyğun gəlmir (məsələn Azərbaycanda bu tip mallar - kimyəvi turşular (maye formasında), sıxılmış qazlar, mişar daşları, iri qabaritli poliefir tərkibli su boruları, dəmir-beton özüllü platformalar, körpü konstruksiyaları, kənd təsərrüfatı məhsullarının bir hissəsi və s.).

«**Həcm**in effektivliyi» nəzəriyyəsi (Economy - of Scale Theory). XX əsrin 80-ci illərin əvvəlində P.Kruqman, K. Lankaster və başqaları «həcm

in effektivliyi» nəzəriyyəsini irəli sürmüşlər. Bu makroekonomik nəzəriyyənin mahiyyəti - müəyyən texnologiya və istehsalın təşkili prosesində uzunmüddətli orta xərc maddələri istehsalın həcm

inin artması nəticəsində azalır və kütləvi istehsalı şərtləndirən iqtisadiyyat formalaşır. Bu halda istehsalçı ölkələr kütləvi istehsallar üzrə ixtisaslaşmaya üstünlük verərək beynəlxalq ticarətin köməyi ilə mal mübadiləsi proseslərinə girirlər, satış bazarları genişlənir, inteqrasiya elementləri bazara daxil olur və s. Bu nəzəriyyənin ziddiyyətləri onunla izah edilir ki, göstərilən proseslərdə iri istehsalçıların birləşməsi monopolizmə gətirib çıxarır və çox iri transmilli korporasiyalar beynəlxalq ticarət bazarlarını ələ keçirirlər. Bu işə onların həmin proseslərə təsir etmək imkanlarını genişləndirir (qiymətlər, tariflər, istehsal xərcləri, istehsal prinsipləri, standartlar və s.).

«**Ölkələrin rəqabət üstünlükləri**» nəzəriyyəsi (Absolute Advantage) - 1991-ci ildə Amerika iqtisadçısı Maykl Porter «Ölkələrin rəqabət üstünlükləri» kitabını nəşr etdirmişdir. **Göstərilən nəzəriyyənin əsas mahiyyəti** - hər hansı bir ölkənin digər ölkələrlə müqayisədə təbii ehtiyatlarından effektivli istifadə etməklə az xərclərlə mal istehsalının təşkilidir. Bu amil

sayəsində həmin ölkə və onun istehsalçı firması dünya bazarında daha rəqabətqabiliyyətli olur və üstünlük əldə edir. Bu nəzəriyyə əsasında ölkənin digər ölkələrlə rəqabət üstünlüyü proseslərində **dörd determinant** xüsusi olaraq qeyd edilir:

- **istehsalın təminat amilləri** (infrastruktura, elmi-texniki potensial, təbii ehtiyatlar, yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi və s.)
- **məhsula daxili bazarda tələbatın yüksək olması**, istehsalın həcmnin artması üçün yeni istehsal proseslərinin, texnologiyalarının keyfiyyət (standart) göstəricilərinin artırılmasının stimullaşdırılması və məhsulun xarici bazara çıxmasına münbit şəraitin yaranması;
- **ölkədə rəqabətqabiliyyətli təchizatçı və istehsal sahələrinin mövcudluğu**, yarımfabrikat və komplektləşdirici malların istehsalı, texnologiya, marketinq, servis və sair sahələrdə informasiya mübadiləsi mümkünlüyü (başqa sözlə, milli rəqabətqabiliyyətli sahələri üzrə klasterlərin formalaşması);
- **ölkədə rəqabət mühitinin, biznesə şəraitin yüksək olması** milli strategiyanın spesifik xüsusiyyətləri və sair amillər istehsal sahələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinə ciddi təsir göstərir.

M. Porterin fikrincə, bütün dörd determinantlara malik olan ölkələr (milli «romb») daha çox üstünlük qazana bilərlər, çünki bu amillərin hər biri digərlərinə təsir göstərir. Bu proseslərdə dövlətin iqtisadi siyasətinin də rolu böyükdür. «Ölkələrin rəqabət üstünlükləri» nəzəriyyəsinə görə - **rəqabət** - dünya bazarında dinamik inkişaf proseslərini sürətləndirir və bunların əsasında texnologiyaların daim yenilənməsi, innovasiyaların tətbiqi dayanır.

2.4. Azərbaycan Respublikasını dünya iqtisadi proseslərinə sürətləndirən amillər.

Hələ Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin tərkibində ikən mərkəz vasitəsilə (Moskva) bir sıra beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərində iştirak edirdi. Lakin bunlar çox məhdud və ciddi normativlər əsasında aparıldığından, burada Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun iqtisadi ticarət əlaqəsindən söhbət gedə bilməzdi. Ancaq SSRİ-nin süqutundan sonra, Azərbaycan müstəqil ölkə kimi artıq sərbəst ticarət iqtisadi siyasəti formalaşdırmalı və müstəqil konsepsiyalara malik olmaq zərurətində idi. Başqa sözlə, **Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadi proseslərinə sürətləndirən amillər** aşağıdakılar olmuşdur:

- ölkənin müstəqil xarici-iqtisadi siyasətinin və milli konsepsiyasının formalaşdırılması istəyi;
- təbii ehtiyatlardan və resurslardan ölkənin milli maraqlarına uyğun effektivli istifadənin reallaşdırmasına investisiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq texniki-iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsi;
- ölkənin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, davamlı inkişafın təmin edilməsi, regional və beynəlxalq iqtisadi məkanda ölkənin imicinin artırılması və bütövlükdə milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi;
- Azərbaycanın dünya ölkələri arasında rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi və müasir dünya iqtisadiyyatı proseslərində

fəal iştirak etməklə, müasir texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi, innovasiyaların tətbiqi və dünya təsərrüfat sistemində layiqli yer tutması istəyi və s.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və nəzəri əsasları.
2. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin formalaşması dövrləri.
3. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin formaları.
4. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektləri.
5. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin subyektləri.
6. Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm forması kimi.
7. Xarici ticarətin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə rolunu şərtləndirən mühüm amillər.
8. Xarici ticarət siyasəti.
9. Xarici ticarət nəzəriyyələri.
10. Beynəlxalq ticarət anlayışı.
11. «Müqaisəli üstünlük» nəzəriyyəsi.
12. Xekşer-Olin nəzəriyyəsi.
13. Leontyev paradoksu.
14. Malın həyat dövriyyəsi nəzəriyyəsi (Product Life Circle Theory).
15. Malın həyat dövriyyəsi mərhələləri.
16. «Həcmənin effektivliyi» nəzəriyyəsi (Economy - of Scale Theory).
17. «Ölkələrin rəqabət üstünlükləri» nəzəriyyəsi (Absolute Advantage).

18. Azərbaycan Respublikasını dünya iqtisadi proseslərinə inteqrasiyasını sürətləndirən amillər.

Ədəbiyyat:

1. Гаджиев Ш.Т. «Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития» Киев, 2000 год.
2. А.Ş. Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər» Bakı, 1999, - 258s.
3. İ.A. Kərimli «Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlərin müasir problemləri», Bakı, 2006 - 304 s.
4. Azərbaycan iqtisadiyyatı. A.Nadirovun elmi redaktorluğu ilə. Bakı, «ELM», 2003, 344s.,
5. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения, Москва, 1999.
6. Фомичев В.И. Международная торговля, Москва, 2001 – 446 с.
7. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения, Москва, 2003 – 240 с.
8. Киреев А. П. Международная экономика, Москва, 1997 год.
9. Мировая экономика. Учебник/ под ред. Проф. А.С. Булатова – Москва, «Юристь» 2002 - 734 с.
10. Современные международные отношения и мировая политика: учебник/ А.В. Торкунов, И.Г.Тюлин, А.Ю.Мельвиль и др. Москва, Просвещение: МГИМО, 2004.

11. Пашин С.Т. Функционирование транснациональных компаний – Москва, Экономика 2002.
12. Фомин С.В. Международные экономические отношения на рубеже тысячелетий: Киев, 2002.
13. Холопов А.В. «Теория международной торговли», Москва 2000.
14. Зубченко Л.А. «Мировая экономика в 2008-2009гг.» [Электронный ресурс: URL: <http://www.perspektivy.info>].
15. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика. Москва, 1997.
16. Perspectives 2008-2009 pour l' économie mondiale//letter de l'OFCE – P., 2008. – 299 – P.1-5.

Mövzu 3. İqtisadi inteqrasiya prosesləri və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi meylləri.

- 3.1. Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi inteqrasiya prosesləri.*
- 3.2. İqtisadi inteqrasiya proseslərində Avropa modelləri.*
- 3.3. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsində Beynəlxalq əmək bölgüsünün mahiyyəti və nəzəri əsasları.*
- 3.4. Azərbaycan-Beynəlxalq əmək bölgüsü və iqtisadi inteqrasiya proseslərində.*
- 3.5. Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti.*

3.1. Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi inteqrasiya prosesləri.

Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi inteqrasiya proseslərinin əhəmiyyəti danılmazdır. XX əsrin II yarısından başlayaraq bu iqtisadi vasitə dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatlarının sürətli inkişafına, regional və beynəlxalq iqtisadi proseslərin genişlənməsinə əsaslı stimullar vermişdir.

«**İnteqrasiya**» - sözü latınca («*integrō*»)- «bərpa olunma», «tamamlanma» və yaxud [*«integr*»] «bütöv», «bütünləşmə» mənalarını verir.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya - mal və xidmətlərin, istehsal və kooperasiya əlaqələrinin genişlənməsi yolu ilə ölkələrarası ticarət-iqtisadi əlaqələrin, bazar münasibətlərinin gücləndirilməsi, dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatlarının beynəlmilləşməsi prosesləridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərinin klassik nəzəri mahiyyəti və müasir nəzəri əsasları

A.Smit, D.Rikardo (klassik nəzəriyyələr), V.Repke, M.Alle, B.Balassa (neoliberalizm), S.Ralf, U.Rostou (korporasionalizm), Q.Myurdal (strukturalizm), R.Kuper (neokeynsianistlər), Y.Tinberqen, R.Sanvald, İ.Ştoler (diricizm) və digərlərinin əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Son 30-50 ilin ardıcıl araşdırmaları və dünya inteqrasiya proseslərinin istiqamətlərinin təsnifatlaşdırılması cəhdləri **iki prioritet istiqamətin** əsas götürülməsi ilə nəticələnmişdir:

- beynəlmilləşmə prosesləri, beynəlxalq yaxınlaşma və ümumi bazar meylləri;

- regional inkişaf amilləri, regional maraqların qorunması və bu məqsədlərlə regional yaxınlaşma meylləri.

Beynəlxalq yaxınlaşma - Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin, dünya inteqrasiya proseslərinin, Beynəlxalq əmək bölgüsü prinsiplərinin, dünya ölkələrinin xarici-ticarət əlaqələrinin gerçəkləşdirildiyi proseslərdə ticarət və xarici-iqtisadi əməliyyatlar üzrə fəaliyyətin tənzimlənməsi, ümumi qaydaların, normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması, Beynəlxalq Sazişlər və konvensiyalar, ticarət, gömrük, valyuta, investisiya rejimləri və s. proseslərdən ibarətdir.

Regional yaxınlaşma - ilk növbədə region ölkələrinin milli maraqları, iqtisadi inkişaf prioritetləri və coğrafi yaxınlıq amilləri nəzərə alınmaqla reallaşdırılan iqtisadi inteqrasiya tədbirləri sistemidir.

Dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərində əsasən seçilən Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya formaları aşağıdakılardır:

- **sərbəst (azad, xüsusi, texnoparklar və s.) ticarət zonaları** - bu tip inteqrasiya proseslərində gömrük tarifləri və rüsumar, vergilər üzrə xüsusi rejimlər tətbiq edilir, sənədləşdirmələr,

mal və xidmətlərin hərəkətləri asanlaşdırılır, infrastruktur problemləri əsasən dövlətlər tərəfindən həll edilir, biznesin inkişafına, kapitalın artımına münbit şərait yaradılır, müəyyən milli iqtisadiyyat sahələrində, ayrı-ayrı geri qalmış milli ərazilərdə iqtisadi inkişaf prosesləri gücləndirilir, ixrac təyinatlı istehsallar təşkil edilir, yoxsulluq, işsizliyin səviyyəsi azaldılır, digər sosial-iqtisadi problemlərin həllinə səy göstərilir. Bu inteqrasiya formasından ABŞ, Çin, Türkiyə, Cənubi Koreya, Polşa və bir sıra digər ölkələr effektivli istifadə edilməsində yüksək nəticələr əldə etmişlər;

- **gömrük birliyi** - bu tip inteqrasiya formasında əsasən tarif və malların - xidmətlərin məhdudlaşdırılması metodları aradan qaldırılır, vahid bazar prinsipi həyata keçirilir və ümumi inteqrasiya məkanı reallaşdırılır (məsələn, Avropa İqtisadi Birliyi və s.);
- **«Ümumi bazar»inteqrasiya forması** - beynəlxalq əmək bölgüsü obyektlərinin (işçi qüvvəsi, mal və xidmətlər, kapital, sahibkarlıq subyektləri və s.) sərbəst hərəkətinin təmin edilməsinə xidmət edir və bu tip inteqrasiya məkanı «ümumi bazar» kimi formalaşır;
- **İqtisadi birlik** - inteqrasiya proseslərində ən təkmilləşdirilmiş müasir formalardan biri olmaqla, bu proseslər sərbəst ticarət amilləri, kapitalın və işçi qüvvəsinin maneəsiz hərəkəti ilə bərabər, ölkələrarası iqtisadi, pul, valyuta, sosial problemlərin həlli siyasəti və sairələr nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Dünyada öz məhsuldar fəaliyyəti və iqtisadi siyasəti ilə seçilən iqtisadi birliklərə bunlar daxildir: AİB, Avropa Azad

ticarət Assosiasiya (EFTA), Qaradəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT), Latin Amerikasız Sərbəst Ticarət Assosiasiya (LAFTA), And paktı ölkələri qrupu, Mərkəzi Amerika ümumi bazarı (CACM), Karib ölkələri Birliyi (CARJKOM), ABŞ-Kanada azad ticarət Asosiyası, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri Assosiasiya (ASEAN), İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ECO), Qərbi Afrika İqtisadi Birliyi, Razılaşıma Şurası (Afrika), Qərbi Afrika iqtisadi əməkdaşlığı, Afrika Birliyi ölkələri, Afrika İnkişaf Bankı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB), GUAM, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatı (OESD), Ərəb birliyi Təşkilatı (Arab League), Neft ixrac edən ölkələr təşkilatı (OPEC), İslam konfransı təşkilatı və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya təsərrüfat sistemində və iqtisadi inteqrasiya hüdudlarında qloballaşma elementlərinin və innovasiya funksiyalarının sürətlə genişlənməsi, rəqabət mühitinin artması yaxın 20-30 il ərzində yeni qlobal inteqrasiya formalarının işlənilib hazırlanmasını şərtləndirir və bu istiqamətdə təkmilləşdirmələr proqnozlaşdırılır.

3.2. İqtisadi inteqrasiya proseslərində Avropa modelləri.

Dünya təsərrüfat sistemindəki iqtisadi inteqrasiya proseslərindən danışarkən, şübhəsiz, bu proseslərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən Avropa modelləri, ilk növbədə qərbi Avropa iqtisadi inteqrasiya istiqamətləri və onun xüsusiyyətləri diqqəti cəlb edir.

Qərbi Avropa - ticarət iqtisadi inteqrasiya münasibətləri üzrə dünyanın ən güclü təşkilatlanmış və təkmilləşdirilmiş strukturlarından birinə - **Avropa Birliyinə** malikdir.

Bu birləşmənin əsasında Qərbi Avropa ölkələrinin bir-biri ilə fəal qarşılıqlı ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi və ölkələrarası inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi istəkləri dayanmışdır.

Avropa Birliyinin - yaranma və fəaliyyətin formalaşması prosesləri 1951-ci ildən başlamışdır. O qədər də iri olmayan ölkələrin - Belçika, Lüksemburq və Niderlandın təşəbbüsləri ilə 1951-ci ilin aprelində Kömür və metal üzrə Avropa Birliyi müqaviləsi imzalandı və bu müqavilə Belçika, Lüksemburq Niderlandla yanaşı, bir sıra iri Qərbi Avropa ölkələri, AFR, İtaliya da qoşuldular.

Bu müqavilədən sonra Qərbi Avropa ölkələri arasında inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsi daha da artdı və bu tendensiyalar daha iri iqtisadi inteqrasiya bloklarının və təşkilatlarının yaranmasına əlavə stimullar verdi.

1957-ci ildə **Avropa iqtisadi Cəmiyyəti və Atom enerjisi üzrə Avropa Cəmiyyəti** yaradıldı.

Bu dövrdən başlayaraq, Qərbi Avropa dövlətlərinin iqtisadi inteqrasiya prosesləri daha yüksək templərdə artmağa başladı və 1960-1980-ci illərdə bu ölkələrdə bir çox mühüm inteqrasiya prosesləri üzrə ümumi normativlər, qaydalar, ticarət rejimləri və digər vacib institusional strukturlar yaradılmışdır:

- gömrük ittifaqı;
- vahid aqrar bazarı və s.

Bu dövrdə Qərbi Avropa Ölkələrinin inteqrasiya proseslərinə Böyük Britaniya, Danimarka, İrlandiya da qoşulmuş və bu ölkələr arasında «ümumi bazar» prinsipi əsasında vahid inteqrasiya

məkanı yaradılmışdır. Bu inteqrasiya proseslərinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- iştirakçı ölkələr arasında sərbəst ticarətin genişləndirilməsi üzrə məhdudlaşdırılmanın aradan qaldırılması;
- üçüncü ölkələrlə ümumi gömrük tarifi siyasətinin formalaşması və tariflərin müəyyənləşdirilməsi;
- kapitalın, insanların və xidmətlərin sərbəst hərəkəti üzrə məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi;
- nəqliyyat və kənd təsərrüfatı sahəsində ümumi siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- valyuta ittifaqının yaradılması;
- vergi sisteminin eyniləşdirilməsi;
- qanunvericilik aktlarının yaxınlaşdırılması;
- iqtisadi siyasət razılaşmalarının prinsiplərinin hazırlanması.

Bu prinsiplərin və prioritet istiqamətlərin gerçəkləşdirilməsi üçün bir çox idarəetmə strukturları yaradılmışdır. Bunlara Avropa İqtisadi Birliyinin Nazirlər Şurası, Avropa Birliyi Komissiyası, Avropa Şurası, Avropa Məhkəməsi, Avropa Parlamenti, Avropa Prezidenti institutu daxildir. Bütün bu silsilə iqtisadi, hüquqi və idarəetmə tədbirləri bu ölkələr arasında iqtisadiyyatın bütün sektorları, xüsusilə sənaye və aqrar sahələrdə güclü inteqrasiya proseslərinə səbəb oldu. Bu proseslər nəticəsində Qərbi Avropa ölkələrində monopolizm elementləri iflasa uğradı, transmilli kompaniyaların genişlənməsi gücləndi və milli iqtisadiyyatların vahid inteqrasiya məkanında sürətli inkişafı mümkün oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qərbi Avropa ölkələrinin sürətli inteqrasiyasına ən güclü təsir göstərən amillərdən biri - **Gömrük İttifaqının** fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Gömrük ittifaqının - yaradılması ümumi bazar məkanında malların, kapitalın, xidmətlərin və işçi qüvvəsinin bürokratik maneələrsiz hərəkətinə imkan vermişdir.

Avropa Birliyi ölkələrinin sürətli inkişafı bu qitənin digər ölkələrinə də vahid inteqrasiya proseslərinə qoşulmağa əlavə stimullar verdiyindən, 1986-cı ildə İspaniya və Portuqaliya da bu birliyə qoşuldular və artıq 1990-cı illərin əvvəlinə bu birliyə daxil olan ölkələrin sayı 15-ə çatmışdır. **Maastrixt müqaviləsinə (1992-ci il fevral)** - əsasən 1994-cü ilin yanvarın 1-dən etibarən Avropa İqtisadi Birliyi ölkələri vahid iqtisadi məkana - «ümumi bazara» və vahid valyuta sisteminə keçməyə üstünlük vermişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropada bir sıra digər iqtisadi inteqrasiya və ticarət blokları da diqqəti cəlb edir.

Sərbəst ticarət üzrə Avropa Assosiasiyası - 1960-cı illərin əvvəlindən fəaliyyət göstərir və əsas etibarilə ticarətin liberallaşması, tam sərbəstləşdirilməsi, bu proseslərdə gömrük baryerlərinin aradan qaldırılması ilə məşğul olur. Bu təşkilata Norveç, İslandiya, Lixtenşteyn və İsveçrə daxildirlər.

Amma, Avropadakı inteqrasiya proseslərinin intensivliyi bu iki təşkilat arasında 1994-cü ildən etibarən «ümumi iqtisadi məkan»ın yaradılması və fəaliyyət göstərməsi barədə saziş imzaladılar. Sosializm sisteminin süqutu ilə əlaqədar olaraq Avropadakı digər ölkələr də dünya iqtisadi proseslərində daha fəal iştirak etmək üçün 12 ölkənin iqtirakı ilə **1993-cü ilin martın 1-dən Mərkəzi Avropa Sərbəst Ticarət Zonası** yaradıldı.

1998-ci ildə isə **Qaradəniz iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı (QİƏT)** yaradıldı. Bu təşkilata 11 ölkə - Azərbaycan, Albaniya, Ermənistan, Bolqarıstan, Yunanıstan, Gürcüstan, Moldova, Rumıniya, Türkiyə, Ukrayna və Rusiya daxildirlər. Təşkilatın

fəaliyyətinə Qazaxıstan, Özbəkistan, Fransa, İran maraqlı göstərilir.

3.3. Beynəlxalq əmək bölgüsünün mahiyyəti və nəzəri əsasları

Dünya təsərrüfat sistemi genişləndikcə və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri artdıqca, Beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərinin dərinləşməsi müşahidə olunmaqdadır.

Beynəlxalq əmək bölgüsü - ölkələrarası ticarət, kapital axını, kredit-valyuta əməliyyatlarının təşkili və aparılması, elmi-texniki əməkdaşlığın genişləndirilməsindən ibarət tədbirlər sistemidir.

Beynəlxalq əmək bölgüsü - mahiyyətcə bir ölkənin ucuz istehsal amilləri bazasında hər hansı bir malların istehsalının təşkili üzrə ixtisaslaşmasıdır. Bu halda daxili tələbat ödənilməklə yanaşı, həmin malların beynəlxalq mübadiləsi, beynəlxalq ticarət əməliyyatları genişlənir. Digər tərəfdən, bu proseslərdə müxtəlif ölkələrin istehsal müəssisələri ayrı-ayrı mal və xidmətlər üzrə ixtisaslaşmaqla bərabər, bu mal və xidmətlərin mübadiləsində iştirak edirlər.

Beynəlxalq əmək bölgüsünü şərtləndirən əsas amillər bunlardır:

- ölkələrin təbii-coğrafi müxtəlifliyi və təbii ehtiyatların, resursların bərabər bölünməməsi;
- elmi-texniki inkişaf;
- ölkələrin iqtisadi və elmi-texniki inkişafı arasındakı fərqlər;
- ölkələrin xarici-iqtisadi əlaqələrinin xüsusiyyətləri və təsərrüfat istiqamətləri;

- transmilli kompaniyaların dünya inteqrasiya məkanında iqtisadi hegemonluğu;
- regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinin inkişafı;
- qloballaşma elementlərinin artması, rəqabət mühitinin güclənməsi;
- innovasiya iqtisadiyyatına keçidin sürətlənməsi və s.

Tarixi inkişaf xüsusiyyətlərinə və mahiyyətlərinə görə

Beynəlxalq əmək bölgüsünün 3 növünü fərqləndirirlər:

- **Ümumi BƏB** - iri istehsal sahələri, sahə strukturları (sənaye, nəqliyyat, rabitə və digərləri) arasında baş verən əmək bölgülərindən ibarətdir. Bu tip əmək bölgüsü prosesləri mahiyyətlərinə görə ölkələri - sənaye, xammal və aqrar tipli növlərə bölürlər;
- **Özəl BƏB** - iri sahələrin daxilində baş verən əmək bölgüsü prosesləridir və bu tip proseslər ixtisaslaşdırılmış xarakter daşıyır. Məsələn, ağır və yüngül sənaye sahələrində, heyvandarlıqda, əkinçilikdə, ayrı-ayrı məhsulların ixrac təyinatlı istiqamətində istehsalın təşkili və s.;
- **Vahid BƏB** - bir müəssisənin daxilində hər hansı bir malın istehsalı üzrə bütöv tsiklin (mərhələnin) təşkili üçün əmək bölgüsü prosesləridir.

Beynəlxalq əmək bölgüsü əsasən 2 formada özünü göstərir:

- istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması;
- beynəlxalq kooperasiya.

Bu proseslər bir biri ilə sıx bağlıdırlar, belə ki, ixtisaslaşma olmadan kooperasiya əlaqələrinin təşkili qeyri-mümkündür.

Beynəlxalq əmək bölgüsünün dünya iqtisadiyyatına təsiri:

- dünya ölkələrində istehsalın genişləndirilməsinə təkan verir;

- ölkələrin qarşılıqlı istehsal münasibətlərini formalaşdırır;
- sahələrarası inkişafın regional və ölkələrarası aspektlərini müəyyənləşdirir;
- beynəlxalq mal və xidmətlər bölgüsünü təşkil edir, qarşılıqlı istehsal proseslərini tənzimləyir, mal və xidmətlər mübadiləsini genişləndirir, istehsalın beynəlmilləşməsini artırır və s.

Dünya iqtisadi prosesləri qloballaşdıqca beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və beynəlxalq əmək bölgüsü prosesləri daha da sürətlənməkdədir. Bu proseslər ticarət-iqtisadi, maliyyə, elmi-texniki əməkdaşlıq, milli təsərrüfatların beynəlmilləşməsi və kooperasiya əlaqələrini əhatə edir və bütövlükdə dünyada inteqrasiya münasibətlərinin dərinləşməsinə əlavə stimullar verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərinin səmərəli olması, bu proseslərin iştirakçısı ölkələrin hüquq bərabərliyi, suveren milli maraqları, qarşılıqlı razılıq və yardım prinsiplərinin vəhdəti, ölkələrin iqtisadi inkişafında əlavə stimulların yaradılması istəklərinin olmasından bilavasitə asılıdır.

3.4. Azərbaycan - Beynəlxalq əmək bölgüsü və iqtisadi inteqrasiya proseslərində.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi inkişaf üzrə milli iqtisadi inkişaf modeli çərçivəsində bir sıra strateji vəzifələrlə yanaşı, dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərində fəal iştirakından və Beynəlxalq əmək bölgüsü prinsiplərindən yararlanaraq ölkənin milli maraqlarına uyğun təbii

və milli resurslardan səmərəli istifadəni təmin etməli idi. Azərbaycan - Beynəlxalq əmək bölgüsündə xarici ticarət, elmi-texniki, kapitalın cəlb edilməsi, ucuz işçi qüvvəsindən (əmək ehtiyatlarından) effektivli istifadə amillərindən istifadə etməklə və dünya ölkələrinin bu sahələrdə təcrübələrindən yararlanmaqla, ölkənin iqtisadi inkişafına əlavə stimullar verməklə, rəqabət qabiliyyətli ixrac təyinatlı elm və kapital tutumlu məhsullar istehsal edilməsini, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafını təmin edə bilər. Məsələn, dünya ölkələrinin inkişaf proseslərində Sinqapur, Türkiyə, Cənubi Koreya, Çin, Tayvan, Honkonq, Tailand, Malayziya kimi ölkələr bu amillərdən effektivli istifadə etməklə əsaslı iqtisadi inkişafa nail ola bilmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bir çox dünya dövlətləri ilə strateji və məhsuldar xarici-iqtisadi əlaqələri, iqtisadi əməkdaşlıq sazişləri və beynəlxalq əməkdaşlıq müqavilələri vardır. Bu tip ölkələrə - ABŞ, Türkiyə, İtaliya, Almaniya, Böyük Britaniya, Rusiya, Çin, Ukrayna, Qazaxıstan, Rumıniya, Polşa, Pribaltika ölkələri, Səudiyyə Ərəbistanı, Niderland, Yaponiya, Cənubi Koreya, İran, Gürcüstan, Moldova və digərləri daxildir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra özünün milli maraqlarını əks etdirən inteqrasiya siyasəti formalaşdırmalı olmuşdur. Azərbaycanın inteqrasiya siyasətində aşağıdakı amillər yer almışdır:

- xarici ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması;
- beynəlxalq ticarət-iqtisadi, investisiya əlaqələrinin genişləndirilməsi və bu siyasətlə məşğul olan beynəlxalq qurum və təşkilatların işində ölkənin milli maraqlarını qorumaq istəyi;

- ölkənin təbii ehtiyatlarından və milli resurslarından istifadə edilməsində beynəlxalq münasibətlərin təkmilləşdirilməsi;
- dünya təsərrüfat sistemində və kooperasiya əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakının təmin edilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın intensiv inteqrasiya prosesləri nəticəsində xarici ticarət əlaqələri 140-dan çox ölkə ilə vardır.

3.5. Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra özünün milli maraqlarını əks etdirən ticarət siyasəti formalaşdırmalı olmuşdur. Azərbaycanın ticarət siyasətində aşağıdakı amillər yer almışdır:

- ölkənin müstəqil ticarət siyasətinin olması istəyi;
- xarici ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması;
- beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və ticarət siyasəti ilə məşğul olan beynəlxalq qurum və təşkilatların işində ölkənin milli maraqlarını qorumaq istəyi;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq üçün hazırlıq tədbirlərinin görülməsi, ölkənin mal və xidmətlər üzrə ticarət əməliyyatlarının bu təşkilatın siyasətinə uyğunlaşdırılmasının təşkili;
- ölkənin təbii ehtiyatlarından və milli resurslarından istifadə edilməsində ticarət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və ticarət diplomatiyasının köməyi ilə bu sahədə milli maraqların qorunması;

- Beynəlxalq ticarət əməliyyatları, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə çevik siyasətin aparılması;
- Dünya təsərrüfat sistemində və kooperasiya əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakının təmin edilməsində ticarətin rolunun artırılması;
- ölkənin istehlak mallarına olan tələbatın təmin edilməsi və iqtisadi-ərzaq təhlükəsizliyin gücləndirilməsi üzrə ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və milli istehsalın stimullaşdırılması;
- ticarətin inkişafı üçün bu sahənin tam liberallaşdırılması, sərbəst ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi üçün əlavə tədbirlərin təşkili və dövlət proqramlarının işlənilib qəbul edilməsi üzrə siyasətin gücləndirilməsi və sair.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi inteqrasiya prosesləri.
2. «İnteqrasiya» anlayışının mahiyyəti.
3. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya proseslərinin prioritet istiqamətləri.
4. Beynəlxalq yaxınlaşma istiqaməti.
5. Regional yaxınlaşma istiqaməti.
6. Dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərində əsas Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya formaları.
7. Sərbəst (azad, xüsusi, texnoparklar və s.) ticarət zonaları.
8. Gömrük birlikləri.
9. «Ümumi bazar» inteqrasiya forması kimi.
10. İqtisadi birliklər.

11. İnteqrasiya proseslərində Avropa modelləri.
12. Avropa iqtisadi Cəmiyyəti və Atom enerjisi üzrə Avropa Cəmiyyəti.
13. Maastrixt müqaviləsi (1992-ci il fevral).
14. Sərbəst ticarət üzrə Avropa Assosiasiyası.
15. Mərkəzi Avropa Sərbəst Ticarət Zonası.
16. Qaradəniz iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı (QİƏT).
17. Beynəlxalq əmək bölgüsünün mahiyyəti və nəzəri əsasları.
18. Beynəlxalq əmək bölgüsünü şərtləndirən əsas amillər.
19. Beynəlxalq əmək bölgüsünün növləri.
20. Beynəlxalq əmək bölgüsünün dünya iqtisadiyyatına təsiri.
21. Azərbaycan - Beynəlxalq əmək bölgüsü və iqtisadi inteqrasiya proseslərində.
22. Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti.

Ədəbiyyat:

1. T. Vəliyev İqtisad elminin nəzəri əsaslarının tarixi təkamülü. Bakı, 1999.
2. A.Ş. Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər». Bakı, 1999 - 258 s.
3. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, «Elm», 2003, 344 s.
4. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения, Москва, 1999.
5. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения, Москва, 2003 – 240с.
6. Булатов А.С. «Мировая экономика», Москва, 2001.
7. Логвинова Л.Н., Хмелев Н.Б. «Мировая экономика». Москва -2000.

8. Иванов И. «Расширение Евросоюза»: сценарий, проблемы, последствия». – МЭМО, №9, Москва, 1998.
9. Подколзина И. «Единая Европа: эксперимент в реальном времени» МЭМО №8, Москва, 2000.
10. «Принципы развития международного разделения труда», Москва – 1996.
11. [Электронные ресурсы:] URL:<http://www.ru.wikipedia.org>
12. [Электронные ресурсы:] URL:<http://www.catalog.fmb.ru>
13. А.М.Мəһəггəмов. İqtisadi diplomatiya. Bakı, 2009. - 373 s.
14. А.М.Мəһəггəмов, Н.Н.Aslanov. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı, 2008. -400 s.
15. Фомичев В.И. Международная торговля. Учебник. Москва, 1998.
16. Кругман П.Р., Обстфельд М.. Международная экономика. Теория и политика. Москва, 1997.
17. Холопов А.В. Теория международной торговли. Москва, 2000.
18. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.wto.ru>.

Mövzu 4. Dünya bazarının inkişaf mərhələləri və onun iqtisadi proseslərdə rolu.

4.1. Dünya bazarının əmələ gəlməsi və mahiyyəti.

4.2. Dünya bazarının formalaşmasında kapitalist bazarı amili.

4.3. Dünya iqtisadiyyatının formalaşması mərhələləri.

4.4. Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin mənfi və müsbət cəhətləri.

4.5. Azərbaycanın dünya bazarına iqtisadi inteqrasiyasının prioritet istiqamətləri.

4.1. Dünya bazarının əmələ gəlməsi və mahiyyəti.

Dünya ticarəti xarici ticarətin bütün dünya ölkələri üzrə ümumi məcmusundan ibarətdir. Hələ qədim zamanlarda bir çox xalqlar və tayfalar bir-biri ilə qarşılaşmalı, bir çox məsələlərdə münasibətlərini araşdırmalı olurdular. Bu cür hallar miqrasiya zamanı, təbii fəlakətdən kütləvi qaçqın hallarında, müəyyən ərazilərin və yaşayış massivlərinin, müharibələr, güc müdaxilələri nəticəsində bölünməsi zamanı baş verirdi.

Qədim yaşayış məskanlarından olan Misirdə, hələ 5 min il bundan qabaq qonşu tayfalar bir-biri ilə metal, mal-qara, ağac məmulatı və sair verərək əvəzində əkinçilik və qədim sənət məhsulları alardılar. Bu tip ticarət prosesləri sonradan dünyanın bir çox ölkələrinə və ərazilərinə yayılmağa başladı. Məsələn, Rusiyada müxtəlif tayfalar arasında xidmət və mallar üzrə ticarət genişlənirdi, yunan ticarətçiləri Aralıq dənizi boyu yüklərin daşınması və xidmətlərin göstərilməsi üzrə xarici sərnişinlərlə

ticarət aparırdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tip proseslər nəticəsində Aralıq və Qara dəniz sahilləri boyunca, o cümlədən, Qərbi Asiya ölkələri də daxil olmaqla dünya ticarətinin genişlənməsi və dünya təsərrüfatının yaranması prosesləri sürətləndi. Zaman keçdikcə, bu ölkələrə Şərqi Asiya, Cənubi Asiya ölkələri, Afrikanın tropik rayonları, Avstraliya və Okeaniya, Rusiya və Amerika da qoşuldular.

Dünya ticarətinin intensiv inkişafı artıq XV-XVII əsrlərdə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin formalaşmasına əsaslı təsir göstərə bildi. Bundan əlavə, həmin dövrdə bir çox yeni dünya ərazilərinin kəşf edilməsi, okeanlararası əlaqələrin yaranması, tayfa və qəbilələrin əsasən artıq ölkə qurumları və dövlət formasında bərqərar olması, və nəhayət, XIX əsrdən başlayaraq maşınqayırmanın, sənayenin yaranması, müasir nəqliyyat və rabitə vasitələrinin əmələ gəlməsi və sair mühüm amillər nəticəsində bazar iqtisadiyyatı və dünya iqtisadiyyatı nisbətən formalaşmağa başladılar.

Xüsusilə, bir çox mühüm tarixi ekspedisiyalardan sonra (Kolumb, Vasko da Qama, Maqellan və Yermak) artıq dünyada yeni bazarların və regionların əmələ gəlməsi sürətləndi. Bu regionlar arasında təsərrüfat əlaqələri kütləvi forma aldılar və artıq XIX əsrdə Qərbi Avropada hazır məhsulların fabrik və müəssisələr səviyyəsində istehsalı artdı, sonra bu proseslər Amerika, Rusiya və Yaponiyada genişləndi. Bu proseslər nəticəsində müxtəlif regionlar arasında sadə və ucuz istehlak mallarının dünya ticarəti artmaqla yanaşı, ticarət satış prosesləri dəmir yollarının, teleqrafın, buxar gəmilərinin və digər nəqliyyat vasitələrinin, xidmət sahələrinin genişlənməsinə əlavə stimullar verirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq XIX əsrin sonralında mal və xidmətlər üzrə dünya bazarı və dünya ticarəti formalaşmışdı. Eyni zamanda, dünya bazarında kapitalın, işçi qüvvəsinin hərəkəti, sahibkarlıq fəaliyyəti, texnologiyalar amilləri özünü göstərməkdə idi. Bu prosesdə, Rusiya taxıl və digər kənd təsərrüfatı məhsulları, ağac məmulatını Qərbi Avropaya ixrac edən ölkə kimi tanınırdı, əvəzində isə Qərbi Avropa ölkələrindən hazır məhsullar, materiallar və yarımfabrikatlar gətirirdi. Bu dövrdə Qərbi Avropa ölkələri güclü inkişaf nəticəsində öz kapital resurslarını Amerika və Rusiyaya yatırırıdılar. İngilis, fransız, belçika, holland və alman kapitalı Şimali Amerika, Cənubi Afrika və Avstraliyada yeni məkanlarda yerləşdirilirdi. Beləliklə, dünyanın müxtəlif regionları arasında hazırkı bazar prinsiplərinə oxşar proseslər sürətləndi və kapitalın hərəkəti, ixrac və idxal əməliyyatlarının genişlənməsi baş verdi, zəif inkişaf etmiş ölkələrdən ucuz işçi qüvvəsi miqrasiyası artdı və istehsala beynəlxalq amillərin təsiri güclənməyə başladı.

4.2. Dünya bazarının formalaşmasında kapitalist bazarı amili.

Dünya kapitalist bazarı - Beynəlxalq kapitalist əmək bölgüsünün sistemi əsasında yaranmış və bu prosesdə dünya kapitalist sistemi təsərrüfatının ticarət-iqtisadi və maliyyə-kredit münasibətlərini əks etdirir.

Hələ, XVI əsrdə dünya kapitalist bazarı manufaktura formasında maddi materialların yaradılması prosesləri dövründə formalaşmışdır və bu proseslərlə kapitalist metodu feodolizmdən uzaqlaşmağa başlayır və XVIII-XIX əsrlərdə kapitalist

təsərrüfatlarında sənaye istehsalının güclənməsi təmin olundu. Beləliklə, dünya kapitalist bazarı özünün sənaye sahələrini yaratmaqla, həm də dünya bazarını formalaşdırdı.

Ancaq, 1914-18-ci illərdə, I Dünya Müharibəsindən sonra dünya ölkələrinin və ərazilərin yenidən bölünməsi ilə dünya kapitalist bazarı uzunmüddətli depressiya zolağına düşdü və Beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərinə güclü zərbə dəydi. Digər tərəfdən, Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi və yeni sistemin - sosializmin yaranması ilə kapitalist sistemi və onun dünya bazarının məkanın məhdudlaşdırılması baş verdi. Kapitalist bazarı prosesləri sürətlənməyə macal tapmamış, 1939-45-ci illərdəki II Dünya Müharibəsi bu prosesləri yenidən ləngitdi. Yalnız II Dünya Müharibəsindən sonra başlayaraq dünya kapitalist bazarı sürətli inkişaf yoluna qədəm qoydu. Xüsusilə, Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ güclü bazar iqtisadiyyatı yarada bildilər. Kapitalist rejimindən aralanmış sosialist ölkələri isə özlərinin dünya sosialist bazarını yaratmaqla, iki sistem arasındakı dünya bazarı proseslərindəki münasibətləri daha da gərginləşdirdilər və bununla kapitalist bazar sistemi öz üstünlüyünü sübut etmək üçün əlavə stimullara əl atmal oldu. Kapitalist bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə kapitalın sürətli artımı, elm və texnikanın səviyyəsinin yüksəlməsi, bank və maliyyə sistemlərinin güclənməsi, rəqabət standartlarının artması, dünya kapitalist bazarının inkişafında yeni sürətli dövrün başlanmasına səbəb oldu. Bu proseslər nəticəsində dünya kapitalist bazarı keçən əsrin 70-ci illərin əvvəlində dünya ticarət dövriyyəsində sənaye mallarının 2/3 hissəsini əhatə edirdi.

Bununla belə, tarixi proseslərin sürətli inkişafı, sosializm sisteminin süquta uğraması və 1990-cı illərin əvvəlində dünya

təsərrüfat sisteminin və dünya bazarlarının yenidən formalaşmasında dünya kapitalist bazarı prinsipləri amilləri sürətlə dünyanın daha geniş məkanına yayılmağa başladı. İlk növbədə, dünya ölkələri arasında ixtisaslaşmış təsərrüfat və kooperasiya əlaqələri genişləndi, milli iqtisadiyyatların sürətli inkişafı ilə bağlı olaraq onların beynəlmilləşməsi baş verdi, integrasiya prosesləri genişləndi, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr yeni səviyyəyə qalxdı, beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipləri və regionlararası əməkdaşlıq prosesləri sürətləndi və beləliklə kapitalist bazarı sisteminin hüdudları bütün dünyanı əhatə etmə səviyyəsinə gəlib çıxdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya kapitalist bazarında son 20 il ərzindəki qloballaşma prosesləri nəticəsində milli iqtisadiyyatların bu proseslərdən asılılığı güclənmiş və maliyyə, iqtisadi, neft, enerji, valyuta və sair böhranlar nəticəsində dünya ölkələri ciddi əziyyətlər çəksə də, kapitalist sistemi özünün uzun tarixi təcrübəsi nəticəsində yenidən dirçəlməyə və sürətlə inkişaf etməyə qadir olduğunu göstərə bilmək iqtidarındadır.

4.3. Dünya iqtisadiyyatının inkişaf mərhələləri.

Son yuz il ərzində dünya iqtisadiyyatının inkişafında bir sıra mühüm proseslər baş vermiş və bu proseslərin mahiyyətinə, xüsusiyyətlərinə görə onu bir neçə inkişaf mərhələlərinə bölürlər.

- **I mərhələ** - Birinci dünya müharibəsinin başlanmasından 1950-ci illərin əvvəlinədək olan dövrdə dünya iqtisadiyyatının inkişaf prosesləri çox ciddi depresiyalara, dağıntılara məruz qalmışdır. Bu dövrdə baş vermiş uzunmüddətli dünya müharibələri, xüsusilə bütün dünya ölkələrinə ciddi zərbə vurmuş

II dünya müharibəsi, XX əsrin 30-cu illərində baş vermiş iqtisadi böhran və depressiya prosesləri dünya iqtisadiyyatının inkişafına ağır zərbələr vurmuşdur;

- **II mərhələ** - XX əsrin 50-70-ci illərində dünya ölkələrində sürətli iqtisadi inkişaf prosesləri, elm və texnikanın inkişafı, kapitalın effektivli hərəkəti, integrasiya birliklərinin yaranması və integrasiya proseslərinin genişlənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə kapitalizm və sosializm iqtisadi sistemlərinin gərgin rəqabəti nəticəsində ağır sənayenin, hərbi-sənaye kompleksinin, kosmik sahənin, bir çox elm və kapital tutumlu iqtisadiyyat sahələrinin sürətli inkişafı başlamış, milli iqtisadiyyatlar dirçəldikcə beynəlmilləşmə prosesləri güclənmiş, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq horizontları bütün dünyanı bürümüş, güclü iqtisadi birliklər və ticarət blokları formalaşmış, beynəlxalq və dünya ticarəti əlaqələrini tənzimləyən qurumlar yaranmış, beynəlxalq və dünya standartlarının səviyyəsi yüksəlmiş, iri kapital resursları təmərküzləşmiş, transmilli kompaniyaların dünya bazarına təsiri artmış, regional ölkə qruplarının maraqlarına uyğun iqtisadi birliklər yaranmışdır və s. **Həmin dövrdə Qərbi Avropa ölkələrinin yaratdığı Avropa Birliyi** və sosialist ölkələrinin təsis etdiyi **Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası** iqtisadi qurumları arasında gedən tarixi mübarizə ilə də yadda qalmışdır. Bu dövrdə bir çox beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən müasir ÜTT-nın ilkin variantda olan qurumları formalaşmışdır. Avropa, Amerika, Asiya, həmçinin Afrika qitələrində iri ticarət blokları, Gömrük komitələri, beynəlxalq standartları əks etdirən Sazişlər və Konvensiyalar, Kodekslər təsis edilmiş, işlənib hazırlanmış və qəbul olunmuşdur;

- **III mərhələ** - XX əsrin 80-90-cı illərində və ondan sonrakı dövrdə - dünya iqtisadi inkişaf proseslərində yeni mərhələ başlayır. Belə ki, iqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf etmiş ölkələr elm və texnikanın daha yüksək erasına qədəm qoyurlar və innovasiya iqtisadiyyatına keçid üçün əsaslı zəmin yaradırlar. Dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri güclənməyə başlayırlar (Çin, Sinqapur, Cənubi Koreya, Braziliya, Hindistan və s.).

Digər tərəfdən, sosializmin süqutu ilə Avropada yeni dövlətlərin əmələ gəlməsi, keçmiş SSRİ respublikalarının müstəqil ölkələrə çevrilməsi dünya iqtisadiyyatının inkişafına, dünya bazarının genişlənməsinə və bazar prinsiplərinin daha sürətlə yayılmasına əlavə stimullar verdi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya iqtisadi proseslərinin inkişafında **yeni bir mərhələnin - IV mərhələnin** başlanılması mühakiməsini irəli sürmək olar. Bu dövr 2000-ci illərin əvvəlindən bu günə kimi olan dövrü əhatə edir. Belə ki, sosializm sisteminin dağılması nəticəsində yaranmış yeni dövlətlərin müstəqillik atributlarının formalaşması mərhələsinin başa çatması, dünya təbii resurslarından istifadə edilməsində yeni münasibətlərin, situasiyaların yaranması, Hindistan və Çinin həddindən çox təbii ehtiyatlardan istifadə etmələri, Çinin sürətli inkişafı, ABŞ-nın mütləq iqtisadi üstünlüyünün zəifləməsi, Qərbi Avropa Birliyi ölkələrinin iqtisadi blok formatlarındakı genişlənmələr və Avropa iqtisadi güc məkanının genişlənməsi və s. mühüm tendensiyalar dünya iqtisadi proseslərində yeni standartların tətbiqini şərtləndirir və sürətləndirir. Elə götürək qloballaşma elementlərini və innovasiya funksiyalarına keçilməsi proseslərini. Bu iki mühüm amilin dünya iqtisadiyyatına və dünya bazarına təsiri, transformasiya proseslərini, dünya iqtisadiyyatının

inkişafında tamamilə yeni mərhələ kimi baxılmasına bəs edə bilər. Digər tərəfdən, hazırda dünya iqtisadiyyatına daxil olan ölkələrin əksəriyyətinin milli iqtisadiyyatları bu proseslərin təsirindən bilavasitə asılıdır və dünya təsərrüfat sistemi vahid bazar prinsipləri ilə əsasən fəaliyyət göstərməyə yaxındır. Bu baxımdan yaxın zamanda bu sistemdə yeni transformasiyaların baş verməsi gözlənilir və dünya iqtisadiyyatının yaxın 20-30 il ərzində inkişafında əsas prioritet istiqamətlər kimi innovasiyalı iqtisadiyyatın bərqərar olması, İKT-nın sürətli inkişafı, enerji və ərzaq təhlükəsizliyi, maliyyə-iqtisadi və neft böhranlarından qorunmaq məsələlərinin mühüm yer tutacağı gözlənilir.

4.4. Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin mənfi və müsbət cəhətləri.

Daxili bazar - ölkə daxilində yalnız milli istehsalçılar arasında olan ünsiyyət formasıdır. Bu proseslərdə əsas etibarlı ilə istehlak tələbinin ödənilməsi və qarşılıqlı mal mübadilləsi tənzimlənir.

Milli bazar - daxili bazar olmaqla, nisbətən xarici alıcıların da tələblərinə uyğunlaşdırılır. Başqa sözlə, bu tip bazar proseslərində istehsalın səviyyəsini qaldırılmaqla, milli istehsal subyektləri və bazar iqtisadiyyatı iştirakçıları regional, dövlətlərarası və dünya səviyyəli bazarlara çıxırlar.

Beynəlxalq bazar - milli bazarların müəyyən hissəsinin ixtisaslaşması ilə tam olaraq xarici bazar təyinatlı olmasıdır.

Dünya bazarı isə - Beynəlxalq əmək bölgüsü prinsiplərinə və istehsalın digər amillərinə görə ölkələr arasında mal və xidmətlərin, pul münasibətlərin baş verdiyi proseslər sistemidir.

Dünya bazarının əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

- istehsal olunan mal, satış bazarını tapmaq üçün milli çərçəvədən çıxır;
- daxili və xarici tələb-təkliflərə müvafiq olaraq mal və xidmətlərin dövlətlərarası hərəkəti sürətlənir;
- optimal istehsal amillərini müəyyənləşdirir və istehsalın hansı regionda, ölkədə təşkilini şərtləndirir;
- beynəlxalq standartlara cavab verməyən mal və xidmətlər rəqabət mühitinə tab gətirməyərək bazardan çıxırlar və s.

Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin 5 əsas fundamental sualları aşağıdakılardır:

- istehsal prosesini necə təşkil etmək və nə qədər məhsul istehsal etmək?
- cəmiyyətin tələbinə uyğun gələ biləcək mal və xidmətlərdən hansını istehsal etmək?
- istehsalı necə təşkil etmək, hansı texnologiyanı tətbiq etməklə, firma və kompaniyayı seçməklə bu məhsulu necə istehsal etmək?
- cəmiyyət və fərdi istehlakçılar arasında iqtisadiyyatı necə bölüşdürməli və bu məhsulu kimlər almalıdır?
- istehlak sferasındakı dəyişiklərə istehsal prosesi dözə biləcəkmi və bu sistem dəyişikləri baş verdiyi proseslərə uyğunlaşacaqmı?

Bu beş suala cavab verməyən mal və xidmətlər üzrə proseslər adətən bazar iqtisadiyyatı rəqabətinə tab gətirməyərək sıradan çıxırlar.

Bazar iqtisadiyyatının müsbət cəhətləri - əsas etibarlı ilə resursların bölünməsinin effektivli olmasında və bu

münasibətlərin sərbəstliyindədir. Resursların effektivli bölünməsi cəmiyyətin bu və ya digər mal və xidmətlər, tələb və təklifinə uyğun nizamlanır. Digər tərəfdən bu proseslərin nizamlanması üçün inzibati metodlardan istifadə etmək lazım gəlmir və hər bir prosesi bazar münasibətləri tənzimləyir.

Bazar iqtisadiyyatının mənfə cəhətlərini - açıq izah etmək bir gədər çətin olsa da, bu mühitdə rəqabət qabiliyyətinin elm və texnikanın sürətli inkişafı, kapitalın iriləşməsi və sairələr rəqabətin zəifləməsinə təsir edir və bu proseslərdə bir çox bazar iqtisadi iştirakçıları haqsız rəqabətin qurbanı olurlar, yəni firmalar və kompaniyalar ləğv edilir, birləşdirilir, gizli sövdələşmələr aparılır və s., nəticədə isə sağlam bazar münasibətləri pozulur. Digər tərəfdən, belə bir mülahizə var ki, bazar iqtisadiyyatı cəmiyyətin bütün tələb və təkliflərini nəzərə almaq iqtidarında deyildir və bu proseslərin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Eyni zamanda bazar iqtisadiyyatında məşğulluq və qiymətlərin sabit saxlanmasının təmin edilməsi mexanizminin zəif olması göstərilir. Bunlarla belə, yaxın gələcəkdə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə alternativ ola biləcək təsərrüfat mexanizmi formalaşacağı real görünür və hazırkı bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi prosesləri daha çox diqqətə cəlb etməkdədir.

Bazar iqtisadiyyatının əsasən aşağıdakı növləri mövcuddur:

- xidmət bazarı;
- yaşayış ərazisi bazarı;
- istehsal vasitəsi bazarı;
- investisiya bazarı;
- pul, valyuta və qiymətli kağız bazarı;

- işçi qüvvəsi bazarı yaxud əmək bazarı.

4.5. Azərbaycanın dünya bazarına iqtisadi inteqrasiyasının prioritet istiqamətləri.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dünya təsərrüfat sisteminə qoşulmaq, dünya bazarı proseslərində fəal iştirak etmək məqsədilə özünün milli konsepsiyasını və bu istiqamətdə prioritet vəzifələrini müəyyənləşdirməli olmuşdur. Ölkənin dünya bazarı proseslərində effektivli iştirakının təmin edilməsi üçün aşağıdakı amilləri və prioritet inteqrasiya istiqamətlərinin nəzərə alınması diqqəti cəlb edir:

- bazar iqtisadiyatı prinsiplərinin formalaşması, sərbəst ticarətin təşkili üçün normativ bazanın, qanunların işlənib hazırlanması, qəbul edilməsi və zərurət yarandıqca təkmilləşdirilməsi,;
- bazar iqtisadi prinsiplərinin beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, xarici -iqtisadi fəaliyyət, xarici-ticarət siyasəti üzrə tədbirlərin davamlılığının və sabitliyinin təmin edilməsi;
- kapitalın, əmlakın toxunulmazlığı, investisiyalarının cəlb edilməsinin stimullaşdırılması;
- ölkənin davamlı iqtisadi inkişafının gücləndirilməsi, milli və təbii resurslardan daha səmərəli istifadənin təşkil edilməsi, dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərinin ən effektivli formalarının seçilməsində milli iqtisadi diplomatiya rıçaqlarından fəal istifadə edilməsi və s.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Dünya bazarının əmələ gəlməsi və mahiyyəti.
2. Dünya ticarəti.
3. Dünya kaptalist bazarı.
4. Dünya iqtisadiyyatının inkişaf mərhələləri.
5. Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası.
6. Daxili bazar.
7. Milli bazar.
8. Beynəlxalq bazar.
9. Dünya bazarının əsas xüsusiyyətləri.
10. Bazar iqtisadiyyatının müsbət cəhətləri.
11. Bazar iqtisadiyyatının mənfi cəhətlərini.
12. Azərbaycanın dünya bazarına iqtisadi inteqrasiyasının prioritet istiqamətləri.

Ədəbiyyat:

1. A.Ş. Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər». Bakı, 1999. - 258 s.
2. İ.A. Kərimli «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri», Bakı, 2006. - 304 s.
3. «Azərbaycan iqtisadiyyatı», Bakı, «Elm», 2003, 344 s.
4. A.M. Məhərrəmov, H.H.Aslanov «Xarici-iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi» Dərslik. Bakı, 2008, 400 s.
5. Фролова Т.А. «Мировая экономика: конспекты лекций» Таганрог (Россия), 2006

6. Мировая экономика. учебник / под ред. Проф. А.С. Булатова. – Москва, юристь, 2002, 734 с.
7. [Электронные ресурсы]: <http://www.books.efaculty.kiev.ua>.
8. [Электронные ресурсы:]URL:<http://www.ru.wikipedia.org>.

Mövzu 5. Xarici ticarət - beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində

5.1. Beynəlxalq iqtisadi proseslərin prioritet istiqamətləri.

5.2. Xarici-iqtisadi fəaliyyətin təşkilində dövlət siyasəti.

5.3. Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırma.

5.4. Xarici ticarətin nizamlanmasında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının rolu.

5.5. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət siyasəti və ÜTT-ə qəbul edilməsi məsələləri.

5.1. Beynəlxalq iqtisadi proseslərin prioritet istiqamətləri.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsasında beynəlxalq əmək bölgüsü prinsipləri dayanır. Başqa sözlə, **beynəlxalq iqtisadi münasibətlər** müxtəlif ölkələrin təsərrüfat subyektlərinin, iqtisadi birlik, kompaniya, şirkət və agentliklərinin təsərrüfat-kooperasiya, birgə (müştərək) fəaliyyəti ilə bağlı proseslərdən ibarətdir. Bu münasibətlərdə malların (məhsullar və xidmətlərin) dünya ticarəti, beynəlxalq kapital axını (yerdəyişməsi) və beynəlxalq işçi qüvvəsinin miqrasiyası mühüm rol oynayır. Bu və ya digər istehsal strukturunun istehsal sahəsinin xərclərinin optimallaşdırılması və rentabelliyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə, transmilli statusda olan kompaniya və şirkətlərin ixtisaslaşmasına gətirib çıxarır və bu səbəbdən beynəlxalq mal və xidmət mübadiləsini sürətləndirir (genişləndirir), başqa sözlə dünya ticarəti proseslərinin artmasına stimül verir. Dünya ticarəti isə öz növbəsində mal və xidmətlərin beynəlxalq hərəkətini

sürətləndirməklə yanaşı, həm də ölkələrarası iqtisadi resursların mübadiləsini təmin edir.

Son 20-30 ildə dünya iqtisadiyyatında sürətli transformasiyalardan keçmiş **Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas prioritet istiqamətləri və iqtisadi diplomatiya ilə bilavasitə güclü bağlılığı olan amillər aşağıdakılardır:**

- dünya iqtisadi sisteminin beynəlxalq milliləşdirilməsinin və qarşılıqlı asılılığının gücləndirilməsi, bu proseslərin əsas etibarı ilə iki istiqamətdə: qloballaşma və regional inteqrasiya istiqamətində inkişaf etməsi;
- dünya ticarətinin, investisiya axınının sürətlənməsi nəticəsində milli iqtisadiyyatların liberallaşması, dünya bazar iqtisadiyyatı məkanının intensiv olaraq genişlənməsi və bu səbəblərdən transmilli kompaniyaların, maliyyə (bank) və investisiya qruplarının dünya siyasətinə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına əsaslı təsir göstərməsi;
- dünya iqtisadi sisteminin qloballaşması, istehsal güclərinin beynəlxalq milliləşdirilməsi proseslərinin dərinləşməsi, transmilli kompaniyaların bu proseslərdə dominant rol oynaması amilləri, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə zəruri amil olaraq, iqtisadi diplomatiyanın rolunu artırır;
- müasir texnologiyaların, yeni enerji mənbələrinin yaradılması, mütərəqqi və effektivli idarəetmə metodlarının tətbiq edilməsi, xarici investisiyaların həcmının intensiv artması, dünya ölkələrində «açıq iqtisadiyyat» prinsiplərinin genişlənməsi, ölkələrarası və təşkilatlararası beynəlxalq iqtisadi münasibətləri (əməkdaşlığı) sürətləndirir;
- son 10-15 il ərzində ayrı-ayrı dünya ölkələrində innovasiya iqtisadiyyatına keçidin sürətlənməsi, bu ölkələrin nüfuzunun

artmasına, iqtisadi inkişafın sabitliyinə və xarici investisiyaların davamlı cəlb edilməsinə münbit şərait yaratmışdır;

- dünya ölkələri arasında rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və iqtisadi inkişafın davamlı olmasının intensivləşdirilməsi və s.

Şübhəsiz, bütün bu proseslərin gedişində hər bir ölkənin milli maraqlarını qoruya biləcək iqtisadi diplomatiyası olmalıdır və onun köməyi ilə bu mühüm strateji məsələlərin həllində optimal tədbirlərin görülməsi reallaşdırılır.

Xarici-ticarət - Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin mühüm forması kimi.

Dünya və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərini son 30-50 ildə nisbətən sürətli inkişaf yolu keçə bilmiş və bir sıra mühüm inkişaf istiqamətləri formalaşmışdır:

- mal və əmtəələrin beynəlxalq ticarəti;
- sahibkarlığın və kapitalın beynəlmilləl hərəkəti;
- işçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyası;
- beynəlxalq kooperasiyanın inkişafı;
- beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlıq və s.

Bu istiqamətlərin içərisində həcmində və əhəmiyyətinə görə mühüm yer tutan sahə - Beynəlxalq ticarətdir. Belə ki, Beynəlxalq ticarət xarici ticarət fəaliyyətinin adətən 80-90%-ini təşkil edir.

Beynəlxalq ticarət idxal və ixracdan ibarətdir. Ölkələrin xarici ticarət dövriyyəsində əsas dünya ticarəti göstəriciləri bunlardır:

- **İdxal** - ölkə hüdudlarından kənardan ölkəyə mal və xidmətlərin gətirilməsidir. Material qiymətlilərin gətirilməsi və daxili bazarda satılması görünən idxal kimi səciyyələndirilir. Komplektləşdirici məmulatların, yarımfabrikatların gətirilməsi isə

dolayı idxal sayılır. Malların daşınması, sərnişinlərin aparılması, turistlərin, texnologiyaların və digər xidmətlərin sığortalanması üzrə xarici valyutada çəkilən xərclər gözə görünməyən idxal kimi qiymətləndirilir.

- **İxrac** - xarici alıcılara satılmaq və yaxud başqa ölkədə emal edilmək üçün ölkədən çıxarılan mal və xidmətlərdir. Buna həm də yüklərin tranzit daşınması, digər ölkədən gətirilmiş malların üçüncü ölkəyə satılması üçün çıxarılması (yenidən ixrac) və sair proseslər də aiddir.

- **Artım tempi** - hesabat ilindəki göstəricilərin baza ilinə olan müqayisəsidir;

- **İstehsalın artımına nisbətən artım tempi** - ölkədəki istehsalın məhsuldarlığına, mal və xidmətlərin artımına nisbətən, həmçinin ölkənin məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsinə nisbətən artım nəzərdə tutulur;

- **Dünya ticarətinin keçən illərə nisbətən artım tempi** - beynəlxalq ticarətin cari ildəki həcmində keçən ilə nisbətən müqayisəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarətin inkişafına təsir edən əsas amillər aşağıdakılardır:

- beynəlxalq əmək bölgüsü prosesləri;
- iqtisadiyyat strukturlarının modernləşdirilməsi, bu sahələrə yeni texnologiyaların gətirilməsi;
- transmilli şirkət və kompaniyaların güclənməsi;
- Beynəlxalq ticarət münasibətlərinin effektivli tənzimlənməsi, ticarətin sərbəstləşdirilməsi üzrə dünya ölkələrində aparılan tədbirlərin sürətlənməsi, süni baryerlərin və inzibati müdaxilələrin azalması;

- Dünya ticarəti inteqrasiya məkanının genişlənməsi, innovasiya iqtisadi münasibətlərin formalaşması, yeni iqtisadi vasitələrin - sərbəst (azad, xüsusi) ticarət zonalarının yaradılması və s.

Hazırda dünyada ən çox diqqəti cəlb edən proseslərdən biri dünya ticarətinin bütün sferalarının innovasiyalaşdırılması və bu proseslərdə maksimum dünya birliklərinin ümumi maraqlarının qorunması meyllərinin güclənməsidir.

5.2. Xarici-iqtisadi fəaliyyətin təşkilində dövlət siyasəti.

Xarici-iqtisadi fəaliyyətin effektivli təşkili hər bir ölkənin mühüm vəzifələrindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Bu istiqamətdə dövlət siyasətinin əsasına aşağıdakılar daxildir:

- xarici-iqtisadi fəaliyyətin hüquqi-normativ bazasının yaradılması və bu fəaliyyətin beynəlxalq müqavilələr, konvensiyalara uyğun təşkil edilməsi;
- xarici-iqtisadi fəaliyyətin təşkili və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi üzrə beynəlxalq qurumlar və təşkilatlarla əməkdaşlığın yaradılması;
- ölkənin iqtisadi maraqlarına cavab verən xarici-iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə səmərəli xarici ticarət müqavilələri və sazişlərinin hazırlanması və bağlanması;
- ölkənin pul, maliyyə, kredit, qiymət, tarif, qeyri-tarif, ödəniş balans, investisiya siyasətlərinin daimi olaraq təkmilləşdirilməsi, milli maraqlar qorumaqla, dünya və

beynəlxalq təcrübədə olan tendesiyalarının və inkişaf proseslərinin nəzərə alınması;

- ölkənin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin və xarici-iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə iqtisadi vasitələrdən səmərəli istifadə etməklə, bu istiqamətdə beynəlxalq müqavilələr və sazişlər kontekstində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi və s.

5.3. Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırma.

Kvotalaşdırma - dövlət tərəfindən müəyyən müddət ərzində mal və xidmətlərin idxalı və ixracı üzrə miqdar və həcmi müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu cür məhdudiyətlər müxtəlif müddətlərə - rüblük, yarımillik, illik və s. dövrlərə təyin edilir.

Kvotalara - ayrı-ayrı ölkələrə qarşı tətbiq edilən qlobal kvotalar, mövsümi kvotalar və «kөнüllü» adlandırılan - ixracı məhdudlaşdıran (ingiliscə - Voluntary Export Restriction) kvotalar daxildir. Kөнüllü ixracın məhdudlaşdırılması bir ölkə - partnyoru öhdəliyi və yaxud qarşılıqlı öhdəlik kimi qəbul edilir və ixracçı ölkənin sərhədində tətbiq edilir.

İdxal kvotası - qeyri-tarif formasında müəyyən mal və xidmətlərin ölkəyə gətirilməsinin miqdar və dəyərini məhdudlaşdırır. İdxal kvotası xüsusi iqtisadi göstərici kimi çıxış etməklə, bu və ya digər istehsal sahələri, iqtisadiyyat sektorları, mal qrupları üzrə dövlətin prioritet siyasətini xarakterizə edir.

İdxal depoziti - idxalçı tərəfindən girov formasında müəyyən müddətdə banka qoyulur. Bu faizsiz əmanət idxal ediləcək malın dəyərinə və ya onun bir hissəsinin dəyərinə ekvivalent olmalıdır.

Nəticədə ixracçının kapitalı dövriyyədən çıxır və onun ödəmə qabiliyyəti məhdudlaşır.

İxrac kvotası - ayrı-ayrı məhsulların (malların) istehsalına və ixracına qoyulan məhdudiyətdir. Bu tip məhdudiyətlər beynəlxalq ticarət sazişləri və ikitərəfli razılıqlar əsasında müəyyənləşdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət öz büdcəsi hesabına ayırdığı ixrac subsidiyası hesabına ixracı stimullaşdırır. Bu tip subsidiyalar elmi-texniki konstruksiya işlərinin və istehsalın birbaşa maliyyələşdirilməsi və kreditlərin verilməsi ilə həyata keçirilir.

«Könüllü» ixrac kvotası isə - inzibati-bürokratik metodlar vasitəsi ilə təyin edilir və müəyyən malların çıxarılması məhdudlaşdırılır.

Dünya təcrübəsində qeyri-tarif inzibati baryerlərindən biri kimi kvotanın müxtəlif növlərindən zəruri hallarda istifadə edilir:

Fərdi kvotalar - idxal əməliyyatları iştirakçıları arasında idxalı nəzərdə tutulan müəyyən miqdarda malın proporsional bölünməsi, ikitərəfli razılaşmalar və qarşılıqlı mal mübadiləsi üzrə anlaşmalardan ibarətdir;

Tarif kvotaları - adi rejimdə müəyyən miqdarda malların göndərilməsindən əlavə miqdar üçün tarifin müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Məsələn, Yaponiya spirt xammalına, pendir, qarğıdalı, mal ətinə əlavə tariflər təyin etmişdir.

Qlobal kvotalar - müəyyən müddət ərzində idxal ediləcək malın ümumi həcmnin onun alıcıları olan ölkələr arasında bölüşdürülmədən həyata keçirilməsidir. Bu isə bu tip idxal əməliyyatlarına iştirakçı ölkələrin öz milli maraqlarına və tələblərinə uyğun yanaşmasına imkan verir.

İxrac və idxal siyasəti - müasir dövrdə dünya ölkələrinin ticarət siyasətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İxrac yönümlü iqtisadiyyata malik ölkələr bu tip təyinatlı malların çeşidinin artırılması üçün əlavə tədbirlər görür, ixrac təyinatlı mal istehsalçılarını mükafatlandırır, kapital və elmtutumlu, müasir texnologiyalar əsasında yaradılmış istehsal sahələrinin fəaliyyətini ciddi dəstəkləyir, bir çox hallarda bəzi dövlətlər özləri bu sahələrə xarici investisiyalardan əlavə daxili investisiyalar, resurslar cəlb edir və s.

Dempinq - malın istehsalına çəkilən xərclərdən ucuz qiymətə satılması deməkdir. Beynəlxalq təşkilatlar dünya bazarı və ölkədaxili qiymətləri ucuz satılan mallar üzrə əməliyyatları **dempinq** kimi qiymətləndirir. Dempinq hallarına qarşı adətən anti-dempinq rüsumları müəyyənləşdirilir. Bu rüsumlar adi rejimdə tətbiq edilən rüsumlardan bir neçə dəfə artıq olur.

Lisenzialaşdırma (ingiliscə licensing) - idxal və ixrac əməliyyatlarının beynəlxalq ticarətdə məhdudlaşdırılmasıdır. Bu halda müəyyən mal və xidmətlərin idxalı və ixracı üzrə icazə sənədləri - lisenziya almaq lazımdır. Lisenzialar adətən idxal və ixracı məhdudlaşdırılmış, başqa sözlə, kvota tətbiq edilmiş mallara görə alınır.

Lisenzialar müəyyən müddətə verilir və onun icrasına nəzarət monitorinqlərlə həyata keçirilir.

5.4. Xarici-ticarətin nizamlanmasında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının rolu.

Beynəlxalq ticarətin nizamlanmasında və beynəlxalq ticarət siyasətinin ÜTT-ın mühüm rolu vardır. Bu təşkilat dünya

səviyyəsində ticarət əməliyyatlarının liberallaşdırılması, sərbətləşdirilməsi və bu əməliyyatların sürətləndirilməsi üçün ortaya çıxan baryerlərin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ÜTT ilk dəfə 23 sentyabr 1947-ci ildə Tarif və Ticarət üzrə Baş Saziş bağlandıqdan sonra 1948-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Dünya ölkələrinin inkişaf proseslərinin artması, ticarət əməliyyatlarının genişlənməsi və yeni dövlətlərin yaranması ilə əlaqədar olaraq bu təşkilatın işi transformasiyalara məruz qalmış, təkmilləşdirilmələr aparılmış və, nəhayət, bu təşkilat 1995-ci il 31 dekabrda etibarən yeni formatda, yəni indiki ÜTT formatında fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Bu təşkilatın fəaliyyətinin əsasında beynəlxalq ticarətin forma və prinsipləri, çoxtərəfli sazişləri, qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin aparılması və nizamlanması qaydaları və ticarət üzrə digər əməliyyatların normativ əsaslarının işlənilib hazırlanması və razılaşdırılması durur.

ÜTT-nin əvvəlki formada fəaliyyəti çərçivəsində 100-dən çox ölkə birlikdə ümumi beynəlxalq ticarət qaydalarının iştirakçıları olmuşdur. Bu təşkilatın fəaliyyətində vaxtaşırı sessiyalar və şuralar və Cenevrədə (İsveçrə) rəhbərlik və katiblik yerləşən qərargah fəaliyyət göstərmişdir.

1947-1967-ci illərdə Cenevrə, Annesi (Fransa) və Torkidə (İngiltərə) keçirilən ticarət danışıqlarında yalnız gömrük tariflərinin aşağı salınmasına baxılmışdır. 1967-1994-cü illərdə isə gömrük tariflərinin aşağı salınması ilə yanaşı ticarət kodekslərinin hazırlanması, qeyri-tarif tənzimləmələrinin təşkili üçün funksiyaların yaradılması, antidempinq siyasətinin formalaşması

və, nəhayət, ÜTT-in strukturunun təkmilləşdirilməsi üzrə mühüm məsələlərə baxılmışdır.

Məlumdur ki, sərbəst ticarət siyasətinin böyük üstünlükləri vardır və ticarət diplomatiyasının əsas vəsifələrindən biri mal və əmtəələr üzrə dünya ticarəti proseslərinin bürokratiyasız, maneəsiz hərəkəti üçün münbit şəraitin yaradılması siyasətidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ticarət siyasətində müxtəlif məhdudiyyətlər qoyulması da ticarət diplomatiyasının siyasiləşdirilməsinə rəvac verir. Məsələn, İraqın Küveyti zəbt edəndən sonra BMT ölkələri İraq neftinin satışına qadağa qoymuşdur. Digər bir misal, Yaponiya özünün ticarət siyasətində ABŞ-a avtomobil ixracını könüllü olaraq məhdudlaşdırmaqla, ABŞ tərəfindən antidempinq tədbirlərinin görülməməsinə çalışmışdır. Bundan əlavə, Avropa Birliyi ölkələri bir çox mallar üzrə müxtəlif məhdudlaşdırıcı qərarlar qəbul etmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-in Uruqvay raundundan sonra (1994) ən mühüm prioritet vəzifələrinə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması, sərbədiyyanı mal, xidmət və kapital axınının genişləndirilməsi, ticarət əməliyyatlarında süni baryerlərin aradan qaldırılması, idxal və ixrac əməliyyatları üzrə ticarət rejimlərinin iştirakçı ölkələr üçün qarşılıqlı sərfəli olması, iştirakçı ölkələr üzrə milli ticarət və beynəlxalq siyasətlərin uyğunlaşdırılması, beynəlxalq ticarətin artımının təmin edilməsi və bu ticarət üzrə normativ bazaların təkmilləşdirilməsi, ticarət məsələləri üzrə beynəlxalq mübahisələrin baxılması və həll edilməsi, iştirakçı dövlətlərin ticarət üzrə milli qanunlarının, normativ aktların və xarici ticarət siyasətinin yaxınlaşdırılması və, nəhayət, qlobal ticarət siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox ölkələr ÜTT-ə daxil olmaq üçün uzun illər danışıqlar aparırlar və hazırlıq görürlər. Bu isə təsadüfi deyildir. Hazırda mal və xidmətlər üzrə dünya ticarətinin 90%-dən çoxu ÜTT-nin norma və qaydaları əsasında aparılır. Çin ÜTT-a daxil olmaq üçün 15 il güclü ixrac siyasəti aparmışdır və çoxlu güzəştlərə getməli olmuşdur. Məsələn, kənd təsərrüfatına ayrılan subsidiyaların azaldılması və s.. Bu tip təcrübə keçmiş SSRİ ölkələrinin ÜTT-ə daxil olması zamanı da tətbiq edilmişdir (Qırğızıstan, Gürcüstan və Moldova).

Təhlillər göstərir ki, gələcəkdə digər postsovet ölkələrini, o cümlədən Azərbaycanın da ÜTT-ə daxil olması bir çox hazırkı ticarət siyasəti üzrə prioritet istiqamətlərdə güzəştlərə gedilməsi qaçılmazdır. Xüsusilə, ölkədə daxili ticarət əməliyyatları, bir çox iqtisadi sahələrə, o cümlədən kənd təsərrüfatı sahəsinə ayrılan subsidiyaların azaldılması, məhdudlaşdırılması qaçılmazdır.

ÜTT-in hazırkı baş direktoru italiyalı Renato Rucero dur. Bu təşkilat ticarət diplomatiyasını müxtəlif orqanlar vasitəsi ilə həyata keçirir. Bu tip orqanlara Ticarət üzrə mübaisələrin nizamlanması, Malların ticarəti üzrə şura, Xidmətlər üzrə şura, İntellektual əmlakın ticarət aspektlərinin qorunması üzrə şura həyata keçirir. Bundan əlavə, mal və xidmətlər üzrə sazişlərin bağlanması və danışıqların aparılması üçün komitələr yaradılır. Ayrı-ayrı mühüm ticarət siyasətini həyata keçirmək üçün konsensuslar təşkil edilir və s.

Hazırda ÜTT-in 153 tam hüquqlu üzvü vardır və onlardan 25-i yeni daxil olan ölkələrdir: Bolqarıstan (1996), Monqolustan və Panama (1997), Qırğızıstan (1998), Latviya, Estoniya (1999), İordaniya, Gürcüstan, Albaniya, Oman və Xorvatiya (2000), Litva, Moldova (2001), Çin (2001), Tayvan (2002), Ermənistan

(2003), Makedoniya (2003), Nepal (2004), Kamboca (2004), Səudiyyə Ərəbistanı (2005), Vyetnam və Tonqo (2007), Ukrayna və Kabo verda (2008).

Hazırda 30-dan çox ölkə ÜTT-ə daxil olmaq üçün müşahidəçi statusundadırlar. Bu ölkələrə Rusiya, Əlcəzair, Qazaxıstan, o cümlədən Azərbaycan və MDB-nin digər ölkələri də daxildirlər.

5.5. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət siyasəti və ÜTT-ə qəbul edilməsi məsələləri.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, şübhəsiz, milli maraqlara söykənmiş beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin prioritet istiqamətlərinin inkişafı, və balanslaşdırılmış xarici-iqtisadi siyasətinin formalaşması zəruri idi. Bu siyasətdə aşağıdakı amillər xüsusilə diqqəti cəlb edir:

- ölkənin təbii və milli ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi;
- iqtisadi müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi;
- iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi iə bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın milli maraqlar prinsipində təşkil edilməsi;
- milli iqtisadi inkişafın davamlılığının və dinamikliliyin təmin edilməsi, milli iqtisadi inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi;
- dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin gücləndirilməsi və ölkənin rəqabət qabililiyətinin artırılması və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda müstəqilliyin ilk dövrlərində xarici-ticarətin liberallaşdırılması, sərbəstləşdirilməsi

proseslərində vahid, işlək mexanizm olmadığından, qanunvericilik bazasının zəyifliyindən bu sahədə bir sıra ziddiyyətlər ölkənin imicinə zərbə vururdu və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun siyasətin formalaşması əsasən 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq sürətləndi. Belə ki, bir sıra mühüm qanunların qəbul edilməsi, valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsində, ticarətin liberallaşdırılmasında beynəlxalq normativlərə uyğun rejimlərin yaradılması istiqamətində tədbirlər gücləndi.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv daxil olmasına hazırlıq prosesləri isə 1997-ci ilin iyun ayından hökumətin bu təşkilata üzv olması niyyətinin rəsmi bildirməsi ilə başlanmışdır və həmin dövrdən Azərbaycan ÜTT-in işində müşahidəçi kimi iştirak edir.

Bundan əlavə, hökumətin qərarı ilə (23.07.1999, №160), ölkədə ticarətin tənzimlənməsi və ÜTT-ə qəbul proseslərinin sürətləndirilməsi üçün əlavə tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuş, bu məqsədlə əlaqələndirmə qrupu yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son 5 ildə Azərbaycanın ÜTT-ə daxil olması istiqamətində bir sıra hadisələrlə yadda qalmışdır. Belə ki, 2009-cu ilin 24 iyulunda Cenevrədə (İsveçrə) ÜTT-in işçi qrupunda ÜTT-in bir çox ölkələri Azərbaycanın bu quruma daxil olmasının sürətləndirilməsini müdafiə etmişlər. Bu ölkələr sırasında Türkiyə, ABŞ, Avropa Birliyi ölkələri, Kanada, Avstraliya, Cənubi Koreya, Afrika ölkələri, Braziliya, Çin, Pakistan və digərləri olmuşdur. Azərbaycan bir çox ölkələrdə ikitərəfli ticarət danışıqlarını başa vurmuş, bir sıra ölkələrlə isə bu danışıqlar intensivləşməkdədir. ÜTT-in üzvləri olan ölkələrlə ikitərəfli danışıqlar uzun bir proses olduğundan bu məsələlərin

intensivləşdirilməsi, Azərbaycanın bu quruma üzvlüyünün tezləşdirilməsinə ümid verir.

Hazırda, Azərbaycanda bu istiqamətdə geniş tədbirlər görülür və Azərbaycanın əsas tələbi ÜTT-ə daxil olduğu halda inkişaf etməkdə olan ölkələrin statusuna bərabər status almaqda və ölkəmizin kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinin təmin edilməsidir. Qeyd edək ki, bu məsələlər və bütövlükdə Azərbaycanın ÜTT-ə daxil olması üzrə işçi qrupunun fəaliyyəti ilə reallaşdırılır.

Özünüyoxlama və qiymətləndirmə sualları:

1. Xarici ticarətin Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə rolu.
2. İdxal nə deməkdir?
3. İxracın funksiyalarını danışın.
4. Xarici-iqtisadi fəaliyyətdə dövlət siyasətinin əsas vəzifələri.
5. Kvotalaşdırma nədir?
6. Kvotalaşdırmaların hansı növləri vardır?
7. Lisenziyalaşdırma nə deməkdir?
8. Ümümdünya Ticarət Təşkilatı barədə nə bilirsiniz?
9. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət siyasətinin əsas istiqamətləri hansılardır?
10. Azərbaycanın ÜTT-lə hansı əlaqələri vardır?

Ədəbiyyat:

1. İ.A. Kərimli «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müasir problemləri» Bakı, 2006. - 304 s.

2. A.M. Məhərrəmov, H.H. Aslanov «Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi», Bakı, 2008, 400s.
3. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Москва, 2004. – 366 с.
4. Фомичев В.Н. Международная торговля, 2001 – 446с.
5. Холопов А.В. «Теория международной торговли», Москва, 2000.
6. Макеева Т. «Основные формы международных экономических отношений» [Электронные ресурсы] URL:<http://www.inventech.ru>.
7. [Elektron resursları] URL:<http://www.az-customs.net>.
8. [Elektron resursları] URL:<http://www.trade.ecoaccord.org>
9. Z.M.Nəcəfov. «Milli innovasiya sistemlərinin əsasları», Bakı, Elm, 2006- 180 s.
10. «Экономика». Учебник по курсу «Экономическая теория». Под редакцией А.С.Булатова, Москва, Издательство БЕК, 1997 – 816 с.
11. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: Учебник, Москва, Международные отношения, 2001 – 544 с.
12. Т. Кулиев «Парадоксы экономических теорий», Баку, 2008- 316 с.
13. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики. Учебник, Москва, Издательство БЕК, 1997-332 с.
14. И.Р.Мавланов. «Экономическая дипломатия в начале XXI века: вызовы и тенденции развития». Журнал «Казахстан в глобальных процессах», № 1, 2008.

15. Основы торговой политики и правила ВТО – Москва, Международные отношения, 2005 – 448 с.
16. Александр Шаров. Кризис создал проблемы и украинской экономической дипломатии. [Электронные ресурсы: URL: <http://www.anticrizis.com.ua>].
17. Ш.Т.Алиев. Важность ускорения перехода к инновационным технологиям и инновационной экономике в Азербайджанской Республике в контексте мирового опыта. Сборник материалов XIX Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы развития инновационной деятельности». 18-22 мая 2009 г., г. Алушта, Крым, Украина, с.74-77.
18. Ш.Т.Алиев. Важность применения новых экономических инструментов в экономических процессах Азербайджана. «Национальные интересы: приоритеты и безопасность», № 12, Москва, 2009.
19. Wooscock, S. and Bayne N. (2005). The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiating in International Economic Relations (G8&Global Governance Series), Ashgate, UK, 314 p.

Mövzu 6. Gömrük xidməti və dövlətin xarici ticarət iqtisadi siyasəti.

6.1. Xarici-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələri.

6.2. Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti.

6.3. Gömrük siyasəti və gömrük xidməti üzrə əsas alətlər.

6.4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi.

6.5. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının rolu.

6.6. Azərbaycanda gömrük xidmətinin təşkili üzrə dövlət orqanları və onların funksiyaları.

6.1. Xarici-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələri.

Xarici iqtisadi siyasət - müxtəlif region və ölkələr arasında ticarət formasında mal və xidmətlərin mübadiləsini təşkil edən kompleks tədbirlərdən ibarətdir. **Xarici iqtisadi siyasət** - dövlətin məqsədyönlü tədbirləri olmaqla, onun dövlət səviyyəsində xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimlənməsi, ölkənin Beynəlxalq əmək bölgüsündə optimal iştirak variantlarını müəyyənləşdirməsidir. **Xarici iqtisadi siyasətin** əsasını idxal və ixrac siyasəti, valyuta siyasəti, xarici investisiyaların və kapitalın hərəkəti üzrə siyasət təşkil edir.

Bununla belə, xarici ticarət siyasəti milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərməsinə baxmayaraq, bu siyasət balanslaşdırılmağı halda dünya bazarından asılı olduğu üçün müxtəlif iqtisadi və maliyyə böhranlarında, digər iqtisadi proseslərdə ölkə daxilində sosial-iqtisadi problemlərin çətinləşməsinə gətirib çıxara bilər. Bu aşağıdakılarla izah olunur:

- ölkə iqtisadiyyatının və onun əsas sektorlarının dünya bazarından asılı olmağı;
- dünya qiymətləri və valyuta məzənnələrinin əsaslı dəyişməsi ölkə iqtisadiyyatına güclü zərbə vura bilər və iqtisadi risk artır;
- milli daxili real iqtisadi sektorlar dünya rəqabətinə tab gətirməyərək iflic vəziyyətinə düşə bilər və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, **xarici iqtisadi siyasətin dövlət nizamlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu sahədə dövlət aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:**

- qanunvericilik bazasının yaradılması, mühüm qanunların qəbul edilməsi, normativ sənədlərin işlənilib hazırlanması;
- xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində icraçı dövlət orqanlarının müəyyənləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin təşkili;
- xarici ticarət dövriyyəsinin artırılmasında idxal və ixrac əməliyyatlarının effektivliyinin yüksəldilməsinə mütərəqqi tədbirlərin görülməsi;
- xarici investisiyaların cəlb edilməsinin sürətləndirilməsi üçün xarici kapitalın stimullaşdırılması.

Dövlət orqanları xarici ticarət siyasətinin nizamlanması və təkmilləşdirilməsi üçün tarif və qeyri-tarif metodlarından istifadə edir, xarici ticarət üzrə norma və qaydaları hazırlayır və s.

6.2. Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra özünün milli maraqlarını əks etdirən ticarət siyasəti

formalaşdırmalı olmuşdur. Azərbaycanın ticarət siyasətində aşağıdakı amillər yer almışdır:

- ölkənin müstəqil ticarət siyasətinin olması istəyi;
- xarici ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması;
- beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və ticarət siyasəti ilə məşğul olan beynəlxalq qurum və təşkilatların işində ölkənin milli maraqlarını qorumaq istəyi;
- Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq üçün hazırlıq tədbirlərinin görülməsi, ölkənin mal və xidmətlər üzrə ticarət əməliyyatlarının bu təşkilatın siyasətinə uyğunlaşdırılmasının təşkili;
- ölkənin təbii ehtiyatlarından və milli resurslarından istifadə edilməsində ticarət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və ticarət diplomatiyasının köməyi ilə bu sahədə milli maraqların qorunması;
- Beynəlxalq ticarət əməliyyatları, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə çevik siyasətin aparılması;
- Dünya təsərrüfat sistemində və kooperasiya əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakının təmin edilməsində ticarətin rolunun artırılması;
- ölkənin istehlak mallarına olan tələbatın təmin edilməsi və iqtisadi-ərzaq təhlükəsizliyin gücləndirilməsi üzrə ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və milli istehsalın stimullaşdırılması;
- ticarətin inkişafı üçün bu sahənin tam liberallaşdırılması, sərbəst ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi üçün əlavə tədbirlərin təşkili və dövlət proqramlarının işlənib qəbul edilməsi üzrə siyasətin gücləndirilməsi və sair.

6.3. Gömrük siyasəti və gömrük xidməti üzrə əsas alətlər.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemi genişləndikcə, və xarici-ticarət fəaliyyəti daha qlobal səviyyədə qalxdıqca, gömrük tənzimləmələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ayrı-ayrı dövlətlər, ölkə qrupları, beynəlxalq iqtisadi qurumlar, gömrük rüsumları və nizamlanması hesabına mal və əmtəələrin hərəkəti üzrə beynəlxalq razılaşmaları, sazişləri həyata keçirə bilir. Bu sahədə məhdudiyətlərin tətbiqi reallaşdırılır, tənzimlənir və s.

Gömrük - dövlət idarəsi olmaqla, malların sərhəddən çıxarılması və ölkəyə gətirilməsi üzrə bütün növ əməliyyatlara nəzarət edir və sənədləşdirir

Gömrük bəyannaməsi - xarici-ticarət əməliyyatlarında, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr üzrə digər fəaliyyət sahələrindəki əməliyyatlar zamanı mal və xidmətlərin (ixrac və idxal) hərəkətini, sərhədlərdən keçməsi üzrə rejimləri, tranzit rejimləri, neytral rejimləri və sair bu kimi prosedurları özündə əks etdirən və həm də icazə xarakteri daşıyan sənəddir. Bu sənədlər mal və xidmətlərin sahibələri, fiziki və hüquqi şəxslər tərəfinən hazırlanır və onlar burada göstərilənlərə birbaşa məsuliyyət daşıyırlar.

Gömrük dəyəri - mal və xidmətlərin sərhədi keçən zamanı müəyyənləşdirilmiş və qeyd edilmiş qiymətləri ilə hesablanır.

Gömrük tarifləri - Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və xarici ticarət fəaliyyəti üzrə klassik nizamlanma metodur.

Gömrük tarifinə - gömrük rüsumları, daxildir və bu rüsumlar idxal və ixrac əməliyyatları üzrə müəyyənləşdirilir. Gömrük tariflərinin köməyi ilə bir çox ölkələr idxalı nizamlayır və daxili bazarda milli maraqları qorumağa çalışır.

Ticarət məhdudlaşdırılmalarının tarifləşdirilməsi - gömrük rüsumlarının azaldılması üzrə Sazişlər və tədricən qeyri-tarif baryerlərinin aradan qaldırılması ilə nizamlanır.

Gömrük rüsumları - sərhədlərdən keçən zamanı mal və xidmətlərindən, qiymətli əşyalardan və əmlakdan tutulan dövlət pul yığımlarıdır (vergiləridir). Gömrük rüsumları hər bir mal və mal qrupları üzrə gömrük tariflərinə əsasən, müəyyənləşdirilir.

Gömrük idxal rüsumu - vergi yükünün müxtəlif aspektlərini əhatə edir, bu yolla dövlət xaricdən gətirilən malların qiymətlərini qaldırır və onların ölkədaxili bazarda rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə imkan vermir, bununla da daxili milli istehsalçıların maraqlarını qorumağa çalışır.

Gömrük ixrac rüsumu - adətən ölkə daxilində güclü tələbat olan malların ölkədən çıxarılmasını məhdudlaşdırmaq üçün tətbiq edilir.

Gömrük rüsumları - ölkənin iqtisadi inkişafı proseslərində ölkələrarası ticarət-iqtisadi fəaliyyətin gücləndirilməsində və BİƏ-in genişləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük rüsumları alınması vasitəsinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

- **Advalorlu rüsumlar** - malların dəyərinə görə faizlə müəyyənləşdirilir;
- **Xüsusi rüsumlar** - malların həcmindən, miqdar və çəkisindən tutulur;
- **Kombinləşdirilmiş rüsumlar** - advalorlu və xüsusi rüsumlar daxil olmaqla hər ikisinin qarşılıqlı forması üzrə tətbiq edilir;

- **Mövsümi rüsumlar** - təqvim ilinin müəyyən dövründə məhsul toplanışı vaxtı tətbiq edilir və s.

İqtisadi mahiyyəti baxımından gömrük tarifləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- Fiskal rüsumlar;
- proteksionist rüsumlar;
- güzəştli rüsumlar (preferensial);
- bərabərləşdirici rüsumlar;
- kompensasiya rüsumları;
- antidempinq rüsumları.

Fiskal rüsumları - dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması üçün tətbiq edilir.

Proteksionist rüsumlar - milli istehsalçıları, mal və xidmətləri, ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrini xarici təsirdən, xaricdən gətirilən mal və xidmətlərdən qorumağa yönəldilir.

Preferensial idxal rüsumları - bir çox hallarda xarici malların idxalını stimullaşdırmaq üçün tətbiq olunur. İkitərəfli razılığa əsasən ölkələr bir birinə **ticarət preferensial rüsumları** tətbiq edə bilirlər və bu halda gömrük rejimi vasitəsilə bu tədbirlər həyata keçirilir.

Preferensial rejim - xüsusi güzəştli rejim olmaqla, gömrük, vergi və sair güzəştlər sistemi ilə kapitalın və yüksək texnologiyaların ölkəyə gəlməsinə əlverişli şərait yaradır, xüsusi iqtisadi zonalarda fəaliyyəti stimullaşdırır və s. Preferensial rejim zamanı əsasən gətirilən mallara gömrük rüsumları məhdudlaşdırılır, kreditləşmə, sığorta əməliyyatları üzrə güzəştlər tətbiq edilir, münbit valyuta rejimi yaradılır, maliyyə və texniki yardım göstərilir və s. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu tip rejimlər vergi

güəştələri hesabına yaradılır. Dünya iqtisadi inkişaf proseslərində bu tip rejimlər inteqrasiya məkanının genişlənməsinə əlavə stimullar verir. Məsələn, son 10-15 il ərzində Şərqi Avropa ölkələrində bu tip tendensiyalar xüsusilə nəzərə çarpmaqdadır.

Bərabərləşdirici rüsumlar - ölkəyə daxil olan mallara tətbiq edilir və bunun mahiyyəti milli istehsalçıların qiymətləri ilə idxal edilən malların qiymətlərinin eyniləşdirilməsidir.

Kompensasiya rüsumları - hər hansı bir malın idxalı və ixracı məqsədilə dövlət tərəfindən ayrılan subsidiyalar olduqda, tətbiq olunur.

Antidempinq rüsumları - ölkəyə digər ölkələrdən ucuz qiymətə gətirilən (dempinq) mallar üçün müəyyənləşdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və xarici ticarət fəaliyyəti üzrə əməliyyatlar beynəlxalq sazişlər və gömrük kodeksləri ilə tənzimlənir. Hazırda dünyada ən çox yayılmış tənzimləmə mexanizmi «İnkoterms-2000, 2010» vasitəsilə aparılır.

«İnkoterms-2000, 2010» - gömrük tarifləri üzrə malların kodlaşdırılması və spesifik sistemləşdirilməsidir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üzrə əməliyyatlarda milli tariflərlə yanaşı beynəlxalq statuslu Gömrük ittifaqları fəaliyyət göstərirlər və bu tip rejimlər hesabına idxal-ixrac əməliyyatları zamanı üçüncü ölkələrə ticarət-iqtisadi əməliyyatların maneəsiz təşkili təmin olunur. Bu tip gömrük ittifaqlarından uğurlu nümunə kimi **Avropa İttifaqının** gömrük rejimini, gömrük kodeksini göstərmək olar.

6.4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi - bu mühüm sənəd 1997-ci il 10 iyulunda qəbul olunub və burada gömrük işinin, xarici-iqtisadi fəaliyyətin başlıca funksiyaları üzrə siyasət və prioritet rejimlər öz əksini tapıb. Xarici iqtisadi əlaqələrin və Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Prezidentinin bir sıra Fərmanları mühüm əhəmiyyət daşıyır:

- «Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təkmilləşdirmək tədbirləri haqqında» (15.06.1992);
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılması tədbirləri haqqında» (10.01.1994);
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında» (05.04.1994);
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında» (06.08.1996);
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında» (08.06.1997).

Azərbaycanda xarici-iqtisadi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi və dövlət siyasətinin formalaşması ilə Azərbaycan Respublikasının prezident Administrasiyası, Milli Məclis, Nazirlər kabineti, müvafiq Nazirliklər komitələr (İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Gömrük komitəsi) və Mərkəzi Bank məşğul olurlar.

6.5. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının rolu.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) ingiliscə (World Customs Organization) - gömrük məsələləri üzrə hökumətlər arası beynəlxalq təşkilatdır və bu təşkilat 1950-ci il dekabrın 15-də Brüsseldə (Belçika) yaradılmışdır. ÜGT-in yaradılması - Gömrük əməkdaşlığı Şurasının yaradılması haqqında konvensiya, Gömrük rüsumlarının qiymətləri haqqında konvensiya və gömrük nomenklaturası haqqında konvensiyanın razılaşdırılması ilə müşayiət olunmuşdur. Həmin konvensiyalar müvafiq olaraq, 1952-ci il 4 noyabr, 1953-cü il 28 iyul və 1959-cu il 11 sentyabr tarixlərindən qüvvəyə minmişlər.

Hazırda ÜGT özündə 170-dən çox ölkəni birləşdirir. Bu təşkilat BMT-nin strukturları, İnterpolla və sair beynəlxalq təşkilatlarla narkotiklərin qanunsuz hərəkəti və antiterror əməliyyatları üzrə sıx əməkdaşlıq edir.

ÜGT-in Şurası 2005-ci ilin iyununda dünya ticarəti üzrə təhlükəsizlik standartları qəbul etmişdir. Bunun məqsədi gömrük proseslərinin sadələşdirilməsi, beynəlxalq ticarət kanallarının terror təşkilatlarından və cinayətkar beynəlxalq qruplardan (sindikatlardan) qorunması, ticarət və gömrük mexanizmlərinin şəffaflaşdırılması olmuşdur. Bu məqsədlə avtomat gömrük prosedurlarına keçilməsi, avtomatlaşdırılmış məlumat bazalarının əvvəlcədən mübadiləsinin təşkili, nəqliyyat vasitələri və konteynerlər üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün yeni texnologiyalardan istifadə olunması, bizneslə partnyorluq və işgüzar əlaqələrin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

ÜGT-nin bir sıra beynəlxalq işlək mexanizmləri və rıçaqları diqqəti cəlb edir:

- **Malların kodlaşdırılması və yazılışı sistemi üzrə Beynəlxalq Konvensiya** - 1983-cü ildə qəbul edilib və 1988-ci ildə qüvvəyə minib. Bu sistemə 5 minə yaxın mal qrupu daxil edilmişdir. Bu sistemə əsasən gömrük tarifləri siyasəti və beynəlxalq gömrük statistikasını funksiyası həyata keçirilir.
- **Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və razılaşdırılması haqqında Beynəlxalq konvensiya** - 1974-cü ildə qəbul edilib, 1999-cu ildə yenidən baxılıb və yalnız 2006-cı ildən qüvvəyə minib. Bu konvensiyanın əsas məqsədi gömrük nəzarətinin şəffaflaşdırılması, gömrük bəyannamələri üzrə sənədləşmələrin sadələşdirilməsi, informasiya texnologiyalarından maksimum istifadə edilməsi, sərhəd xidməti əməkdaşları ilə mühüm əhəmiyyətli birgə tədbirlərin keçirilməsi mexanizminin təşkili və sairələrdən ibarət olmuşdur.
- **Müvəqqəti gətirilmə haqqında Konvensiya və ATA karneti haqqında konvensiya (Sтамbul konvensiyası)** - bu sənədlər malların müvəqqəti gətirilməsi proseslərini nizamlayır. Bu rejimdə mallar sərbəst olaraq sərhəddən keçirilir və vergi, gömrük rüsumlarından azad edilir və mal bir sənədlə - ATA karneti ilə müşayiət olunur
- **Peşəkar etika barəsində Aruş Deklarasiyası** - 1993-cü ildə qəbul edilib, 2003-cü ildə yenidən baxılıb. Bu sənəd məcburi xarakter daşımaqla gömrük sahəsində peşəkar etikanın və korrupsiya ilə mübarizənin əsas prinsiplərini özündə əks etdirir.
- **Qlobal ticarətə köməyin göstərilməsi və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə baza standartları sistemi (SAFE)** -

2003-cü ildə qəbul edilib. Bu hüquqi sənəd olsa da, məcburi xarakter daşımır. Sənədin əsas məqsədi beynəlxalq ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi, təhlükəsizlik üzrə standartların müəyyənləşdirilməsi, nəqliyyat vasitələrinin bütün növlərinin qarşılıqlı idarəetməsinin təşkili, gömrük orqanları arasında beynəlxalq əməkdaşlığın güclənməsi və sairədən ibarətdir.

6.6. Azərbaycanda gömrük xidmətinin təşkili üzrə dövlət orqanları və onların funksiyaları.

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olduqdan sonra ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafı və dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya etməsi, dünya ticarət sistemində, böeynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə, xarici-ticarət fəaliyyətində, bir sözlə, dünya ticarətində qəbul edilmiş Konvensiyalar, Beynəlxalq razılaşmalar və standartlar, hüquqi-normativ sənədlər, Azərbaycan təsərrüfat subyektlərinin - dünya bazarı iştirakçılarının bu miqyasda apardıqları idxal-ixrac əməliyyatlarına da aiddir. Bu baxımdan, Azərbaycan özünün hüquq aktlarını və normativlərini nizamlamalı və beynəlxalq amillər, bu sahədəki hüquqi aktlar, normativ sənədlər nəzərə alınmalıdır. Digər tərəfdən, dünya standartlarını nəzərə alan milli hüquqi aktlar və normativ sənədlər Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisinin artmasında, dünya təsərrüfat sistemində güclənməsində, xarici-ticarət siyasəti modelinin zənginləşməsində, beynəlxalq miqyasda ölkənin imicinin artmasında mühüm rol oynayırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda dünya ticarəti və beynəlxalq iqtisadi əlaqələr üzrə hüquqi aktların və normativ

sənədlərin hazırlanması və qəbul edilməsində aşağıdakılar mühüm funksiyaları yerinə yetirirlər:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi;
- Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarları;
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin aktları.

Azərbaycanda xarici-ticarət əməliyyatlarının və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən hüquqi aktlardan və normativ sənədlərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi (1997-ci il 10 iyun);
- «Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təkmilləşdirmək tədbirləri haqqında» (15 iyun 1992) Prezident Fərmanı;
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılması tədbirləri haqqında» (10 yanvar 1994) Prezident Fərmanı;
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında» (05 aprel 1994) Prezident Fərmanı;
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında» (06 avqust 1996) Prezident Fərmanı;

- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında» (08 iyun 1997) Prezident Fərmanı;
- «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə gömrük yığımlarının miqdarı haqqında» AR Nazirlər Kabinetinin 22 dekabr 2003-cü il tarixli 161 sayılı qərarı;
- «Azərbaycan Respublikasının sərhədlərindən kənara valyuta çıxarılmasının tənzimlənməsi haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 12 oktyabr 1994-cü il tarixli 359 sayılı qərarı;
- «Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında» AR Nazirlər Kabinetinin 15 noyabr 1995-ci il 247 sayılı qərarı;
- «Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən MDB dövlətlərinin hüdudlarından kənarda istehsal edilmiş, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında» AR Nazirlər Kabinetinin 16 iyun 1997-ci il 61 sayılı qərarı və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə, xarici-ticarət fəaliyyətində və dünya ticarəti proseslərindəki əməliyyatları üzrə hüquqi aktların, normativ sənədlərin müasir dünya ticarəti prosesləri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi barədə müvafiq ilkin təkliflərin hazırlanması, hökumətdə, milli məclisdə baxılması, Prezident tərəfindən təsdiq verilməsi prosedurları ilə ən çox funksiyaları Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi yerinə yetirir.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin və ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsində aparıcı funksiyaları gömrük orqanları yerinə yetirirlər.

Azərbaycan Respublikasında bu funksiyaları Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir (DGK). DGK-nin Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 27 oktyabr tarixli 7 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. DGK-si gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır və aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- gömrük işinin təşkili, onun təkmilləşdirilməsi;
- ölkənin milli maraqları çərçivəsində onun iqtisadi mənafeyinin və iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması;
- gömrük tənzimlənməsinin təşkili və bu məqsədlə hüquqi, iqtisadi, təşkilati mexanizmlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- gömrük sərhədlərindən keçirilən mallar barəsində qiymətlərin tənzimlənməsi, qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiq edilməsi, gömrük sərhədindən keçirilən mallardan vergilərin, gömrük rüsumlarının, aksizlərin yığılması;
- xarici ticarətin gömrük və xüsusi gömrük statistikasının aparılması;
- gömrük işi üzrə mühüm hüquqi aktların nəşri;
- gömrük işi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın təşkili, bu sahədə Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi;
- gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə qanunvericilik aktlarının layihələrinin hazırlanması;

- gömrük rejimlərinin hüquqi tənzimləmə xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və s.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Xarici-iqtisadi siyasətin mahiyyətini izah edin.
2. Xarici-iqtisadi siyasətin nizamlanmasında dövlətin funksiyaları.
3. Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin əsas istiqamətləri.
4. Gömrük siyasətinin mahiyyətini izah edin.
5. Gömrük xidmətinin əsas alətlərini sayın.
6. Azərbaycan Respublikasının Gömrük məəcəlləsi haqqında nə bilirsiniz?
7. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının rolunu izah edin.
8. Azərbaycanda gömrük xidməti üzrə dövlət orqanı və onun funksiyaları barədə nə bilirsiniz?

Ədəbiyyat:

1. Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı, 2008, 400 s.
2. Şəkəraliyev A.Ş., Əliyev A.Ə, «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi», Bakı, 2003.
3. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2005.
4. «Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1995.
5. «Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük

rəsmiləşdirilməsinə görə alınan gömrük yığımlarının miqdarı haqqında» AR Nazirlər Kabinetinin 12 noyabr 1994-cü il 359 sayılı qərarı.

6. Ходов Л.Т. «Государственное регулирование национальной экономики». Москва, 2005.

Mövzu 7. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri və onun səmərəliliyi.

7.1. «Daxili» və «xarici» iqtisadiyyat və «xarici ticarət dövriyyəsi» anlayışları.

7.2. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyatların inkişafında rolu.

7.3. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsinə təsiri.

7.4. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişaf mərhələləri.

7.1. «Daxili» və «xarici» iqtisadiyyat və «xarici ticarət» dövriyyəsi anlayışları

Hər bir ölkənin iqtisadi sisteminin əsasında «daxili» və «xarici» iqtisadi sahələri durur. «Xarici iqtisadiyyat» sistemi isə kompleks halda «xarici ticarət» dövriyyəsi anlayışını formalaşdırır.

«Daxili» iqtisadiyyat - ölkənin iqtisadi sisteminin müxtəlif sektorlarını və sahələrini özündə birləşdirir və əsas etibar ilə ölkənin zəruri istehlak və sənaye malları ilə tələbatını, onun ərzaq təhlükəsizliyini və digər zəruri ehtiyaclarının ödənilməsini təmin edir. Burada ölkə iqtisadiyyatının dinamik və davamlı inkişafı üçün həmin ölkənin maraqlarına cavab verən, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, yoxsulluğun, işsizliyin azaldılmasına, sahibkarlığın, kiçik və orta biznesin inkişafına, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artmasına şərait yaradan «Daxili» iqtisadi siyasət formalaşdırılır. İnkişaf

etmiş ölkələrinin əksəriyyətinin təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələrdə ilk növbədə onların milli maraqlarına cavab verən «Daxili» iqtisadi siyasət müəyyənləşdirilmiş, təkmilləşdirilmiş və ölkənin prioritet strateji istiqamətindən birinə çevrilmişdir. Məhz «Daxili» iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafı, kapitalın effektivli formada yerləşdirilməsi, istehsalın və yeni texnologiyaların daimi olaraq müasirləşdirilməsi, yüksək səmərəliliyi ilə seçilən iqtisadiyyat sahələrinin yaradılması, elm və texnikanın kompleks inkişafının və bütövlükdə «Ölkədaxili» iqtisadiyyatın effektivliyinin təmin edilməsi hər bir ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə uğurlu inteqrasiyasına əsaslı zəmin yaradır və bu ölkənin dayanıqlı «Daxili» iqtisadiyyat siyasəti effektiv olaraq, yüksək potensiala malik «xarici» iqtisadiyyatın yaradılmasına (inkişafına) rəvac verir.

«Xarici» iqtisadiyyat dedikdə bir ölkənin digər ölkələrlə apardığı iqtisadi əməkdaşlıq nəticəsində formalaşan və ölkə həududlarından kənarı əhatə edən iqtisadi fəaliyyət, bununla bağlı investisiyalar, kapital yatırımları, istehsal sahələrinin, birgə müəssisələrin yaradılması, müştərək layihələrin reallaşdırılması və sair fəaliyyətlər nəzərdə tutulur. «Xarici» iqtisadiyyatın əsas göstəricisi kimi, ölkədən kənarı yatırılan kapitalın həcmi, onun rentabelliyi, rəqabətqabiliyyətliliyi, əldə edilən mənfəətin həcmi, gəlir kimi ölkəyə qaytarılan valyuta vəsaitləri və eyni zamanda bu kimi fəaliyyətlərdən əldə edilən ölkələrarası iqtisadi-siyasi dividendlər, ölkənin regionda, dünya ölkələri arasında imicinin artması, nüfuzünün yüksəlməsi və dünya ölkələrinin onunla hesablaşması amilləri və sairələr hesab edilə bilər.

«Xarici-ticarət dövriyyəsi» - anlayışı hər bir müstəqil dövlətin mühüm iqtisadi inkişaf indikatorlarından biri hesab edilir.

Birincisi, bu göstəricinin yüksək olması, həmin ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə, dünya bazarlarına, regional proseslərə və digər qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıq məkanlarına nə dərəcədə effektivli inteqrasiya etməsinin mühüm əlamətidir. İkincisi, ölkənin imicinin artması, iqtisadi qüdrətinin güclənməsi, zəruri istehlak tələbatının ödənilməsi, rəqabətqabiliyyətli ixrac məhsullarının istehsalının təşkili, ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması zərurəti və digər mühüm amillər xarici ticarət dövryyəsinin daimi təkmilləşdirilməsini, çeşidinin artırılmasını və onun bütün sahələrinin diversifikasiya edilməsini tələb edir. Üçüncü, qloballaşma və iqtisadi transformasiyalar şəraitində effektivli xarici ticarət dövryyəsinə formalaşdırmaqda çətinlik çəkən dövlətlərin uğurlu iqtisadi inkişaf mərhələsinə yüksələ biləcəyi ehtimalı azdır və qapalı rejimli iqtisadi sistemin tarixi uğurlarının davamlı olacağını sübut edə biləcək tutarlı nümunələr yoxdur.

Bu baxımdan, bu proseslərin effektivli təşkili, onların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və optimal iqtisadi vasitələrinin işlənilib hazırlanması, icra mexanizminin təkmilləşdirilməsi, ölkələrarası maraqlar qorunmaqla ən səmərəli iqtisadi-ticarət əməkdaşlığının, xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında iqtisadi diplomatiyanın global rəqabət mühiti genişləndikcə və dünya iqtisadiyyatının innovasiya iqtisadiyyatına keçidi sürətləndikcə rolu və dünya iqtisadi sisteminə əhəmiyyəti artmaqdadır.

7.2. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyatların inkişafında rolu.

Milli iqtisadiyyatın inkişafında, onun dünya iqtisadi proseslərində layiqli yer tutmasında əsas iqtisadi vasitələrdən biri də - xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri və xarici-ticarət siyasətidir. Dünya təcrübəsində bu sahədə əsasən 2 mühüm istiqamət diqqəti cəlb edir.:

- İxrac təyinatlı, dünya iqtisadiyyatına sıx inteqrasiya edən açıq iqtisadiyyat;

- Həddindən çox gömrük baryerləri ilə əhatə edilən və idxaləvəzədicisi istehsal sahələrinə üstünlük verən qapalı (bağlı) iqtisadiyyat.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya iqtisadi proseslərinin sürətləndiyi və qloballaşma elementlərinin artığı bir şəraitdə, hətta iri ərazisi, təbii ehtiyatları, çoxlu əhalisi və digər dominant üstünlükləri olan ölkələr belə, dünya ölkələri ilə xarici-iqtisadi və xarici-ticarət əlaqələrini genişləndirmədən güclü inkişafa nail olmaq iqtidarında deyildir. Digər tərəfdən bağlı iqtisadi inkişaf prosesləri ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə qovuşmasını ləngitməklə yanaşı, bu tip ölkələrin milli iqtisadi sektorlarının rəqabət qabiliyyətini azaldır, bu sahələrdə elm və texnikanın inkişafını gecikdirir və s. Eyni zamanda, bu tip iqtisadiyyata malik ölkələrdə sosial-iqtisadi problemlərin həlli gecikdirilir, əhalinin yaşayış səviyyəsi zəif yüksəlir, xidmət sektorları inkişafdan geri qalır, istehlak bazarının səviyyəsi artmır və s. Bağlı iqtisadiyyat monopolizmə yol açmaqla, bir çox effektivsiz istehsal sahələrinin yaradılmasına rəvac verir, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin

inkişafına imkan vermir, sahibkarlığın stimullaşdırılması arxa plana keçir və s.

Açıq tipli iqtisadiyyatın əsas üsünlükləri bunlardır:

- Milli iqtisadiyyatın sürətli inkişaf prosesləri gedir;
- Milli iqtisadi sektorların beynəlmilləşməsi və dünya iqtisadi proseslərinə qovuşması sürətlənir;
- Rəqabət nəticəsində milli istehsal və milli kompaniyaların inkişafı, rəqabət qabiliyyəti artır, güclənir;
- İstehlak bazarında fəallıq yüksəlir, alıcıların tələbləri yüksək səviyyədə ödənilir, yaşayış səviyyəsi artır;
- İstehlak bazarında mal və xidmətlərin çeşidi artır, qiymətlər aşağı düşür;
- Beynəlxalq kooperasiya və ixtisaslaşma nəticəsində qeyri-səmərəsiz istehsal və fəaliyyət sahələri sıradan çıxır;
- Təbii ehtiyatlardan daha səmərəli və effektivli istifadə üçün münbit şərait yaranır;
- Ölkənin milli maraqlarını qorumaq, iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün imkanlar artır və s.

Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsinə təsiri.

Dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsinə ən güclü təsir göstərən amillərdən biri xarici-iqtisadi fəaliyyətin dünya ticarəti əməliyyatlarının sürətlənməsi ilə bilavasitə bağlılığıdır. Xarici-ticarət iqtisadi əlaqələrin təsiri altında inteqrasiya prosesləri ölkə iqtisadiyyatlarının sürətlə milli sərhədlərdən kənara çıxmasını, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsini, dünya bazarlarında fəallığın artırılmasını stimullaşdırır. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması,

sərbəstləşdirilməsinin sürətləndirilməsi, iqtisadi sahələrin sürətli inkişafına əlavə stimullar verməklə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının sabit inkişafına, milli iqtisadiyyatın davamlı artımına və dünya iqtisadi proseslərində layiqli yer tutmasına şərait yaradır. Belə ki, artıq müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatı vahid bir məkanı əks etdirir, bu məkanda iri miqyasda istehsal, investisiya ticarət prosesləri gedir və daha çox ölkələrin milli iqtisadiyyatları getdikcə dünya iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevrilməkdədir. Xüsusilə, ixrac təyinətli məhsulların artımı hər bir milli iqtisadiyyatın dünya ticarətində rolunu yüksəldir və beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərində əhəmiyyətini artırır. Bu aşağıdakılarla izah olunur:

- Milli istehsal stimullaşdırılır, istehsalın həcmi artır və maya dəyəri aşağı düşür;
- Məhsulun ixrac təyinətli olması onun standartlara olan tələbini yüksəldir, rəqabət qabiliyyətini gücləndirir və dünya bazarında bu malın dövretmə tsiklini uzadır;
- Daha çox mal və məhsulların beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak etməsi və dünya bazarlarına çıxarılması ölkənin xarici ticarət dövriyyəsini artır, imicini yüksəldir və beynəlxalq aləmdə, dünya təsərrüfat sistemində rəqabət qabiliyyətini çoxaldır və s.

7.3. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişaf mərhələləri.

Keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra Azərbaycanda iqtisadiyyatın sürətli çökümü baş vermişdir. Müstəqillik dövrünün

ilk illərində siyasi və iqtisadi sistemlər hələ formalaşmaqda idi. Bu sistemlər cəmiyyətin və iqtisadiyyatın sabit və dinamik inkişafının təmin edilməsinə hələ hazır deyildi. Digər tərəfdən ölkənin xarici ticarət siyasəti və konsepsiyası yox idi. Bu amillər nəzərə alınmaqla müstəqillik dövründə Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf mərhələlərini ölkənin iqtisadi inkişaf prosesləri ilə bilavasitə qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alaraq, 3 mərhələyə bölmək daha obyektiv olardı:

- **I mərhələ - 1991-1995-ci illər** - Bu dövrdə əvvəldə qeyd edildiyi kimi ölkədə xaos, qarmaqarışıqlıq, iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi, təsərrüfat-kooperasiya sistemlərinin dağılması, xarici ticarət dövriyyəsinin kəskin aşağı düşməsi ilə yadda qalmışdır. Bu dövrdə eyni zamanda milli valyuta devalvasiyaya uğramış, dəyərini itirmiş, manatın dəyəri ABŞ dollarına nisbətən 5 min dəfəyə yaxın ucuzlaşmışdır. Ölkədə inflyasiya və giperinflyasiya baş vermişdir, qiymət indeksləri min dəfələrlə artmışdır və s. İqtisadi islahatlara başlamaq mümkün olmamış, başlanılan iqtisadi islahatlar isə uğursuz olmuşdur. Ölkə əhalisinin vəziyyəti ağırlaşmış, yoxsulluğun səviyyəsi yüksəlmiş, bu göstərici ölkə əhalisinin yarısını əhatə etmiş, iri müəssisələr bağlanmış, bir çoxları isə istehsal güclərinin minimum səviyyəsində işləmiş, işsizlik artmış, çoxlu sayda yüksək ixtisaslı peşəkar işçi qüvvəsi və mütəxəssislər ixtisara düşmüş, yaxud uzunmüddətli ödənişsiz məzuniyyətlərə çıxmalı olmuşlar və s.

- **II mərhələ - 1996-2004-cü illər** - Bu dövrdə artıq ölkədə milli neft strategiyasının reallaşdırılması prosesləri başlamış, siyasi və iqtisadi sabitlik əldə edilmişdir. Xüsusilə iqtisadi islahatlara başlanılması, torpaq islahatlarının gücləndirilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, iqtisadi sektorlarının

fəaliyyətlərinin bərpası, yenidənqurulması və canlanması bu istiqamətdə mühüm tədbirlər kimi yadda qalmışdır. Bununla yanaşı, həmin dövrdə iqtisadi inkişaf, iqtisadi islahatlar, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi proseslərinin effektivli və səmərəli təşkili üçün mühüm qanunvericilik bazası yaradılmış, zəruri qanunlar, normativ aktlar qəbul edilmişdir. Həmin dövrdə ölkə iqtisadiyyatının nizamlanması prosesləri təkmilləşdirilmiş, struktur dəyişiklikləri aparılmış, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi təmin edilmiş, milli valyutanın kursu sabitləşdirilmiş və iqtisadi inkişafın digər mühüm aspektləri təmin olunmuşdur.

- **III mərhələ - 2004-cü ildən başlayaraq müasir dövrə kimi** - Bu dövrə artıq Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrində yüksəliş və sürətli inkişaf dövrü kimi xarakterizə olunur. Bir-birinin ardınca iri sənaye müəssisələri, infrastruktur obyektləri istifadəyə verilmiş, neft strategiyasının uğurlu nəticələri bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının lokomotivinə çevrilmiş, ölkədə iqtisadi artım təmin olunmuşdur.

7.4. Azərbaycanda xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyəti.

Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri ilə biz əvvəldə tanış olmuşduq. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mühüm makroiqtisadi sahədə ölkəmizin xarici ticarət-iqtisadi siyasəti ildən-ilə təkmilləşməkdə davam edir və əsas məqsəd xarici ticarət dövriyyəsinin diversifikasiya edilməsi və ixrac yönümlü rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalının artırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi inkişaf üzrə milli iqtisadi modeli çərçivəsində bir sıra strateji vəzifələrlə yanaşı, dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərində fəal iştirakından və Beynəlxalq əmək bölgüsü prinsiplərindən yararlanaraq ölkənin milli maraqlarına uyğun təbii və milli resurslardan səmərəli istifadəni təmin etməli idi. Azərbaycan - Beynəlxalq əmək bölgüsündə xarici ticarət, elmi-texniki, kapitalın cəlb edilməsi, ucuz işçi qüvvəsindən (əmək ehtiyatlarından) effektivli istifadə etmə kimi amillərdən istifadə etməklə və dünya ölkələrinin bu sahələrdə təcrübələrindən yararlanmaqla ölkənin iqtisadi inkişafına əlavə stimullar verməklə, rəqabət qabiliyyətli ixrac təyinatlı elm və kapital tutumlu məhsullar istehsal edilməsini, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafını təmin edə bilər. Məsələn, dünya ölkələrinin inkişaf proseslərində Sinqapur, Türkiyə, Cənubi Koreya, Çin, Tayvan, Honkonq, Tailand, Malayziya kimi ölkələr bu amillərdən effektivli istifadə etməklə əsaslı iqtisadi inkişafa nail ola bilmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bir çox dünya dövlətləri ilə strateji və məhsuldar xarici-iqtisadi əlaqələri, iqtisadi əməkdaşlıq sazişləri və beynəlxalq əməkdaşlıq müqavilələri vardır. Bu tip ölkələrə - ABŞ, Türkiyə, İtaliya, Almaniya, Böyük Britaniya, Rusiya, Çin, Ukrayna, Qazaxıstan, Rumıniya, Polşa, Pribaltika ölkələri, Səudiyyə Ərəbistanı, Niderland, Yaponiya, Cənubi Koreya, İran, Gürcüstan, Moldova və digərləri daxildir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra özünün milli maraqlarını əks etdirən inteqrasiya siyasəti formalaşdırmalı olmuşdur. Azərbaycanın inteqrasiya siyasətində aşağıdakı amillər yer almışdır:

- xarici ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması;

- beynəlxalq ticarət-iqtisadi, investisiya əlaqələrinin genişləndirilməsi və bu siyasətlə məşğul olan beynəlxalq qurum və təşkilatların işində ölkənin milli maraqlarını qorumaq istəyi;
- ölkənin təbii ehtiyatlarından və milli resurslarından istifadə edilməsində beynəlxalq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi;
- dünya təsərrüfat sistemində və kooperasiya əlaqələrində Azərbaycanın fəal iştirakının təmin edilməsi və s.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyatın inkişafında rolu.
2. Açıq tipli iqtisadiyyatın əsas üstünlükləri hansılardır?
3. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inteqrasiya proseslərinə təsiri.
4. Azərbaycanda xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişaf mərhələləri.
5. Azərbaycanda xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyəti.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın iqtisadiyyatı. A. Nadirovun elmi redaktorluğu ilə. Bakı, «Elm», 2003, 344 s.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları [Elektron resursu]: [URL:http://www.azstat.org](http://www.azstat.org).

3. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin materialları [Elektron resursu]:
[URL:http://www.economy.gov.az](http://www.economy.gov.az)
4. Фомичев В.Н. Международная торговля, Москва, 2001 – 446 с.
5. [Электронные ресурсы]: [URL:http://www.finless.ru](http://www.finless.ru).
6. Капица Л.М. «Экономическая дипломатия». МГИМО Университет. [Электронные ресурсы]:
[URL:http://www.mgimo.ru](http://www.mgimo.ru).
7. Дипломатическая служба. Учебное пособие. Под ред. А.В. Горкунова. – Москва: 2002. РОССПЭН – МГИМО.
8. Каррон де ла Карьер. – Экономическая дипломатия. Дипломат и рынок. – Москва, 2003. РОССПЭН, 295 с.
9. Лихачев А.Е. – Экономическая дипломатия России. – Москва, Экономика, 2006 - 461 с.
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet saytı [Elektron resursu]: [URL:http://www.president.az](http://www.president.az)
11. Краткий внешнеэкономический словарь, Москва., Международные отношения, 1984.-с.220-221
12. «Комерційна дипломатия. Торговая политика и право»- Учебное пособие. Львов (Украина), 2005.
13. Электронные ресурсы: [URL:http://www.h.ua/story/10815/](http://www.h.ua/story/10815/)
14. «Экономическая дипломатия, учебное пособие. Щетинин В.Д., Москва – 2001 год»

Mövzu 8. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri.

8.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışının mahiyyəti.

8.2. Ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyinin və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin qarşılıqlı aspektləri.

8.3. Təhlükəsizlik səviyyələri və iqtisadi təhlükəsizlik.

8.4. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik diplomatiyası.

8.1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışının mahiyyəti.

İqtisadi təhlükəsizlik - iqtisadiyyatın sabit və dinamik inkişafının təmin edilməsi, davamlı iqtisadi artımın təşkili, iqtisadi istehlakın effektivli təmin edilməsi, ehtiyatların və milli resursların hərəkətinə nəzarət, milli və beynəlxalq səviyyələrdə milli iqtisadi maraqların qorunması proseslərindən ibarətdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin obyektlərinə - bütövlükdə iqtisadi sistem, o cümlədən onun mühüm elementləri olan təbii varlıqlar, istehsal və qeyri-istehsal fondları, əmlak, maliyyə resursları, işçi qüvvəsi və insan resursları, təsərrüfat strukturları, ailə, şəxsiyyət və sairələr daxildir.

İqtisadi təhlükəsizlik qorxusu - dövlətin, şəxsiyyətin və cəmiyyətin iqtisadi maraqlarına zidd olan və təhlükə yaradan hallardan və proseslərdən ibarətdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəriciləri - ÜDM-un artımı, əhalinin əksəriyyətinin həyat və yaşayış səviyyəsinin yüksək olması, inflyasiya tempi, işsizliyin səviyyəsi, iqtisadiyyatın strukturunun effektivliyi, əhalinin təbəqələnməsi, iqtisadiyyatın kriminallaşdırılması və korrupsiyalaşdırılması, təsərrüfatın texniki

bazasının vəziyyəti, elmi-tədqiqat və konstruktor təcrübə işlərinə ayrılan xərclər, ölkənin daxili və xarici borcu və sairələr aiddir.

İqtisadi təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi - ölkənin daxili və xarici təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə, görülən tədbirlərin məcmusudur.

Qeyd etmək lazımdır ki, təhlükəsizlik problemləri bütün dövrlərdə insanların və dövlətlərin mühüm prioritet sahələrindən biri olmuşdur - Bu amilin effektivli təminatı səmərəli fəaliyyətin və yüksək inkişafın əsas zəminlərindəndir. Bu tip proseslərin «**iqtisadi təhlükəsizlik**» - termini kimi formalaşması XIX əsrdən başlamışdır. İqtisadi təhlükəsizlik siyasi iqtisadiyyatın bir kateqoriyası kimi dövlət və onun vətəndaşları, digər dövlətlərlə münasibətləri özündə əks etdirən sistem halında milli iqtisadi sektorların davamlı inkişafının təmin edilməsi, yüksək iqtisadi göstəricilərin reallaşdırılması və bu proseslərdə milli maraqların qorunmasıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin üç səviyyəsini xüsusilə fərqləndirirlər:

- individ;
- ölkələr;
- dünya iqtisadi sistemi.

Bütövlükdə, iqtisadi təhlükəsizlik problemləri hər bir şəxsin, ölkənin, təsərrüfat subyektinin gündəlik fəaliyyətində aktualdır və bu amillər iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin optimal həll edilməsi məsələlərini müasir dövrün ən mühüm prioritet vəzifələri sırasına daxil etmişdir.

8.2. Ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyi və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin qarşılıqlı aspektləri.

Hələ XX əsrin əvvəllərində milli və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik problemləri sürətlə artmağa başlamışdı və bu problemlərin həllinin prioritet istiqamətləri hər bir dövlətin milli maraqları çərçivəsinə qalxmaqda idi. I Dünya müharibəsindən sonra millətlərin barış məsələləri öz tarixi təsdiqini tapa bilmədi, iqtisadi maraqlar arxa plana keçdi, bir sıra sürətlə, silahlanmaqda olan dövlət rejimləri (Almaniya və s.) dağıldı, işğalçı müharibələrə can atırdı və nəticədə bütün dünya üçün ağır fəsadlar törədən II Dünya müharibəsi baş verdi (1939-1945-ci illər). Bu müharibənin ardından isə iki düşmən sistem - kapitalizm və sosializm sistemləri ölkələri arasında «soyuq müharibə» siyasəti fomalışdı.

Şübhəsiz, bu proseslərdə milli və beynəlxalq iqtisadi maraqların təmin edilməsi, milli və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik prinsipərinin formalaşması, prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi gərgin səylər tələb edirdi.

Bundan əlavə, Beynəlxalq əmək bölgüsü prinsiplərinin sürətli inkişafı və dərinləşməsi, Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin həcmənin artması, inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsi, ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının beynəlmilləşməsinə gətirib çıxardı və bu iqtisadiyyatlar əsasən bir-birindən asılı vəziyyətə düşdülər. Başqa sözlə, dünya təsərrüfat sistemi prosesləri milli iqtisadiyyatlara öz ciddi təsirini göstərə bildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesləri inkar edən, yaxud öz ərazilərində məhdudlaşdıran, başqa sözlə dünya təsərrüfat sistemi proseslərindən təcrid olan və yaxud nisbətən məhdudlaşdırılan

ölkələr özlərinin iqtisadi inkişaf proseslərinə, yaxud milli iqtisadi təhlükəsizliklərinin təmin edilməsinə, milli maraqlarına ciddi zərbə vurublar. Məsələn, Albaniyanın uzun illər ərzində təcridi və iqtisadi inkişafdan region və dünya ölkələrinə nisbətən olduqca geri qalmasını göstərmək olar. Bundan əlavə, uzun bir dövr ərzində keçmiş SSRİ, Çin və Hindistan kimi iri dövlətlərin külli təbii ehtiyatlara, insan resurslarına arxalanaraq bütün aspektlərdə «tam müstəqil» olmaq istəkləri, bu dövlətlərin dünya iqtisadi proseslərinə fəal şəkildə inteqrasiya etməyə imkan verməmiş və iqtisadi inkişaf baxımından 50-70 il bir dövrün itirilməsi ilə nəticələnmişdir. Digər tərəfdən sərbəst bazar ticarətinə və bazar iqtisadiyyatına malik olmayan SSRİ sonda süquta uğramış və bu imperiyanın “qoltuğundan” çıxmış yeni dövlətlər isə, öz milli və beynəlxalq maraqlarının qorunması, milli iqtisadi və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin həlli üçün tarixi səylər göstərməli oldular.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli və beynəlxalq iqtisadi maraqların qorunması və onların arasındakı qarşılıqlı aspektlərin mühüm xüsusiyyətləri dünya və regional, beynəlxalq iri iqtisadi qurumların, ticarət bloklarının, maliyyə-kredit institutlarının fəaliyyətində öz əksini tapmışdır.

Təhlillər göstərir ki, bağlı, təcrid edilmiş milli iqtisadiyyatın ömrü uzun, fəaliyyəti isə səmərəli ola bilməz və bu tip iqtisadiyyatlar axır-əzəl iflasa uğramalıdır. Milli maraqların, milli iqtisadi və beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin qarşılıqlı mahiyyəti, Beynəlxalq əmək bölgüsündən ən fəal sürətdə yararlanmaqda, milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfat sistemində sürətli qovuşmasında, inteqrasiya proseslərinin genişləndirilməsində,

beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsində baş verən proseslərlə bağlıdır.

8.3. Təhlükəsizlik səviyyələri və iqtisadi təhlükəsizlik.

Hər bir ölkənin dünyadakı siyasi və iqtisadi proseslərdəki uğurlu fəaliyyətinin başlıca amillərindən biri təhlükəsizliyin səviyyəsi məsələsidir. Bu kateqoriyalı təhlükəsizliyin bir neçə səviyyəsi fərqləndirilir:

- **Dövlətin təhlükəsizliyi** - bu proseslərdə dövlət özünün aparıcı müdafiə, siyasi və iqtisadi sistemləri, dövlət orqanları və digər mühüm strukturları (sistemlər, ictimai qruplar, cəmiyyət, vətəndaşlıq birlikləri və s.) vasitəsi ilə siyasi qrupların, istehsal güclərinin və ictimai birliklərin effektivli idarəedilməsini və dövlətin prioritet vəzifələrinin yerinə yetirilməsində nizamlanmanı təmin edir;

- **Cəmiyyətin təhlükəsizliyi** - bu halda ölkədə ictimai institutların, hüquqi norma və aktların, ictimai tərəkürün inkişafı sahəsində ölkə vətəndaşlarının həmrəylik proseslərinin möhkəmlənməsi, vətəndaşların hüquq və sərbəstliyi (azadlığı), onların ictimai maraqları təmin olunur;

- **Şəxsiyyətin təhlükəsizliyi** - bu halda şəxsiyyətinin sosial keyfiyyətlərinin, bacarığının reallaşdırılması, bu proseslərdə dövlət və cəmiyyət tərəfindən maneələrə rast gəlməməsi üçün ölkədə demokratik institutlar, hüquq və əxlaq normalarının aliliyi təmin edilir.

Dövlətin milli təhlükəsizliyi anlayışında aşağıdakı göstəricilər üstünlük təşkil edir:

- Beynəlxalq miqyasda və cəmiyyətdə mühüm töhfələrin reallaşdırılması (iqtisadi, maliyyə köməyi, elm və texnologiya);
- Dünya miqyasında ölkənin potensialının gerçəkləşdirilməsi (valyuta maliyyə resursları, beynəlxalq siyasət məsələlərində fəal iştirak, beynəlxalq arenada effektivli fəaliyyət göstərmək);
- İnkişaf amilləri və vasitələri (coğrafi şərait, əhəlinin sayı, təbii şərait, iqtisadi güc, mudafiə qüvvələri, milli əxlaq, diplomatiya və beynəlxalq səviyyədə mudafiə məsələləri üzrə əməkdaşlıq);
- Güc təzyiqi imkanları (hərbi güc, strateji materiallar və texnologiyalar, iqtisadi hakimiyyət, diplomatik imkanlar və s.).

Göründüyü kimi, hər bir dövlətin təhlükəsizlik məsələlərində baza göstəriciləri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərin sırasında iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadi diplomatiya komponentləri üstünlük təşkil edir.

8.4. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik diplomatiyası

Hər bir ölkənin milli iqtisadi maraqlarının qorunması onun iqtisadi diplomatiyasının xüsusiyyətlərində öz əksini tapır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması, ölkə vətəndaşlarının həyatı və inkişafı, cəmiyyətin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyi, daxili və xarici təhlükələrin qarşısının alınması, dövlət və cəmiyyət arasında möhkəm inamın formalaşması ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan ölkənin milli iqtisadi

təhlükəsizlik diplomatiyası siyasəti formalaşdırılarkən bu amillər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin prioritet sahələrinə iqtisadi inkişaf proseslərinin gücləndirilməsi, dünya iqtisadi proseslərində ölkənin layiqincə təmsil olunması, milli adət-ənənələrə, sahibkarlıq xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşmaqla bərabər, beynəlxalq səviyyədə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin xarici-ticarət fəaliyyətinin genişləndirilməsi, sərbəst ticarətin inkişafı, daxili və xarici investisiyalardan ölkənin iqtisadi inkişaf modelinin dünya iqtisadiyyatının effektivli tərkib hissəsinə çevrilməsinin təmin edilməsi və sairələr aiddir.

İqtisadi təhlükəsizlik diplomatiyasında - milli, beynəlxalq və dünya iqtisadi inkişaf proseslərində ölkənin milli maraqlarının qorunması, onun davamlı və sürətli inkişafı, milli maraqlara cavab verən xarici ticarət və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq siyasətinin formalaşdırılması, bazar münasibətlərinin genişləndirilməsi, onyn cəmiyyətə və əhali qruplarına göstərdiyi mənfi təsirlərin aradan qaldırılması üçün prioritet vəzifələrin, Dövlət Proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə gətirilməsinin intensivləşdirilməsi, xarici-iqtisadi əlaqələr iştirakçılarının effektivli fəaliyyətinə kömək göstərilməsi, milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və innovasiya tipli iqtisadiyyata keçilməsi tədbirlərinin sürətləndirilməsi və sair mühüm strateji vəzifələr reallaşdırılır.

Digər tərəfdən, ölkənin müxtəlif mühüm iqtisadi strukturları vasitəsilə bir sıra strateji iqtisadi təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirilir. Məsələn, Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün bir sıra sistemli iqtisadi diplomatiya tədbirləri ilə yanaşı gömrük orqanları vasitəsi ilə ölkənin siyasi, müdafiə

qabiliyyətinin və inkişafının artırılması, xarici və daxili təhlükələrdən qorunması, iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi üçün balanslaşdırılmış gömrük siyasəti həyata keçirilir:

- proteksionizm;
- yumşaq proteksionizm;
- yumşaq sərbəst ticarət;
- sərbəst ticarət və s.

Bu siyasi və iqtisadi proseslərin effektivli təşkili ölkənin iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə, milli valyutanın sabitliyinə, pul-kredit sisteminin inkişafına, istehsalın artımına, ixrac yönümlü məhsulların istehsalının genişləndirilməsinə müsbət təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və effektivli iqtisadi diplomatiyası bütövlükdə ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir və cəmiyyətin bütün sahələrinin, o cümlədən vətəndaş birliklərinin, siyasi və ictimai qruplarının, ölkənin sürətli və dinamik inkişafına əlavə stimullar verir.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirilmə və müzakirə sualları:

1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışının mahiyyətini izah edin.
2. İqtisadi təhlükəsizliyin obyektləri hansılardır?
3. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəricilərini sayın.
4. İqtisadi təhlükəsizliyin səviyyələrini izah edin.
5. Milli iqtisadi təhlükəsizliklə beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin qarşılıqlı aspektləri nə deməkdir?
6. Dövlət təhlükəsizliyi nə deməkdir?

7. Cəmiyyətin təhlükəsizliyini açıqlayın.
8. Şəxsiyyətin təhlükəsizliyi anlayışını izah edin.
9. Milli təhlükəsizlik göstəricilərini sayın.
10. Azərbaycanın milli iqtisadi təhlükəsizlik prioritetlərini deyın.
11. Azərbaycanın milli iqtisadi diplomatiyasının prioritet vəzifələrini izah edin.

Ədəbiyyat:

1. Məhərrəmov A.M. İqtisadi diplomatiya. Bakı, 2009, 373 s.
2. Məhərrəmov A.M., H.H Aslanov «Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi».
3. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность). Под ред. Е.А.Олейникова. Москва, 1997 год.
4. Спанов М.У.Экономическая безопасность: опыт системного анализа. Алма-Аты, 1999.
5. Экономическая безопасность России/ Под ред. В.К.Сенчагова, Москва, 2005.
6. [Elektron resursu]: URL: <http://www.mns.gov.az>.
7. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.rudiplom.ru>.
8. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.abc.inform.bureau.com>.
9. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.xserver.ru>.

**Mövzu 9. Xarici iqtisadi siyasətdə milli maraqlar,
investisiya və regional inkişaf amilləri.**

9.1. Milli maraqların formalaşması prosesləri dünya sivilizasiyası kontekstində.

9.2. İqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi və qloballaşması məsələləri.

9.3. Azərbaycanın dünya investisiya sistemində inteqrasiya etməsi prosesləri.

9.4. Müasir investisiya siyasəti və xarici investisiyaların yatırılmasının əsas prinsipləri.

9.5. Xarici investisiyaların quruluşunda beynəlxalq sazişlər və razılaşmalar.

9.6. Dünya iqtisadi sistemində regional inteqrasiya proseslərinin əsas istiqamətləri.

9.7. Müasir dünya iqtisadiyyatında iri regional qurumlar və onların iqtisadi diplomatiyası.

9.8. Postsovet ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi əməkdaşlıq diplomatiyası.

9.9. Azərbaycanın regional iqtisadi diplomatiyası.

9.1. Milli maraqların formalaşması prosesləri dünya sivilizasiyası kontekstində

Milli maraqların formalaşması prosesləri və onun mühüm standartları bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatı - inkişafın iki mühüm amilini - dağıtmaq və yaratmaq - standartlarını özündə birləşdirmişdir. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin təsiri altında milli

iqtisadiyyatların və dünya iqtisadi proseslərinin formalaşmasında, onların inkişaf etməsində, effektivsiz iqtisadi sahələrin dağıdılmasında, səmərəli iqtisadi sektorların yaradılmasında mühüm proseslər baş verir. Bu prosesləri milli maraqlarına uyğun tənzimləyə bilməyən ölkələrdə ağır fəsadlar əmələ gəlir, ölkə iqtisadiyyatı dağılır, yerli istehsal sıradan çıxır, əhalinin həyat səviyyəsi pisləşir, yoxsulluq artır və s. Bununla bağlı hər bir ölkənin siyasətində bu məsələlər kompleks baxılmalı, iqtisadi maraqlar nəzərə almaqla iqtisadi siyasət formalaşmalıdır. **Milli maraqların formalaşması proseslərini və mühüm standartlarını aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:**

- ölkənin balanslaşdırılmış iqtisadi siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və iqtisadi diplomatiyasının formalaşdırılması;
- ölkənin təbii ehtiyatlarından, milli sərvətlərindən, istehsal potensialından effektivli istifadənin təmin edilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması;
- sosial-iqtisadi problemlərin, xüsusilə əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluğun azaldılması, işsizliyin həll edilməsi və s. mühüm məsələlər üzrə dövlət Proqramlarının qəbul edilməsinin icrası və onların uzun müddətli strateji Proqramlara çevrilməsi;
- milli istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi, kiçik, orta biznesin (sahibkarlığın) stimullaşdırılması, milli iqtisadi sektorların dayanıqlı inkişafının təminatı üçün diversifikasiyalaşdırılması, ölkədə mövcud infrastruktur, sənaye, istehsal, emal komplekslərinin modernizasiya edilməsi və yeniləşdirilməsi;

- ölkənin milli iqtisadi inkişaf modelinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq əmək bölgüsü prosesləri nəzərə alınmaqla, qeyri-səmərəsiz istehsal sahələrindən və iqtisadiyyat sektorlarından imtina ediləməsi, milli maraqlara cavab verən prioritet iqtisadi sektorların yaradılması;
- ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, beynəlxalq biznesin və investorların ölkəyə gəlməsinin sürətləndirilməsi;
- müasir texnologiyaların, innovasiya elementlərinin iqtisadi sferaya və cəmiyyətin digər sahələrinə tətbiqinin təşkili və s.

9.2. İqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi və qloballaşması məsələləri.

İqtisadiyyatın qloballaşması - dedikdə, əsasən mal, investisiya, kredit, informasiya resurslarının insan və ideyalar mübadiləsi, bu amillərin coğrafiyasının genişlənməsi başa düşülür. Bu proseslərin sürətli inkişafı dünya ölkələrinin hüdudlarını aşdığından milli iqtisadiyyatların bir-biri ilə bağlılığını şərtləndirir. Belə ki, güclü qloballaşma nəticəsində milli iqtisadiyyatın mühüm elementlərindən olan - milli istehsalçılar, istehlakçılar, maliyyə-bank institutları birbaşa ümumi dünya iqtisadi məkanına inteqrasiya edirlər və nəticədə milli istehsal subyektləri xarici-iqtisadi əlaqələrini genişləndirir, kooperasiya proseslərinə qoşulur və s. Bundan əlavə, dünya iqtisadi sisteminə birbişə inteqrasiya milli iqtisadiyyat sektorlarında rəqabət mühitinə ciddi təsir edir və milli istehsalçıların xarici partnyorları ilə bərabər səviyyədə rəqabət

aparması üçün əlavə tədbirlərin görülməsinə stimül verir. Beləliklə, rəqabət və qarşılıqlı tənzimləmə proseslərinin bir ölkənin iqtisadiyyatı həddlərindən geniş dünya iqtisadiyyatı məkanına qovuşduğundan dünya iqtisadiyyatının «beynəlmilləşməsi» və «qloballaşması» prosesləri sürətlənir.

«Beynəlmilləşmə» prosesində - milli dövlət və avtonom milli iqtisadiyyat statusları əsasən qorunmaqla, ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığı güclənir.

«Qloballaşma» prosesində isə - milli iqtisadiyyatlar dünya iqtisadi sisteminin tərkib hissəsinə çevrilir, başqa sözlə, qloballaşmış iqtisadiyyat formalaşır. Bu halda milli iqtisadiyyatın fəaliyyəti milli-dövlət çərçivəsindən kənara çıxır, ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadi inkişaf problemlərini qlobal səviyyəyə qaldırılır, dünya iqtisadi sisteminin sabitliyini qorunması üçün müxtəlif dövlətlərin milli iqtisadi siyasətlərinin ümumdünya kontekstində koordinasiya edilməsi zərurəti aktuallaşır və s.

Qloballaşmanın əsas tendensiyaları:

- transmilli beynəlxalq kompaniyaların qlobal kompaniyalara çevrilməsi;
- yüksək texnoloji proseslərin işlənilib hazırlanması, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması üçün elmtutumlu qlobal sahələrin inkişafını şərtləndirən amillərin qloballıq xüsusiyyətləri ilə üst-üstə düşməsi;
- qloballaşma elementlərinin və strategiyasının bu mühitin bütün iştirakçıları üçün dəqiq və eyni prizmadan olması anlayışının mütləqliyi;
- informasiya, qeydiyyat, normativ sənədlərin eyniləşdirilməsi və uyğunlaşdırılması;

- mühüm strateji vəzifələrin öhdəsindən birlikdə gəlmək üçün geniş aspektdə informasiya mübadiləsi;
- qanunvericilik aktlarının uyğunlaşdırılması və eynilləşdirilməsi;
- yeni müasir texnologiyaların işlənib hazırlanması, kapital, elm, investisiya tutumlu qlobal layihələrin gerçəkləşdirilməsi;
- investisiya və kapital axınının sürətləndirilməsi, dünya bazarı yeniliklərinin yaradılması və s.

9.3. Müasir investisiya siyasəti və xarici investisiyaların yatırılmasının əsas prinsipləri.

Müasir investisiya siyasətinin prioritet istiqamətləri dünyada baş verən qloballaşma və rəqabət mühitinin təsiri altında yeni tendensiyalarla zənginləşməkdədir:

- inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi və çoxşaxəli olması;
- milli iqtisadiyyatların beynəlmilləşməsi, «açıq qapı» siyasətinin genişlənməsi;
- milli iqtisadi maraqların qorunması proseslərinin təkmilləşdirilməsi və artırılması;
- ölkələrin iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyalarının güclənməsi;
- milli iqtisadiyyatların inkişaf proseslərinin artması və sosial-iqtisadi problemlərin həlli və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarakterindən və mahiyyətindən asılı olaraq, **investisiyaların bira sıra istiqamətləri və əsas prinsipləri** formalaşmışdır:

- kapital resursları, sahibkarlıq fəaliyyəti vasitəsilə (birbaşa və «portfel» formalı investisiyalar) və ssuda formasında həyata keçirilir;
- **Birbaşa investisiyalar** - kapitalın xarici müəssisələrə yatırılması və bununla həmin müəssisə üzərində kompaniya səhmdarlarının kapitalının 20-25%-dən az olmamaqla nəzarətin təmin edilməsi;
- **«Portfel» formalı investisiyalar** - xarici kompaniyaların qiymətli kağızlarının alınmasıdır və bu halda investor həmin müəssisə üzərində nəzarət aparmır, yalnız qoyduğu vəsaitlərin müqabilində faizlər və dividendlər əldə edir;
- **Ssuda kapitalının çıxarılması** - adından görüldüyü kimi, xarici firma və kompaniyalara, bank və maliyyə müəssisələrinə, dövlət orqanlarına orta və uzun müddətli pul kreditlərinin verilməsidir və bu halda investor öz mənfəətini ssuda faizi hesabına formalaşdırır və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların hərəkəti, kapital axının gücləndirilməsi milli iqtisadiyyatların ayrı-ayrı sahələrinin sürətli inkişafına, istehsalın artımına əlavə stimullar verir, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı artır, ixrac təyinatlı məhsulların çeşidi genişlənilir, əhalinin məşğulluq təminatları güclənir və s. Bununla belə, investisiya resursları digər ölkələrin milli sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini və milli kapital resurslarını məhdudlaşdırır, ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik prioritetlərinə mənfəət təsir göstərir, milli iqtisadiyyatın xarici kapitaldan asılılığını gücləndirir və s.

9.4. Xarici investisiyaların quruluşunda beynəlxalq sazişlər və razılaşmalar.

Birbaşa xarici investisiyalarının yatırılmasının əhəmiyyəti dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır və aşağıdakılarla izah olunur:

- xarici investisiyaların həcmi sürətlə artmaqdadır. Bu isə beynəlxalq iqtisadi münasibətləri və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin inkişafı, təkmilləşdirilməsi, uzunmüddətli iqtisadi əlaqələrin formalaşması, bir ölkənin investisiya yönümlü rezidentlərinin digər ölkələrin müəssisələrinə uzunmüddətli maraqlarının artmasına əlavə stimullar verir;
- müasir xarici investisiyalar siyasəti müxtəlif ikitərəfli, çoxtərəfli, digər beynəlxalq sazişlərin, müqavilələrin hazırlanmasına və bağlanmasına zərurirət yaradır və bir çox beynəlxalq səviyyəli investisiya sazişləri (müqavilələri) mövcuddur. Bu sənədlərdə investisiyaların maneəsiz hərəkəti, səmərəli yerləşdirilməsi, onların qorunması, kapitalın artımına münbit şəraitin yaradılması və digər mühüm müddəalar öz əksini tapmışdır. Digər tərəfdən, bu tip sənədlərdə investisiyaların hüquqi-normativ müddəaları, onların milli və beynəlxalq kontekstdə qarşılıqlı hərəkət rejimləri əsaslandırılır, o cümlədən bu sahədə mübahisələrin, iddiaların baxılması, razılaşdırılması da nəzərdə tutulur;
- investisiyaların dünya bazarı horizontlarında sürətli hərəkəti beynəlxalq əmək bölgüsü proseslərinin səmərəliliyinin artırılmasında dünya bazarlarının bölüşdürülməsində, iqtisadi

sahələrdə təsir güclərinin dəyişməsində və sair mühüm istiqamətlərdə əlavə stimullar yaradır.

XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq investisiyalarının hərəkətini asanlaşdıran və onların qorunmasını təmin edən beynəlxalq razılaşmaların işlənilib hazırlanması ciddi əhəmiyyət kəsb edirdi. Artıq 1966-cı ilin 14 oktyabrında BMT-nin Baş Assambleyasında Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının hazırladığı İnvestisiyalarının nizamlanması Konvensiyası ratifikasiya olundu və hazırda bu quruma daxil olan ölkələrin sayı 100-dən çoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq bu dövrlərdə bir çox ölkə qruplarında investisiyalarının hərəkəti və qorunması barədə müvafiq razılaşmalar işlənilib qəbul edilmişdir.

Məsələn, o dövrdəki inkişaf etmiş ölkələri özündə birləşdirən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən 1966-cı ildə iki kodeks: kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması və cari görünməyən əməliyyatların liberallaşdırılması hazırlanıb qəbul olunmuşdur. 1957-ci ildə ərəb ölkələrinin iqtisadi birliyi haqqında Saziş, 1965-ci ildə Mərkəzi Afrika ölkələrində investisiyalar üzrə gömrük və iqtisadi ittifaq ümumi konvensiyası, 1969-cu ildə Andsk subregional inteqrasiya Sazişi, 1970-ci ildə ərəb ölkələri arasında investisiyaların və kapitalın sərbəst hərəkəti haqqında sazişlər imzalanmışdır.

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq investisiyalarının daha sürətli hərəkəti və bu mühüm iqtisadi rıçaq üzrə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin, əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi üçün əlavə iqtisadi diplomatiya səyləri göstərilməsi güclənməyə başladı. Nəhayət, 1974-cü ildə BMT-nin Baş Assambleyasında beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin yeni qaydaları və normativləri təkmilləşdirildi,

dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri üzrə Xartiya qəbul edildi. Bu sənədə əsasən suveren dövlətlər öz Milli mənafeələrini qorumaqla yanaşı, xarici kapitalın hərəkəti və qorunmasını da əsas prinsip kimi qəbul etdilər. Bundan əlavə, 1977-ci ildə Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən üçtərəfli deklarasiyaya əsasən çoxmilli müəssisələrə və sosial siyasətə qarşı münasibətlərin prinsipləri razılaşdırılmışdır.

Şübhəsiz, dünya təsərrüfat sistemində baş verən sürətli inkişaf prosesləri və transformasiyalar beynəlxalq saziş və konvensiyaların səviyyəsində də öz təsirini göstərmişdir. Artıq 1994-cü ildə QATT-ın Uruqvay raundu üzrə Sazişdə investisiyaların hərəkəti və qorunması qaydaları daha çox təkmilləşdirmələrə məruz qalmışdır. 1994-ci ildə qəbul edilmiş Enerji xartiyasını isə 50-yə yaxın ölkə imzalamışdır. Bu Xartiya NAFTA tərəfindən (ABŞ, Kanada, Meksika) hazırlanmış və həmin Xartiyanı imzalamış ölkələr təkcə Amerikanı, Qərbi Avropanı yox, həm də Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrini, MDB dövlətlərini təmsil etmişdir.

Hazırda dünyada baş verən qloballaşma prosesləri və investorların innovasiyalaşdırılması, daha müasir və yeniləmiş hüquqi-normativ baza, münbit rejimlər tələb edir və getdikcə investisiyaların hərəkəti, yerləşdirilməsi, onların səmərəliliyinin artırılması üzrə daha mükəmməl dünya qaydalarının, normativ sənədlərin, beynəlxalq Sazişlərin qəbul ediləcəyi istisna edilmir.

Ayrı-ayrı ölkələrin investisiyaların hərəkəti və qorunması haqqında tarixdə iz buraxmış qanun və qaydalardan ABŞ-da qəbul edilmiş. **Helms-Berton Amerika qanununu** (1996-ci il) göstərmək olar. Bu qanuna əsasən 1959-cu ilin 1 yanvarında Kubada baş vermiş inqilab nəticəsində zəbt edilmiş əmlak,

kapitalın geri qaytarılması üçün iddiaların qaldırılmasına imkan yaranmışdır. Şübhəsiz, bu tip qanunun qəbul edilməsi müəyyən çətinliklərə və fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. Ancaq bütün hallarda qanunun qəbulundan əsas məqsəd investisiyaların və kapitalın toxunulmazlığının dünya miqyasında nümayiş etdirilməsi tendensiyası üstünlük təşkil edir.

9.5. Azərbaycanın dünya investisiya sisteminə inteqrasiyası etməsi prosesləri.

Azərbaycan Respublikasında investisiyaların və kapitalın axınının gücləndirilməsi, onların qorunması problemləri, müstəqillik əldə edildikdən sonra qarşıda duran prioritet strateji vəzifələrdən biri kimi diqqəti cəlb edirdi. Hələ 1992-ci il yanvarın 15-də «Xarici investisiyalarının qorunması haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. 13 yanvar 1995-ci ildə isə «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanun qüvvəyə minmişdir. Bu qanunların qəbulunda əsas məqsədlər aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

- Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların və kapitalın axınının sürətləndirilməsi;
- investisiya və kapitalın qorunmasına, artırılmasına, gəlirlərdən maneəsiz istifadəyə dövlətin dəstəyinin və zəmanətinin təmin edilməsi;
- ölkənin sosial-iqtisadi bazasının gücləndirilməsində və dinamik iqtisadi inkişafın təmin edilməsində investisiyalardan və kapitaldan səmərəli istifadənin təşkili;
- beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, xarici ticarət fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması, xarici ticarət

- dövriyyəsinin həcmnin yüksəldilməsi, ticarət-iqtisadi əlaqələrin coğrafiyasının genişləndirilməsi;
- iri kapital axınının ölkənin real iqtisadi sektorlarına, ilk növbədə hasilat sahəsinə gətirilməsinin sürətləndirilməsi;
 - ölkənin dünya təsərrüfat sisteminə qovuşmasının tezləşdirilməsi, integrasiya proseslərinin effektivliyinin artırılması;
 - ölkənin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi və dünya ölkələri sırasında layiqli yer tutmasının təmin edilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda ən iri investisiya layihələri 1994-cü il sentyabrın 20-də bağlanmış «Əsrin müqaviləsi» üzrə neft strategiyası çərçivəsində reallaşdırılmışdır. Müstəqillik illərində Azərbaycan iqtisadiyyatında yatırılmış investisiyalarının ümumi həcmi 150 mlrd. ABŞ dollardan çoxdur. Bu investisiyaların əksər hissəsi hasilat sahəsinə, neft-qaz layihələrinin gerçəkləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu təyinatlı investisiyaların nəticəsində Azərbaycanda illik neft hasilatı 8-10 mln. tondan 40 mln. tona, qaz hasilatı 4-5 mlrd. m³-dan 20-25 mlrd. m³-a çatdırılmışdır və bu sahələrdə yaxın illərdə hasilatın artımı proqnozlaşdırılır. İntestisiyaların yatırılması hasilat sahələrindən başqa, Azərbaycanın digər iqtisadi sektorlarında da artmaqdadır. Xidmət sahəsi, emal sənayesi, turizm, İKT, bank fəaliyyəti və digər sahələrdə investisiyaların artımı gözlənilir.

9.6. Dünya iqtisadi sistemində regional inteqrasiya proseslərinin əsas istiqamətləri

XX əsrin sonuncu onilliyi inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsi və dərinləşməsi ilə diqqəti cəlb edir. Bu dövrdə bir çox regional inteqrasiya qurumları yaranmışdır (APEK, MERKOSUR, NAFTA, MDB və s.). Bu beynəlxalq inteqrasiya qurumlarının fəaliyyətində çoxlu sayda iqtisadi fəaliyyət elementləri vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, inteqrasiya prosesləri qısa müddət ərzində beynəlxalq ticarət və investisiya proseslərinin sürətlənməsinə təkan verir. Perspektivdə isə geniş bazarların yaranmasına, resursların effektivli bölünməsinə, rəqabətin artmasına və sürətli inteqrasiyaya qoşulan ölkələrin iqtisadi artımlarının yüksəlməsinə səbəb olur. İqtisadi inteqrasiya və regional inteqrasiya proseslərində aşağıdakı amillər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- İqtisadi inteqrasiya birbaşa xarici investisiyalarının cəlb edilməsinə müsbət təsir göstərir;
- Müəyyən regionda qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin genişlənməsinə imkan verir;
- Əsaslı kapital qoyuluşunun artmasını, təsərrüfat - kooperasiya əlaqələrinin genişlənməsini sürətləndirir;
- Region ölkələri arasında ticarət baryerlərini azaldır, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmi artırır;
- Elmi-texniki yeniliklərin və müasir texnologiyaların tətbiqini sürətləndirir, bütövlükdə regional qrupa daxil olan ölkənin iqtisadi inkişafını artırır.

Bundan əlavə regional inteqrasiya qurumu daxilində xarici investorlar üçün milli iqtisadi rejim yaxşılaşır və milli investorlarla yanaşı xarici investorların fəaliyyəti stimullaşdırılır. Beləliklə, bu amillər nəticəsində regionda iqtisadi inkişaf prosesləri davamlı olur, milli iqtisadiyyatlar beynəlmilləşir və dünya təsərrüfat sistemində bu ölkələrin rəqabət qabiliyyəti güclənir.

9.7. Müasir dünya iqtisadiyyatında iri regional qurumlar və onların iqtisadi diplomatiyası.

Regional inteqrasiya qurumları bir qrup ölkənin üzv olduğu beynəlxalq təşkilatdır.

XX əsrin 90-cı illərin ortalarına dünyada 150-dən çox rəsmi və qeyri-rəsmi regional inteqrasiya təşkilatları olmuşdur. Onlardan ən böyüğü ASEAN-dır.

ASEAN - Cənub-Şərqi Asiyanın 9 ölkəsini özündə birləşdirən subregional təşkilatdır. Bu təşkilatın əsas məqsədi həmin ölkələrin sərbəst ticarət zonalarının yaradılması və genişləndirilməsidir. ASEANa İndoneziya, Malayziya, Tayland, Sinqapur, Filippin təsisçi kimi daxil olmuşdur. 1984-cü ildə bu qrupa Bruney, 1995-ci ildə Vyetnam, 1997-ci ildə Laos və Myanma, 1999-cu ildə Kamboca daxil olmuşlar. Papua Yeni Qvineya 1989-cu ildən bu təşkilatda müşahidəçi statusu alıb.

ASEAN-da hər il yüksək səviyyədə xarici işlər nazirləri səviyyəsində görüşlər keçirilir və vaxtaşırı ölkə başçılarının sammitləri baş tutur. 1979-cu ildən başlayaraq bu qurumda illik konfranslar keçirilir. Bu qurumun işində ASEAN ölkələri ilə

yanaşı ABŞ, Yaponiya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Kanada, Cənubi Koreya, Rusiya və Çin də iştirak edirlər.

Növbəti iri regional inteqrasiya qurumu APEKdir.

APEK - dövlətlərarası ümumi regional iqtisadi təşkilatdır. Asiya Sakit Okean İqtisadi Şurası adlandırılan bu qurum 2010-cu ilə kimi regionda açıq və sərbəst ticarət, investisiya zonalarının yaradılması, bu zonalara sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin cəlb edilməsi, analogi zonaların inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 2020-ci ildə yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu qurumun tərkibinə Myanma və Laosdan başqa bütün ASEAN ölkələri, ABŞ, Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Cənubi Koreya, Honkonq və Çin daxildir. Sonradan bu quruma Rusiya, Meksika, Çili, Papua Yeni Qvineya daxil olmuşdur. Hazırda bu quruma qəbul dayandırılıb.

Digər dövlətlərarası iqtisadi regional qruplara aşağıdakılar daxildir:

- **Şərgi Asiya İqtisadi Şurası** - bu quruma ASEAN ölkələri, Yaponiya, Yeni Zelandiya, Cənubi Koreya, Honkonq və Tayvan daxildir;

- **Ticarət və İqtisadi İnkişaf üzrə Sakit Okean Konfransı;**

- **Sakit Okean Hövzəsi İqtisadi Şurası;**

- **Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Şurası .**

Dünyanın ən böyük sahə və regional inteqrasiya qurumlarından biri Avropa İttifaqıdır.

Avropa İttifaqı - Avropa ölkələrinin iqtisadi inteqrasiyasından yaranmışdır. Bu quruma 27 ölkə daxildir: Belçika, İtaliya, Lüksemburq, Niderland, Almaniya, Fransa, Danimarka, İrlandiya, Böyük Britaniya, Yunanıstan, İspaniya, Portuqaliya, Avstriya, Finlandiya, İsveç, Polşa, Çexiya,

Macarıstan, Slovakiya, Litva, Latviya, Estoniya, Sloveniya, Kipr, Malta və s.

Bu qurumun əsas məqsədi Avropa vətəndaşlığının yaranması, azadlıq, təhlükəsizlik və asayişin-qanunun təmin edilməsi, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişafı, dünyada Avropanın rolunun güclənməsidir.

Dünyanın ən böyük beynəlxalq qurumu isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatıdır (BMT). Bu qurum 1945-ci ildə yaranıb və onun qərargahı Nyu-Yorkda yerləşir.

Digər iri bir qurum Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq təşkilatıdır (ATƏT). Bu təşkilata ABŞ, Kanada, bütün Avropa ölkələri və keçmiş SSRİ ölkələri daxildir.

Millətlər Liqası adlanan quruma isə keçmişdə Britaniya İmperiyasına daxil olan ölkələr aiddir: Böyük Britaniya, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, CAR, Hindistan, Pakistan, Şri-Lanka, Qana, Malayziya, Sinqapur, Kipr, Nigeriya, Syera-Leone, Tanzaniya, Yamayka, Trinidad və Tobaqo, Uqanda, Keniya, Zambiya, Kamerun, Mozambik, Namibiya, Malavi, Malta, Qambiya, Botsvana, Qayana, Lesoto, Barbados, Mavrikiy, Svazilend, Nauru, Papua Yeni Qvineya, Konqo, Qərbi Samoa, Fidci, Banqladeş, Baham adaları, Qrenada, Seyşel adaları, Solomonlar adası, Tuvalu, Dominika, Sent-Lyusiya, Kribati, Sent-Vincent və Qrenadınlar, Zimbabve, Belis, Antiqua və Barbuda, Maldiv Respublikası, Sent-Kristofer və Nevis, Bruney, Vanuatu.

NAFTA 1988-ci ildə ABŞ və Kanada tərəfindən yaradılmışdır. Bu qurumun məqsədi sərbəst ticarətin inkişafıdır. 1992 ildə bu quruma Meksika da daxil olmuşdur.

9.8. Postsovet ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi əməkdaşlıq diplomatiyası.

Keçmiş SSRİ süquta uğradıqdan sonra bu quruma daxil olan respublikaların siyasi və iqtisadi məşvərətləşməsi üçün qurumları yox idi. Bu baxımdan 1991-ci ilin dekabrında yaradılmış Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) qurumu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu qurum keçmiş Pribaltika respublikalarından savayı SSRİ-yə daxil olan 12 respublika - Rusiya, Ukrayna, Belarus, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Tacikistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Moldova daxildirlər. Hazırda Gürcüstan rəsmi olaraq, MDB-dən çıxmışdır. Ukrayna isə MDB-dən çıxma prosesindədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu qurumda iqtisadi regional inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsinə nail olunmamışdır. Belə ki, bu ölkələr 20 ildən çoxdur ki, sərbəst ticarət zonasının yaradılması haqqında razılığa gələ bilmirlər. MDB dövlətləri arasında vahid inteqrasiya məkanı olmasa da bu quruma daxil olan bir sıra ölkələr arasında vahid inteqrasiya məkanı yaradıla bilmişdir. Məsələn, Rusiya, Belarus, Qazaxıstan arasında eyniləşdirmiş vahid gömrük rejimi və inteqrasiya məkanı yaradılmışdır. MDB dövlətləri uzun müddət vahid valyutadan danışsalar da bunun mexanizmini qura bilməmişlər. Bu dövlətlər arasında ikitərəfli strateji əməkdaşlığa daha çox üstünlük verilir. Digər tərəfdən, bu dövlətlərdən 5-nin (sonradan 4-ü qalıb) iştirakı ilə GUAM regional təşkilatı yaradılmışdır. GUAM-a hazırda Gürcüstan, Azərbaycan, Ukrayna və Moldova daxildir.

MDB dövlətləri Qara Dəniz əməkdaşlıq təşkilatının yaradılmasında fəal rol oynamışlar. Bu təşkilat 1992-ci ildə

yaradılmışdır. Həmin təşkilata Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Moldova, Rusiya, Ukrayna, Albaniya, Bolqarıstan, Yunanıstan, Rumıniya və Türkiyə daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq və regional iqtisadi inteqrasiya prosesləri bir çox sahələrin sürətli inkişafına əsaslı təsir göstərir:

- sərbəst ticarət zonalarının yaradılması;
- iştirakçı ölkələrin ticarət əməliyyatlarının genişlənməsi;
- investisiyaların cəlb edilməsinə münbit şərait yaradır;
- qarşılıqlı ticarətdə gömrük maneələrini aradan qaldırır;
- bu tip qurumlarda yaradılan gömrük ittifaqları və ticarət rejimləri ticarət əməliyyatlarını və iqtisadi əməkdaşlığa daxil olan digər fəaliyyət növlərini stimullaşdırır, vahid gömrük və ticarət siyasətinin formalaşmasına imkan verir;
- bu tip quruma daxil olan ölkələr arasında yaradılan ümumi bazarlar nəticəsində qarşılıqlı ticarətdə effektivlik artır, mal, xidmət, kapital və vətəndaşların sərbəst hərəkəti mümkün olur;
- bu qurumlar daxilində yaradılan iqtisadi ittifaqlar ölkələrarası makroiqtisadi siyasətin nizamlanması, sosial-iqtisadi proseslərin istiqamətləndirilməsi üzrə region üçün münasib olan siyasətin formalaşmasına şərait yaradır, gələcəkdə vahid valyutanın tətbiqini stimullaşdırır.

9.9. Azərbaycanın regional iqtisadi diplomatiyası

İqtisadiyyatı, ərazisi və əhalisinə görə Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən iri ölkəsidir. Ölkənin Xəzər dənizinə geniş çıxışı

vardır və bu dənizin 780 km sahili Azərbaycan ərazisinə düşür. Azərbaycanın qonşu ölkələri Rusiya, İran, Gürcüstan, Ermənistan və Türkiyədir. Ölkənin ərazisi 86,6 min km², əhalisi 9,45 mln. nəfərdən çoxdur. Ölkə prezident respublikasıdır, ölkədə Nazirlər Kabineti və Milli Məclis fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda zəngin təbii ehtiyatlar vardır. Ölkədə neft, təbii qaz, dəmir filizi, əlvan metallar, alüminium ehtiyatları vardır. Ölkənin əsas sənaye sahələri neft-qaz çıxarılması və neft emalı, kimya istehsalı, maşınqayırma, metallurgiya və sairidir. Kənd təsərrüfatında əsas sahələr kənd təsərrüfat məhsullarının yetişdirilməsi və emalıdır (pambıqçılıq, tərəvəz, meyvələr, tütün, maldarlıq, çay və s.).

Son illərdə Azərbaycan bir sıra beynəlxalq neft-qaz kəmərlərinin inşasının əsas iştirakçısı və təşəbbüskarı olmuşdur. Bunlara Bakı - Tbilisi - Ceyhan, Bakı - Tbilisi - Ərzurumu göstərmək olar. Ölkədə hasilat sənayesi ilə yanaşı emal sənayesi xüsusilə, özəl sektor, sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı son illərdə xeyli sürətlənmişdir. Hazırda ÜDM-da özəl sektorunun payı 60%-ə yaxındır.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı, geri qalmış ərazilərin, regionların dirçəldilməsi, ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrinin sürətləndirilməsi, sosial və ictimai sahələrin inkişafı ilə bağlı onlarla uzunmüddətli Dövlət proqramları qəbul edilmiş və icra olunmaqdadır. 2004-2008-ci və 2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair I və II Dövlət Proqramları məhsuldarlıqda icra edilmiş və hazırda 2014-2018-ci illəri əhatə edən III Dövlət Proqramı icra edilməkdədir.

Azərbaycan bir çox beynəlxalq qurumlarda və regional təşkilatlarda uğurlu iqtisadi diplomatiya aparır. Belə ki,

Azərbaycan Avropada enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində gedən proseslərin əsas iştirakçılarında birinə çevrilə bilmişdir. Son vaxtlarda artıq bir neçə Avropa ölkələrinə (Bolqarıstan, Yunanıstan, Rumıniya) yaxın illərdə Azərbaycan qazının çatacağı perspektivləri müzakirə edilmişdir. Belə ki, yaxın illərdə Azərbaycanda illik qaz hasilatı 30-35 mlrd. km³-ə çatacağı gözlənilir və neft-qaz sahəsinə 30 mlrd. dollar həcmində investisiya qoyulacağı proqnozlaşdırılır. TANAP və TAP layihələrinin reallaşdırılması perspektivləri artmaqdadır. Digər tərəfdən, Azərbaycan regional inteqrasiya qurumlarının iştirakından ölkənin imicinin artırılmasına, rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə, iqtisadi inkişafın yüksəlməsinə yönəldilmiş tədbirlərdə beynəlxalq aləmdə ölkənin rəqabətqabiliyyətinin artırılması üçün iqtisadi diplomatiya söylərini gücləndirməkdədir.

Özünüyoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Mili maraqların formalaşması prosesləri və mühüm standartları hansılardır?
2. İqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi və qloballaşması məsələləri.
3. İqtisadiyyatın qloballaşması nədir?
4. «Beynəlmilləşmə» prosesi.
5. «Qloballaşma» prosesi.
6. Qloballaşmanın əsas tendensiyaları.
7. Müasir investisiya siyasəti və xarici investisiyaların yatırılmasının əsas prinsipləri.
8. Birbaşa investisiyalar.
9. «Portfel» formalı investisiyalar.

10. Helms-Berton Amerika qanunu.
11. Azərbaycanın dünya investisiya sisteminə inteqrasiyası etməsi prosesləri.
12. Dünya iqtisadi sistemində regional inteqrasiya proseslərinin əsas istiqamətləri.
13. Müasir dünya iqtisadiyyatında iri regional qurumlar və onların iqtisadi diplomatiyası.
14. ASEAN.
15. APEK.
16. Avropa İttifaqı.
17. Millətlər Liqası.
18. NAFTA.
19. Postsovet ölkələrinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi əməkdaşlıq diplomatiyası.
20. Azərbaycanın regional iqtisadi diplomatiyası.

Ədəbiyyat:

1. Экономическая глобализация. Экономика информационного общества. Экономика и экология. евразийский международный научно-аналитический журнал Экономическая глобализация: за и против - <http://www.eurasmet.ru>.
2. <http://www.univer.omsk.su>.
3. Г.Я.Гольдштейн, ОСНОВЫ МЕНЕДЖМЕНТА, <http://www.aup.ru>.
4. Буторина О. «Перекуем доллары на евро»//ДЕЛОВЫЕ ЛЮДИ №83 НОЯБРЬ 1997.
5. Буторина О. «Трудный путь к единой европейской

- валюте» МЭ и МО №1 1998.
6. Иванов И. «Единая валюта для интегрирующейся Европы» МЭ и МО №4 1997.
 7. Золотухина Т. «Интеграционные процессы в Европе: введение единой валюты».
 8. Вопросы экономики №9 1998, Смыслов Д. «Куда идет мировая валютная система» МЭ и МО №7-8 1997, Журнал «Деньги» №5 от 13-02-2002.
 9. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi - <http://mns.gov.az>.
 10. Elektron resurs: www.1news.az.
 11. Elektron resurs: www.az.trend.az.
 12. Ш.Т.Алиев. Вопросы диверсификации внешнеторгового оборота между Азербайджаном и Россией. Журнал «Экономика, Социология и Право», апрель 2008, №4, Москва-2008, с.6-8.
 13. Ш. Т. Алиев. Вопросы экономического роста и финансовых ресурсов Азербайджана в контексте нефтяного фактора. Журнал «Финансы и кредит», август 2008, № 30(318), Москва-2008 г., с.61-64.
 14. Алиев Ш.Т. Факторы конкурентоспособности экономики Азербайджана в мировом хозяйстве. Журнал «Экономика, социология и право», октябрь 2008, Москва-2008 г., с.9-14.
 15. Ш.Т.Алиев. Проблемы конкурентоспособности реальных секторов экономики Азербайджана в условиях глобализации - «Məruzələr» АМЕА, №6, Bakı-2008, с.135-143.
 16. Ш.Т.Алиев. Современные проблемы повышения

- конкурентоспособности промышленных секторов экономики Азербайджана в условиях перехода к инновационной экономике. Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы экономического развития Украины в условиях глобализации», Винницкий торгово-экономический Институт, г.Винница (Украина), 24 апреля 2009 г, с.382-388.
17. Ш.Т.Алиев. Важность ускорения перехода к инновационным технологиям и инновационной экономике в Азербайджанской Республике в контексте мирового опыта. XIV Международная научно-практическая конференция «Актуальные вопросы развития инновационной деятельности», 18-22 мая 2009 года, г.Алушта, Крым, Украина, с. 74-77.
 18. Ш.Т.Алиев. Вопросы развития регионов Азербайджанской Республики в контексте конкурентоспособности и инновационной экономики. Международная конференция "Инноватика-2009" . 25-29 мая 2009 года, Дагестанский Государственный Университет, Махачкала, Россия.
 19. Sh.T.Aliyev. The Strategics and The Role of Oil Factor in Transition to the Innovation Economics of Azerbaijan. International symposium on Innovative Economic Policies FOF Climate Change Mitigation, Italia, 25th-26th June, 2009.
 20. Ш.Т.Алиев. Особенности формирования модели экономического развития Азербайджана в условиях финансового кризиса в мире. Всероссийская научно-практическая конференция: «Мировой финансовый

- кризис, причины, тенденции, последствия, методы и модели противодействия». Центр прикладных научных исследований, Россия, г. Волгоград, 10 апреля 2009 г, с.84-89.
21. Ш.Т.Алиев «Роль инвестиционных ресурсов (проектов) в укреплении экономических потенциалов регионов и развития торгово-экономических связей», журнал “Экономика и жизнь”, №7-8, Баку, 2004.
 22. Ш. Т. Алиев. Вопросы экономического роста и финансовых ресурсов Азербайджана в контексте нефтяного фактора. Журнал «Финансы и кредит», август 2008, № 30(318), Москва-2008 г., с.61-64.
 23. Ш.Т.Алиев. Проблемы конкурентоспособности реальных секторов экономики Азербайджана в условиях глобализации - “Məruzələr” АМЕА, №6, Bakı-2008, с.135-143.
 24. Sh.T.Aliyev. The Strategics and The Role of Oil Factor in Transition to the Innovation Economics of Azerbaijan. International symposium on Innovative Economic Policies FOF Climate Change Mitigation, Italia, 25th-26th June, 2009.
 25. Щетинин В.Д. Экономическая дипломатия. Москва, 2001-280 с.
 26. Современные международные отношения и мировая политика: Учебник/А.В. Торкунов, И.Г.Тюлин, А.Ю.Мельвиль и др. Москва, МГИМО, 2004.
 27. Щемятенков В.Г.. Европейская интеграция. Москва, Международные отношения, 2003.
 28. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.institutiones.com>.
 29. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.interfax.az>.

30. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.wto.ru>.
31. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.mpt.totar.ru>.
32. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.mega.km.ru>.
33. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.economer:khu.ru>.
34. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.old.rcb.ru>.
35. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.economy.gov.az>.
36. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.azstat.org>.
37. Щемятенков В.Г. «Европейская интеграция». Москва, МЭО, 2003.
38. Семенов К.А. «Международная экономическая интеграция». Москва, 2001.
39. Шишков Ю.В. «Интеграционные процессы на пороге XX века. Почему не интегрируются страны СНГ».- Москва, 2001.
40. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.jourclub.ru>.
41. [Электронные ресурсы]: URL:<http://www.kredonew.ru>.

Mövzu 10. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət konsepsiyası və onun inkişaf perspektivləri.

10.1. Ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində rolu.

10.2. Azərbaycanın dünya ticarət sistemində rəqabətlik problemləri və bu sahədə prioritet istiqamətlər.

10.3. Azərbaycanın beynəlxalq qurumlarda iştirakı və ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri.

10.4. Xəzəryanı ölkələrin neft diplomatiyası (Rusiya, Qazaxısta və İran).

10.5. Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası global rəqabət mühitində.

10.1. Ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində rolu.

Ticarət-iqtisadi əlaqələrin yerinə yetirilməsində müxtəlif standartlardan və formalardan istifadə edilir. Bununla belə bu fəaliyyət dairəsinin başlıca məqsədi ölkənin milli maraqlarına uyğun ticarət-iqtisadi əlaqələrin yaradılması və inkişafı ilə bağlı olduğundan, ticarət mühüm bir standart kimi diqqəti cəlb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kommersiya fəaliyyəti ticarət-iqtisadi əlaqələrdən yaranan strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsində ən effektivli və təsirli vasitələrdən biri hesab edilir və dünya təsərrüfat sistemi, beynəlxalq əməkdaşlıq formaları, ticarət-iqtisadi əlaqələri, xarici-iqtisadi fəaliyyət formaları təkmilləşdikcə, ticarət mühüm iqtisadi vasitə kimi daha da inkişaf

etmiş və müasir dünya təsərrüfat sistemində əsaslı mövqeyi olan iqtisadi vasitədir.

Ticarət - mühüm bir amil kimi hər bir ölkənin siyasi və iqtisadi sistemlərinin dünya siyasətinin formalaşmasına ciddi təsir göstərmək imkanına malikdir və bu aşağıdakılarla izah olunur:

- ölkələrarası siyasi əlaqələrin genişlənməsinə ticarət maraqlarının təsirinin güclü olması;
- ölkələrarası xarici-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsində ticarətin effektivli bir mexanizm kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi;
- xarici-ticarət dövriyyəsinin genişləndirilməsinin hər bir ölkənin milli maraqlarında önəmli yer tutması;
- dünya iqtisadi sistemə inteqrasiyanın genişlənməsində, ölkənin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsində ticarətin səmərəli iştirakı və s.

Dünya ölkələrinin bir birinə ticarət maraqları çox hallarda həmin ölkələr arasında ikitərəfli əlaqələrin yaradılması və sazişlərin bağlanmasına təkan verir. Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi maraqların ticarət standartında formalaşması və onun ayrı-ayrı ölkələrin dünya iqtisadi siyasətinin formalaşmasına dair nümunələrlə zəngindir. Məsələn, ABŞ öz daxili və xarici siyasətini çoxsaylı ölkələrlə iqtisadi amillərlə - Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və digər maliyyə köməyi proqramları vasitəsilə formalaşdırır və həyata keçirir. Məhz bu tip siyasətin uzun illər dünya iqtisadi sistemə təsiri, başqa sözlə ABŞ-ın ticarət-iqtisadi siyasəti dünya iqtisadi məkanının qloballaşmasına, qloballaşma elementlərinin genişlənməsinə və rəqabət mühitinin artmasına güclü stimül vermişdir. ABŞ-ın

ticarət-iqtisadi siyasətinin belə böyük bir məkanda, dünya qlobal iqtisadi mühitində özünün təsir qüvvəsinin formalaşdırması, bu ölkənin iqtisadi gücünü nümayiş etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ticarətin mühüm bir standart kimi formalaşması, son 20 il ərzində dünya ölkələrinin əsas makroiqtisadi göstərici olan ÜDM-də xarici ticarətin və investisiyaların xüsusi çəkisinin əsaslı şəkildə artması da ciddi təsir göstərmişdir. Bundan əlavə, ticarət-iqtisadi siyasətin əsas prioritet vəzifələrinin yerinə yetirilməsində, məsələn, bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin genişləndirilməsi, inteqrasiya proseslərinin effektivliyinin artırılması, iqtisadi islahatların aparılmasında beynəlxalq təcrübənin səmərəli tətbiqi, ixrac təyinatlı məhsulların istehsalının genişləndirilməsi, qloballaşmış biznes və ticarət sistemlərinin rəqabətinə tab gətirilməsində ticarət diplomatiyası bu və ya digər formada effektivli iqtisadi standart kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

10.2. Azərbaycanın dünya ticarət sistemində rəqabətlik problemləri və bu sahədə prioritet istiqamətlər.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk strateji vəzifələrdən biri kimi özünün milli maraqlarına uyğun iqtisadi inkişaf modelini formalaşdırmalı idi. Bu məqsədlə aşağıdakılar zəruri idi:

- birinci növbədə iqtisadi sektorların bərpası, milli prioritet istiqamətlər nəzərə alınmaqla inkişafı;
- daxili təsərrüfat subyektlərinin, biznes qurumlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi, daxili investisiyaların

artırılması, ümumən, sahibkarlığın inkişafına münbit şəraitin yaradılması;

- neft strategiyasının işlənib hazırlanması, hasilat sahəsinə iri həcmli investisiyaların gətirilməsi, milli resurslardan və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin təşkili;
- neft amilindən bəhrələnərək qeyri-neft sahələrinin davamlı inkişafının təmin edilməsi, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı, ixrac potensialının artırılması;
- milli maraqlara söykənən xarici ticarət konsepsiyasının hazırlanması və iqtisadi diplomatiyanın prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- nəhayət, ölkənin digər ölkələrlə regional, beynəlxalq kontekstdə ticarət-iqtisadi əməkdaşlığının genişlənməsi və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hazırda 140-a yaxın ölkə ilə ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq edir və ölkənin ümumi ticarət dövriyyəsi 2013-cü ildə 34,7 mlrd. ABŞ dollarına yaxın olmuşdur. Rəqabət qabiliyyətliliyinə görə Azərbaycan Ümumdünya İqtisadi Forumunun son proqnozlarına görə, 38-ci yerdə olmuşdur və bu keçmiş SSRİ ölkələri üzrə ən yüksək nəticələrdəndir.

Bunları nəzərə alaraq, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının və xarici-ticarət siyasətinin qarşısında duran müasir prioritet vəzifələr aşağıdakılardır:

- ölkənin milli iqtisadi inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi, milli iqtisadiyyatın rəqabətlik qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün daxili və xarici investisiyaların yatırılmasına münbit şəraitin yaradılması və bu sahəyə investorların cəlb edilməsi;

- ölkənin təbii ehtiyatlarından və maddi sərvətlərindən müasir texnologiyalar tətbiq edilməklə səmərəli istifadənin təşkili;
- dünya ölkələri ilə strateji iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi;
- iqtisadiyyatının innovasiya yönümlü yüksək effektivli bir sahəyə çevrilməsinin tezləşdirilməsi;
- xarici-ticarət dövriyyəsinin diversifikasiyası və s.

10.3. Azərbaycanın beynəlxalq qurumlarda iştirakı və ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, dünya iqtisadi proseslərinə inteqrasiyanı genişləndirmək məqsədilə bir çox beynəlxalq təşkilatlara daxil olmuşdur:

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatı;
- Avropa Təhlükəsizliyi və Əməkdaşlığı Təşkilatı;
- Avropa Şurası;
- İslam Konfransı Təşkilatı;
- Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı;
- Müstəqil Dövlətlər Birliyi;
- Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Təşkilatı (GUAM);
- Beynəlxalq Valyuta Fondu;
- Dünya Bankı;
- Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı;
- İslam İnkişaf Bankı və s.

Azərbaycan beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə hazırda ən fəal əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq qurumların sırasına Avropa İttifaqı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Dünya Bankı və

İslam İnkişaf Bankıdır. Müasir dövrdə Azərbaycan Beynəlxalq Valyuta Fondunun kreditlərindən az istifadə edir və yaxud istifadə etmir. Bu ilk növbədə ölkənin milli iqtisadi maraqlarının qorunması, milli istehsalın müdafiəsi ilə bağlıdır. Digər tərəfdən son 10 il ərzində Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti artmış, maliyyə imkanları yüksəlmiş, ölkənin daxili investisiya yatırımları çoxalmış, valyuta ehtiyatı və iqtisadi inkişaf tempi yüksəlmişdir. Təkcə son 5 il ərzində ölkə iqtisadiyyatı 2.6 dəfə artmışdır, ölkənin büdcəsi 10 dəfə yüksəlmiş və valyuta ehtiyatları 52 mlrd. dollar təşkil etmişdir.

Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatı və İslam İnkişaf Bankı ilə bir sıra infrastruktur layihələri, xüsusilə magistral yol və körpülərin tikintisi həyata keçirir. Eyni əməkdaşlıq əlaqələri Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə də bağlıdır. Digər tərəfdən, Azərbaycan Avropanın ən güclü ölkəsi olan Almaniya ilə də texniki və iqtisadi əməkdaşlıq sahələrində fəal iqtisadi diplomatiya aparır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələləri ilə bağlı proseslərə fəal qoşulmuşdur. Bu istiqamətdə bir sıra Avropa ölkələri ilə çoxtərəfli və ikitərəfli iqtisadi siyasi razılaşmalar mövcuddur. Yaxın illərdə Azərbaycanın enerji resurslarının Avropa bazarına çıxması ölkəmizin xarici-iqtisadi siyasətinin ən uğurlu nailiyyətləri kimi dəyərləndirilə bilər.

Azərbaycan keçmiş SSRİ ölkələrinin yaratdığı MDB-nin üzvü olsada bu qurumda iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri prioritet bir konkret fəaliyyət sahəsinə çevrilə bilməmişdir. Bu qurum həmin ölkələrin siyasi məsləhətləşmələri baxımından daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan GUAM ölkələri ilə strateji

əməkdaşlıq, o cümlədən, iqtisadi əməkdaşlıq sahələrində fəaldır. Bu qurumun 2 üzvü Ukrayna və Gürcüstan Azərbaycanın ticarət iqtisadi əlaqələri üzrə strateji partnyorlarındandır. Azərbaycanın müasir iqtisadi diplomatiyasında başlıca prioritet istiqamət ölkənin iqtisadi inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi və yaxın illərdə ölkəmizin inkişaf etməkdə olan ölkə statusuna nail olmasıdır.

10.4 .Xəzəryanı ölkələrin neft diplomatiyası

Rusiya - son 10-15 ildə dünya iqtisadiyyatında öz mövqeyini gücləndirməkdədir. Xüsusilə neft hasilatı sahəsində Rusiya öz mövqeyini möhkəmləndirmək üçün özünün neft yataqlarının istismarını gücləndirmişdir. Bu ölkədə yaxın 20-25 ildə artıq təsdiq edilmiş neft ehtiyatları, proqnozlara görə isə yaxın 50 il üçün ölkənin milli maraqlarını təmin edə biləcək neft ehtiyatları mövcuddur. Rusiyanın enerji strategiyasında 2020-ci ilədək neft hasilatının artırılması proqnozlaşdırılmışdır. Rusiyada neftdən yüzlərlə məhsullar alınır və çoxlu sayda yeni emal müəssisələri yaradılmaqdadır.

Rusiyanın iri neft kompaniyalarına «Lukoil», «Sibneft», «Tatneft», «Rosneft» və digərləri daxildir. Bu şirkətlər artıq Rusiyanın hüdudlarından kənar transmilli kompaniyalar formasında fəaliyyətini genişləndirmişlər. Hətta Lukoil kompaniyası Amerika bazarına çıxmağa belə cəhd göstərir. Bu kompaniya ABŞ-a böyük həcmdə neft ixrac etməklə həmin nefti yerində emal edib, neft məhsullarını özü satmaq fikrindədir. Lukoil eyni zamanda bir çox Balkan ölkələrində və Yunanıstanda neft məhsulları bazarında olduqca fəaldır. Digər diqqəti cəlb edən

amil kimi Rusiyanın iri neft şirkətlərinin ölkənin iqtisadi diplomatiyasında dövlət rəsmiləri ilə birlikdə koordinasiya formasında neft diplomatiyası proseslərində qarşılıqlı münasibətlərin yüksək olmasıdır.

Bununla belə, Rusiya iqtisadiyyatının neftdən asılılığı amilinin güclü olması bu ölkənin ciddi iqtisadi və maliyyə, valyuta risklərinə məruz qalmasına səbəb olur.

Qazaxıstan- son 10 il ərzində özünün geniş həcmli neft diplomatiyasını formalaşdırıb. Hələ, 2003-2015-ci illəri əhatə edən və Xəzər dənizinin Qazaxıstana aid olan sektorunda neft yataqlarının istismara verilməsi barədə strateji dövlət proqramında neft hasilatının 2015-ci ildə 150 mln tona çatdırılması proqnozlaşdırılmışdır. Perspektivdə isə təxminən növbəti 30 il ərzində bu rəqəmin ildə 150-170 mln ton səviyyəsində saxlanması proqnozlaşdırılır. Bu ilk növbədə onunla izah edilir ki, ölkədə bir çox neft yataqları özünün maksimum illik hasilat səviyyələrinə çatdırılmışdır. Digər tərəfdən, Qazaxıstanın neft diplomatiyası bilavasitə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi strategiyası ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, Qazaxıstan dünyanın ən güclü 20-30 ölkəsi sırasına düşmək uğrunda və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi istiqamətlərində mühüm islahatlara, o cümlədən iqtisadi islahatlara nail olmuşdur.

Qazaxıstan bir çox beynəlxalq məsələlərdə neft amilindən məharətlə istifadə edir və bu baxımdan ABŞ və Böyük Britaniyanın müqavimətlərinə baxmayaraq, 2010-cu ildə ATƏT-ə rəhbərlik etmək missiyası statusunu ala bilmişdir. Əgər SSRİ dağıldıqdan sonra ilk müstəqillik illərində Qazaxıstan neft yataqlarını xarici şirkətlərə sağa və sola paylayırdısa, ölkənin

iqtisadi inkişaf səviyyəsi və maliyyə resursları artdıqca bu yataqların işlənməsində əsas söz sahibləri milli şirkətlər oldular. Hələlik Qazaxıstanda ən iri neft hasilat edən şirkətlər «Tengiz Şevroil», «Karaçaqanak» neft operatoru, Beynəlxalq neft-qaz konsessumu, «Kazmnayqaz» neft kompaniyası və «Aktobeunayqaz» kompaniyasıdır.

İran - bu ölkənin iqtisadiyyatında 3 sənaye sahəsi: neft, emal və dağ-mədən sahələri üstünlük iəşkil edir. İranın neft sənayesi ölkənin əsas aparıcı iqtisadi sektoru sayılır. Bu ölkə neft hasilatı üzrə dünyada 5-ci yerdədir. OPEK-in üzvü olan İran gündə 3,2 - 3,6 mln. barrel neft istehsal edir. İxracın həcmi isə gündə 2,3-2,5 mln. barreldir. Əsas ixrac marşrutları Fars körfəzində yerləşir və ən güclü terminalı Xarqdır. Neft əsasən Avropaya və Yaponiyaya ixrac edilir.

İran eyni zamanda iri neft emalı kompleksinə malikdir (Abadan, Bender-Abbas, Tehran, Təbriz, Şiraz, Arak, Kermanşax). Hazırda, Keşmdə sərbəst iqtisadi zonada iri emal zavodu tikilir.

İran mütəxəssislərinin hesabatlarına görə son 50 il ərzində 90 mlrd. barrelə yaxın karbohidrogenlər hasil edilmişdir və bunun 70 mlrd. barrelə yaxını maye halında olmuşdur. İranın maye karbohidrogen ehtiyatları 137 mlrd. barrel həcmində qiymətləndirilir.

İranın milli neft diplomatiyası bu ölkənin milli neft kompaniyası tərəfindən 20 illik strateji plan əsasında aparılır və bu dövr beşillik planlara bölünmüşdür. İranda əsas neft yataqlarının kəşf edilməsi və tapılması qənaətindədirlər. Amma, Xəzər dənizinin İrana aid hissəsində hələlik fundamental kəşfiyyat işləri aparılmayıb.

10.5. Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası qlobal rəqabət mühitində.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk strateji vəzifələrdən biri kimi özünün milli maraqlarına uyğun iqtisadi inkişaf modelini formalaşdırmalı idi. Bu məqsədlə aşağıdakılar zəruri idi:

- birinci növbədə iqtisadi sektorların bərpası, milli prioritet istiqamətlər nəzərə alınmaqla inkişafı;
- daxili təsərrüfat subyektlərinin, biznes qurumlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi, daxili investisiyaların artırılması, ümumən, sahibkarlığın inkişafına münbit şəraitin yaradılması;
- neft strategiyasının işlənilib hazırlanması, hasilat sahəsinə iri həcmli investisiyaların gətirilməsi, milli resurslardan və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin təşkili;
- neft amilindən bəhrələnərək qeyri-neft sahələrinin davamlı inkişafının təmin edilməsi, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı, ixrac potensialının artırılması;
- milli maraqlara söykənən xarici ticarət konsepsiyasının hazırlanması və iqtisadi diplomatiyanın prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- nəhayət, ölkənin digər ölkələrlə regional, beynəlxalq kontekstdə ticarət-iqtisadi əməkdaşlığının genişlənməsi və ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və s.

Özünüoxlama, özünüqiymətləndirmə və müzakirə sualları:

1. Ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində rolu.
2. “Ticarət” anlayışı.
3. Azərbaycanın dünya ticarət sistemində rəqabətliklik problemləri və bu sahədə prioritet istiqamətlər.
4. Azərbaycanın beynəlxalq qurumlarda iştirakı və ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri.
5. Xəzəryanı ölkələrin neft diplomatiyası.
6. Rusiyanın neft diplomatiyası.
7. Qazaxıstanın neft diplomatiyası.
8. İranın neft diplomatiyası.
9. Azərbaycan iqtisadi diplomatiyası qlobal rəqabət mühitində.

Ədəbiyyat:

1. Мəһəггəтoв A.M., Aslanov H.H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin тənzimlənməsi. Bakı, 2008, 400 s.
2. Azərbaycanın iqtisadiyyatı. Bakı, «Elm», 2003, 344 s.
3. Щемятенков В.Г. «Европейская интеграция». Москва, МО, 2003.
4. Международные экономические отношения. Под ред. В.Н. Рыбалкина. – Москва, 2006.
5. [Интернет ресурсу]: [URL:http://www.azstat.org](http://www.azstat.org).
6. [Интернет ресурсу]: [URL:http://www.economy.gov.az](http://www.economy.gov.az).
7. [Электронные ресурсы]: [URL:http://www.ru.wikipedia.org](http://www.ru.wikipedia.org).
8. [Электронные ресурсы]: [URL:http://www.peak-oil.ru](http://www.peak-oil.ru).
9. [Электронные ресурсы]: [URL:http://www.opec.org](http://www.opec.org).

10. [Электронные ресурсы]:
URL: <http://www.eia.doe.gov/iea/pet.html>.
11. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.rossbusiness.ru>.
12. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.nomat.tomad.su>.
13. [Электронные ресурсы]:
URL: <http://www.farsiiran.narod.ru>.
14. [Электронные ресурсы]:
URL: <http://www.nationalsecurity.ru>.
15. [Электронные ресурсы]:
URL: <http://www.supremcourt.gov.az>.
16. [Электрон ресурсу]: URL: <http://www.prezident.az>.
17. [Электрон ресурсу]: URL: <http://www.xalqqazeti.com>.
18. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.enego-cis.org>.
19. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.sng.aif.ru>.
20. [Электронные ресурсы]:
URL: <http://www.vusilievaa.narod.ru>.
21. Портер М. Международная конкуренция. М.:
Международные отношения, 1993.

ƏLAVƏLƏR.

**Əlavə 1. «Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti» fənnindən
proqram**

***AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ***

Magistr hazırlığı üçün

**«AZƏRBAYCANIN XARİCİ İQTİSADI SİYASƏTİ»
fənnindən**

PROQRAM

İxtisas: İİM 010001 - «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər»
İİM 050401 - «Dünya iqtisadiyyatı»

*Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin Elmi-Metodiki
Şurasının «İqtisadiyyat» bölməsinin
“11”11.2011-ci il tarixli iclasının
qərarı ilə təsdiq edilmiş (protokol №
3) və 19.03 2011-ci il 475 sayılı
əmrinə əsasən qrif verilmişdir.*

Sumqayıt - 2011

Proqram Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və marketing” hazırdə “Dünya iqtisadiyyatı” kafedrası tərəfindin hazırlanmışdır.

Tərtib edən: i.e.n., dos. Ş.T.Əliyev

Elmi redaktor: i.e.n., dos. L.F.Mahmudova

Rəyçilər: ADİU-nun «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər» fakultəsinin dekan müavini, i.e.n., dos. M.İ.Bərxudarov SDU-nun «İqtisadi nəzəriyyə» kafedrasının dosenti, i.e.n., L.İ.Abdullayev

İZAHAT VƏRƏQƏSİ

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra özünün milli xarici iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması idi. Bu məqsədlə ölkədə aparılan iqtisadi islahatların beynəlxalq kontekstdə və dünya təsərrüfat sisteminin inkişafı prizmasından nizamlanması və bu halda ölkənin milli maraqları nəzərə alınmalı idi. Bu baxımdan Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin əsasında ilk növbədə ölkənin təbii ehtiyatlarından və milli sərvətlərindən səmərəli istifadə edilməsi durur. Bundan əlavə, ölkəmizin dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasının sürətlənməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, strateji xarici-iqtisadi əməkdaşlıq prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi və xarici iqtisadi siyasət sahəsində milli konsepsiyasının işlənilib hazırlanması, həyata keçirilməsi, bu sahədə mühüm vəzifələrdən hesab edilir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasət modelinə, onun əsas prinsipləri və məqsədlərinə ölkəmizin iqtisadi potensialı, regional iqtisadi siyasəti, xarici ticarət siyasətinin spesifik prinsipləri, maliyyə, pul, kredit siyasəti, kapital və xarici investisiya siyasəti, Beynəlxalq iqtisadi maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq strategiyası, ölkəmizin xarici iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri və digər prioritet vəzifələrlə bağlı mühüm müddəalar daxildir.

Bu fənnin öyrənilməsində əsas məqsəd xarici iqtisadi siyasət sahəsində qarşıda duran mürəkkəb vəzifələrin yerinə yetirilməsində zəruri olan kadrların bilik və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasıdır. Tədris yükü 16 saat müəhazirə və 16 saat məşğələ olmaqla, cəmi 32 saat təşkil edir.

2. MÖVZULAR VƏ ONLARIN MƏZMUNU

1. Xarici iqtisadi siyasət Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminin tərkib hissəsi kimi.

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, onların formaları və nəzəri əsasları. Xarici iqtisadi əlaqələr - beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm forması kimi. Xarici ticarət nəzəriyyələri. Azərbaycan Respublikasını dünya iqtisadi proseslərinə inteqrasiyasını sürətləndirən amillər. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin formalaşması prosesləri.

2. İqtisadiyyat və siyasət. Xarici iqtisadi əlaqələri şərtləndirən amillər.

Xarici iqtisadi siyasətin mahiyyəti və nəzəri-metoloji əsasları. İqtisadi və siyasi sistem. Xarici iqtisadi siyasət və Beynəlxalq iqtisadi siyasət konsepsiyaları.. Xarici ticarət siyasəti. Ödəniş balansı siyasəti. Xarici investisiya siyasəti. Xarici valyuta siyasəti.

3. İqtisadi inteqrasiya prosesləri və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi meylləri.

Dünya təsərrüfat sistemində iqtisadi inteqrasiya prosesləri. İqtisadi inteqrasiya proseslərində Avropa modelləri. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsində Beynəlxalq əmək bölgüsünün mahiyyəti və nəzəri əsasları. Azərbaycan- Beynəlxalq əmək bölgüsü və iqtisadi inteqrasiya proseslərində.

4. Dünya bazarının inkişaf mərhələləri və onun iqtisadi proseslərdə rolu.

Dünya bazarının əmələ gəlməsi və mahiyyəti. Dünya bazarının formalaşmasında kapitalist bazarı amili. Dünya iqtisadiyyatının formalaşması mərhələləri Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin mənfi və müsbət cəhətləri. Azərbaycanın dünya bazarına iqtisadi inteqrasiyasının prioritet istiqamətləri.

5. Xarici-ticarət - Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində və onun ziddiyyətli aspektləri.

Xarici-ticarət - Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin mühüm forması kimi. Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələri və onların ziddiyyətli xüsusiyyətləri. Xarici-iqtisadi fəaliyyətin təşkilində dövlət siyasəti. Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırma. Xarici-ticarətin nizamlanmasında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının rolu. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət siyasəti və ÜTT-ə qəbul edilməsi məsələləri.

6. Gömrük xidməti və dövlətin xarici iqtisadi siyasəti.

Xarici-iqtisadi siyasətin əsas vəzifələri. Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti. Gömrük siyasəti və gömrük xidməti üzrə əsas alətlər. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının rolu. Azərbaycanda gömrük xidmətinin təşkili üzrə dövlət orqanları və onların funksiyaları.

7. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri və onun səmərəliliyi.

Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyatların inkişafında rolu. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsinə təsiri, Azərbaycan Respublikasında xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişaf mərhələləri. Azərbaycanda xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyəti.

8. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət konsepsiyası və onun inkişaf perspektivləri

Xarici-iqtisadi əlaqələrin dünya təsərrüfat sistemində rolu. Azərbaycanın dünya ticarət sistemində rəqabətlik problemləri və bu sahədə prioritet istiqamətlər. Azərbaycanın beynəlxalq qurumlarda iştirakı və ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasının müasir istiqamətləri və xarici ticarət dövrüyyəsi.

3. «Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti» fəninin tədrisinə ayrılan saatların mövzular üzrə paylanması

№	MÖVZULARIN ADI	Saatlar		
		Cəmi	Mühazirə	Seminar
1.	Xarici iqtisadi siyasət Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminin tərkib hissəsi kimi	4	2	2
2.	İqtisadiyyat və siyasət. Xarici iqtisadi əlaqələri şərtləndirən amillər	4	2	2
3.	İqtisadi inteqrasiya və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərirləşməsi meyilləri	4	2	2
4.	Dünya bazarının inkişaf mərhələləri və onun iqtisadi proseslərdə rolu	4	2	2
5.	Xarici ticarət-beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində və onun ziddiyətli aspektləri	4	2	2
6.	Gömrük xidməti və dövlətin xarici iqtisadi siyasəti	4	2	2
7.	Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri və onun səmərəliliyi	4	2	2
8.	Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət konsepsiyası və onun inkişaf perspektivləri	4	2	2
YEKUN:		32	16	16

4. SEMİNAR MƏŞĞƏLƏLƏRİNİN TƏXMİNİ MÖVZULARI:

1. Xarici iqtisadi siyasət Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminin tərkib hissəsi kimi.
2. İqtisadiyyat və siyasət. Xarici iqtisadi əlaqələri şərtləndirən amillər.
3. İqtisadi inteqrasiya və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi meylləri.
4. Dünya bazarının inkişaf mərhələləri və onun iqtisadi proseslərdə rolu.
5. Xarici ticarət-beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində və onun ziddiyətli aspektləri.
6. Gömrük xidməti və dövlətin xarici iqtisadi siyasəti.
7. Xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri və onun səmərəliliyi.
8. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasət konsepsiyası və onun inkişaf perspektivləri.

ƏDƏBİYYAT:

1. A.Ş. Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər» Bakı, 1999, - 258s.
2. İ.A. Kərimli «Beynəlxalq İqtisadi Münasibətləri müasir problemləri», Bakı, 2006 - 304 s.
3. Azərbaycan iqtisadiyyatı. A.Nadirovun elmi redaktorluğu ilə. Bakı, «ELM», 2003.- 344s.
4. A.M.Məhərrəmov, H.H.Aslanov. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Dərslik, Bakı, 2008. - 400 s.
5. A.Əliyev. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti (Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri). Bakı, Qanun, 2003, 324 s.
1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения, Москва, 1999.
2. Фомичев В.И. Международная торговля, Москва, 2001 – 446 с.
3. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения, Москва, 2003 – 240 с.
4. Киреев А. П. Международная экономика, Москва, 1997 год.
5. Мировая экономика. Учебник/ под ред. Проф. А.С. Булатова – Москва, «Юристь» 2002 - 734 с.
6. Современные международные отношения и мировая политика: учебник/ А.В. Торкунов, И.Г.Тюлин, А.Ю.Мельвиль и др. Москва, Просвещение: МГИМО, 2004
7. Пашин С.Т. Функционирование транснациональных компаний – Москва, Экономика 2002.

8. Фомин С.В. Международные экономические отношения на рубеже тысячелетий: Киев, 2002.
9. Холопов А.В. «Теория международной торговли», Москва 2000.
10. Зубченко Л.А. «Мировая экономика в 2008-2009 гг.» [Электронный ресурс: URL: <http://www.perspektivy.info>].
11. Миклошевская Н.А., Холопов А.В. Международная экономика: Учебник, Москва: МГУ им.М.В.Ломоносова. Изд-во «Дело и сервис».
12. Perspectives 2008-2009 pour l' économie mondiale//letter de l'OFCE – P., 2008. – 299 – P.1-5.
13. Almond, Gabriel A., et al. Comparative Politics Today: A World View (Seventh Edition). 2000. ISBN 0316034975.
14. Haviland, W.A. (2003). Anthropology: Tenth Edition. Wadsworth:Belmont, CA.
15. NA (2007). "economic systems," The New Encyclopædia Britannica, v. 4, p. 357.
16. NA (2007). "economic systems," The New Encyclopædia Britannica, v. 4, pp. 357-58.
17. David W. Conklin (1991), Comparative Economic Systems, Cambridge University Press, p.1.
18. Robert L. Heilbroner and Peter J. Boettke (2007). "Economic Systems". The New Encyclopædia Britannica, v. 17, pp. 908–15.

Əlavə 2. «Xarici iqtisadi siyasəti» fənnindən proqram

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Bakalavr hazırlığı üçün

«XARİCİ İQTİSADI SİYASƏT» fənnindən

PROQRAM

İxtisas: İİM 010001 - «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər»
İİM 050401 - “Dünya iqtisadiyyatı”
(kredit sistemi ilə təhsilin tədris planına uyğun)

*Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin Elmi-Metodiki
Şurasının «İqtisadiyyat» bölməsinin
“11”11.2010-cu il tarixli iclasının
qərarı ilə təsdiq edilmiş (protokol №
3) və 19.03 2011-ci il. 475 saylı
əmrinə əsasən qrif verilmişdir.*

Sumqayıt - 2011

Proqram Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və marketinq” hazırda “Dünya iqtisadiyyatı” kafedrası tərəfindən hazırlanmışdır.

- Tərtib edən:** i.e.n., dosent **Ş.T.Əliyev**
- Elmi redaktor:** i.e.n., dos. M.İ.Bərxudarov
- Rəyçilər:** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər» kafedrasının dosenti, i.e.n., Rəhimli F.Ə. Sumqayıt Dövlət Universitetinin «İqtisadi nəzəriyyə» kafedrasının müdiri, i.e.n., dos. Mahmudova L.F.

1. İZAHAT VƏRƏQƏSİ

Dünya təsərrüfat sistemi sürətlə qloballaşdıqca iqtisadi transformasiyaların artması bir sıra dəyişiklərə səbəb olur və bu münasibətlərin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Dünya ölkələrinin sürətli və davamlı iqtisadi inkişafında təkmilləşdirilmiş xarici iqtisadi siyasətin əhəmiyyəti xüsusi ilə seçilir. Belə ki, hər bir milli iqtisadiyyatın inkişaf aspektlərini, təbii ehtiyatlardan və bu ölkənin dominant üstünlüklərindən səmərəli istifadə edilməsinə, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllini sürətlənməsinə, dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinə, investisiyaların gətirilməsinin sürətləndirilməsinə, regional və Beynəlxalq kontekstdə fəal iştirakına imkan verən xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün peşəkar kadrlara ehtiyac vardır. Bu səviyyədə kadrların hazırlanması üçün yüksək səviyyədə tədris prosesinin təşkil edilməsi mühüm vəzifələrdən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Xarici iqtisadi siyasət kursunun tədrisi prosesində bu fənnin nəzəri-konseptual əsasları, mahiyyəti, prinsipial istiqamətləri, xarici iqtisadi siyasətin tənzimləmə mexanizmləri, hüquqi-normativ bazası, xarici investisiya siyasəti, Beynəlxalq əmək bölgüsü prinsiplərinin mahiyyəti, regional və Beynəlxalq inteqrasiya siyasəti və Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərinin öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

2. MÖVZULAR VƏ ONLARIN MƏZMUNU

1. Xarici iqtisadi siyasətin nəzəri-konseptual əsasları.

İqtisadi siyasətin mahiyyəti. İqtisadi siyasətin predmeti. İqtisadi siyasətin əsas formaları və xüsusiyyətləri. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşması prosesləri. Xarici iqtisadi siyasətin ümumi iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissəsi kimi.

2. Xarici iqtisadi siyasətin dünya iqtisadiyyatına təsiri məsələləri.

Dünya iqtisadiyyatının inkişaf mərhələləri. Bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesləri və əsas iqtisadi göstəriciləri. İqtisadi transformasiyaların dünya iqtisadiyyatına təsiri. Dünya ölkələrinin xarici iqtisadi siyasətinin spesifik xüsusiyyətləri. Ayrı-ayrı ölkə qruplarının və Beynəlxalq iqtisadi birliklərin xarici iqtisadi siyasətinin prioritet vəzifələri. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında ayrı-ayrı ölkələrin milli maraqlarının nəzərə alınması. Milli iqtisadiyyatların beynəlmilləşməsi prosesləri və dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya proseslərinin genişlənməsi.

3. Qloballaşma şəraitində milli iqtisadi sistemlərin inkişaf problemləri.

Milli iqtisadi təhlükəsizlik anlayışının mahiyyəti. Qloballaşma şəraitində ölkələrin iqtisadi təhlükəsizlik problemləri. Beynəlxalq inteqrasiya proseslərinin genişləndiyi

şəraitdə milli iqtisadi maraqların qorunmasının prioritet istiqamətləri. İqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi. Milli iqtisadi inkişaf modelinin ayrı-ayrı sektorlarının davamlı inkişafı. Milli iqtisadi sektorların rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi. İqtisadi inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsində balanslaşdırılmış xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasının əhəmiyyəti.

4. Xarici ticarət siyasətinin dünya iqtisadiyyatında rolu.

Ticarətin dünya iqtisadiyyatında rolu. Xarici ticarət nəzəriyyələri. Xarici ticarət siyasətinin formalaşması prosesləri. Xarici ticarətin tarif və qeyri-tarif tənzimləmələri. Xarici ticarətin kvotalaşdırılması. Xarici ticarətin lisenziyalaşdırılması. Dövlətlərarası və regionlararası iqtisadi əməkdaşlıq proseslərində xarici ticarətin əhəmiyyəti. Xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsinin müsbət cəhətləri. Xarici ticarət siyasətinin spesifik xüsusiyyətləri. Xarici ticarətin səmərəlilik problemləri. Xarici ticarət siyasətinin ölkə iqtisadiyyatlarının və dünya iqtisadiyyatının inkişafına təsiri. Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyəti.

5. Dünya iqtisadiyyatında rəqabətlik standartları.

Rəqabət standartların mahiyyəti. Rəqabət standartlarının əsas istiqamətləri və göstəriciləri. Ayrı-ayrı ölkələrin rəqabət qabiliyyətliliyi problemləri. Rəqabət qabiliyyətli standartların xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında rolu. Rəqabət standartlarının dünya iqtisadi proseslərinə təsiri. Rəqabət qaydalarının formalaşmasında Roma müqaviləsinin (1957 il) rolu.

Milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi prosesləri və bu sahədəki problemlər. Dünya iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinə təsir edən mühüm amilləri.

6. Maliyyə - kredit siyasəti.

Maliyyə anlayışının mahiyyəti. Valyuta - kredit siyasətinin əsas aspektləri. Maliyyə sistemi və onun spesifik xüsusiyyətləri. Dövlətin xarici valyuta siyasəti. Valyuta tənzimlənməsi və valyuta məzənnəsi. Ölkənin tədiyyə balansı siyasəti. Ayrı-ayrı ölkələrin valyuta-kredit siyasəti. İri Beynəlxalq iqtisadi maliyyə, pul, kredit qurumları və onların valyuta - kredit siyasəti. İri Beynəlxalq maliyyə, valyuta - kredit qurumlarının ayrı-ayrı ölkələrinin iqtisadi inkişafına təsiri məsələləri. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində və qloballaşma mühitində valyuta-kredit siyasətinin transformasiyası.

7. Beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində xarici iqtisadi siyasətin təşkili.

Dünya ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələrinin sürətləndirilməsini şərtləndirən amillər. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi məsələləri. Beynəlxalq elmi-texniki əməkdaşlıq siyasətinin spesifik xüsusiyyətləri. Dünya ölkələrinin demoqrafik və miqrasiya problemləri və bu proseslərdə xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasında işçi qüvvəsinin rolunun qiymətləndirilməsi. Mal və xidmətlərin ölkələrarası sürətli hərəkətində manelərin aradan qaldırılması. Kapitalın sərbəst axını və səmərəlilik məsələləri.

8. Xarici investisiya siyasəti.

Dünya iqtisadiyyatının inkişafında investisiyaların rolu. Xarici investisiyaların axınının gücləndirilməsi. Qloballaşma mühitində investisiya siyasəti. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında xarici investisiyaların yatırılmasının əsas prinsipləri. Xarici investisiyaların formalaşmasında Beynəlxalq Sazişlər və razılaşmalar. İnkişaf etmiş ölkələrin kapital ixracı üzrə xarici iqtisadi siyasəti.

9. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici iqtisadi siyasətinin əsas prinsipləri

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya iqtisadiyyatında rolu. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici iqtisadi siyasətlərinin formalaşdırılması proseslərinin spesifik xüsusiyyətləri. Sürətlə inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici-iqtisadi siyasəti. Çinin iqtisadiyyatı və xarici iqtisadi siyasəti. Hindistanın dünya iqtisadiyyatında rolu və xarici iqtisadi siyasəti. Braziliyanın iqtisadi inkişaf konsepsiyası. Rusiyanın dünya iqtisadiyyatında mövqeyi və xarici iqtisadi siyasəti.

10. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində xarici iqtisadi siyasətin əhəmiyyəti.

Keçid iqtisadiyyatı anlayışının mahiyyəti. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi inkişafının spesifik xüsusiyyətləri. Keçid

iqtisadiyyatlı ölkələrin sürətli inkişafını şərtləndirən mühüm amillər. Keçid iqtisadiyyatı dövründə iqtisadi islahatların aparılması və xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasının formalaşdırılması. Postsosialist ölkələrinin dünya iqtisadi proseslərində iştirakı. Postsosialist ölkələrinin xarici iqtisadi siyasətinin əsas xüsusiyyətləri. Postsovet respublikalarının xarici-iqtisadi siyasətinin başlıca tendensiyaları.

11. Xarici-iqtisadi siyasətin formalaşmasında Beynəlxalq iqtisadi qurumların rolu.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında iri beynəlxalq iqtisadi qurumların iştirakı. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında beynəlxalq hüquq normaları, konvensiyalar, sazişlər və digər iqtisadi razılaşmalar. Xarici iqtisadi siyasətin formalaşmasında və tənzimlənməsində Ümumdünya Ticarət Təşkilatının rolu. Tarif və Ticarət üzrə Baş sazişin yaranması prosesləri və bu təşkilatın dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf proseslərinə təsiri.

12. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində xarici iqtisadi siyasətin formalaşması proseslərində iştirakı.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) yaradılmasının tarixi aspektləri. BMT-nin dünya iqtisadiyyatının nizamlanmasında rolu. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və bu qurumun dünya ölkələrinin xarici iqtisadi siyasətinə təsiri. Dünya Bankı və onun müvafiq qurumlarının xarici iqtisadi siyasətlərinin spesifik

xüsusiyyətləri. BMT-nin iqtisadi və sosial Şurası. Ticarət və inkişaf üzrə BMT-nin konferensiyası. Sənaye inkişafı üzrə BMT-nin Təşkilatı. Ərzaq və və Kənd Təsərrüfatı üzrə BMT-nin təşkilatı. Müasir qloballaşma mühitində BMT-nin xarici iqtisadi siyasətinin əsas tendensiyaları.

13. Enerji resurslarından səmərəli istifadə edilməsində xarici iqtisadi siyasətin müasir tendensiyaları.

Enerji siyasətinin mahiyyəti və vasitələri. Neft diplomatiyasının mahiyyəti. OPEK (1960) və onun xarici iqtisadi siyasətinin başlıca prinsipləri. Neft, enerji böhranları və onların dünya iqtisadiyyatına təsiri. OPEK-ə daxil olmayan ölkələrin xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri. Beynəlxalq enerji Agentliyi. Ümümdünya Enerji Şurası. Avropa Elektroenergetika Sənayesi İttifaqı. MDB ölkələrinin elektroenergetika şurası. ABŞ-in enerji diplomatiyası.

14. Regional iqtisadi inteqrasiyaların sürətləndirilməsində xarici iqtisadi siyasət amili.

Regional iqtisadi siyasətin mahiyyəti. Regional iqtisadi inteqrasiya proseslərinin əsas xüsusiyyətləri və istiqamətləri. «Açıq qapı» iqtisadi siyasəti.

Regional iqtisadiyyatın sürətləndirilməsində nəzəri amillər və onların müasir dövrdə təkmilləşdirilməsi problemləri. Regional iqtisadi birliklərin , ölkə qruplarının xarici iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması aspektləri. Müasir dünya iqtisadiyyatında iri regional qurumlar və onların xarici iqtisadi siyasətinin prioritet

istiqamətləri. ASEAN - dünyanın ən iri regional qurumu kimi. APEK - dövlətlərarası ümumi regional iqtisadi təşkilat kimi. İri iqtisadi güc birliyi olan Avropa İttifaqı. ABŞ, Kanada və Meksikanın inkişafında və xarici iqtisadi siyasətinin formalaşmasında NAFTA-nın rolu. Müstəqil Dövlətlər Birliyi. Qara dəniz əməkdaşlıq Təşkilatı.

15. Azərbaycanın innovasiya iqtisadiyyatına keçməsinə xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılması problemləri və perspektivləri.

Yeni iqtisadi vasitələrin, müasir texnologiyaların tətbiqinin iqtisadi inkişaf proseslərinə təsiri. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin spesifik xüsusiyyətləri. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf proseslərində balanslaşdırılmış xarici iqtisadi siyasət konsepsiyasının təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyəti. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının müasir tendensiyaları. Azərbaycanın innovasiya iqtisadiyyatına sürətlə daxil olmasının vacibliyini şərtləndirən amillər. Azərbaycanda elm və texnikanın, müasir texnologiyaların və yeni iqtisadi vasitələrin tətbiqinin intensivləşdirilməsi üçün xarici iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi problemləri və perspektivləri.

3. «Xarici iqtisadi siyasət» fənninin tədrisinə ayrılan saatların mövzular üzrə paylanması

№	MÖVZULARIN ADI	Saatlar		
		Cəmi	Mühazirə	Seminar
1.	Xarici iqtisadi siyasətin nəzəri-konseptual əsasları.	4	2	2
2.	Xarici iqtisadi siyasətin dünya iqtisadiyyatına təsiri məsələləri.	4	2	2
3.	Qloballaşma şəraitində milli iqtisadi sistemlərin inkişaf problemləri.	4	2	2
4.	Xarici ticarət siyasətinin dünya iqtisadiyyatında rolu.	4	2	2
5.	Dünya iqtisadiyyatında rəqabətlik standartları.	4	2	2
6.	Maliyyə -kredit siyasəti.	4	2	2
7.	Beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində xarici iqtisadi siyasətin təşkili.	4	2	2
8.	Xarici investisiya siyasəti.	4	2	2
9.	İnkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici iqtisadi siyasətinin əsas prinsipləri	4	2	2
10.	Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində xarici	4	2	2

	iqtisadi siyasətin əhəmiyyəti.			
11.	Xarici-iqtisadi siyasətin formalaşmasında Beynəlxalq iqtisadi qurumların rolu.	4	2	2
12.	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beynəlxalq münasibətlər sistemində xarici iqtisadi siyasətin formalaşması proseslərində iştirakı.	4	2	2
13.	Enerji resurslarından səmərəli istifadə edilməsində xarici iqtisadi siyasətin müasir tendensiyaları.	4	2	2
14.	Regional iqtisadi inteqrasiyaların sürətləndirilməsində xarici iqtisadi siyasət amili.	4	2	2
15.	Azərbaycanın innovasiya iqtisadiyyatına keçməsində xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılması problemləri və perspektivləri.	4	2	2
YEKUN:		60	30	30

4. SEMİNAR MƏŞĞƏLƏLƏRİNİN TƏXMİNİ MÖVZULARI:

1. Xarici iqtisadi siyasətin nəzəri-konseptual əsasları.
2. Xarici iqtisadi siyasətin dünya iqtisadiyyatına təsiri məsələləri
3. Qloballaşma şəraitində milli iqtisadi sistemlərin inkişaf problemləri.
4. Xarici ticarət siyasətinin dünya iqtisadiyyatında rolu.
5. Dünya iqtisadiyyatında rəqabətlik standartları.
6. Maliyyə -kredit siyasəti.
7. Beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində xarici iqtisadi siyasətin təşkili.
8. Xarici investisiya siyasəti.
9. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici iqtisadi siyasətinin əsas prinsipləri.
10. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində xarici iqtisadi siyasətin əhəmiyyəti.
11. Xarici-iqtisadi siyasətin formalaşmasında Beynəlxalq iqtisadi qurumların rolu.
12. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beynəlxalq münasibətlər sistemində xarici iqtisadi siyasətin formalaşması proseslərində iştirakı.
13. Enerji resurslarından səmərəli istifadə edilməsində xarici iqtisadi siyasətin müasir tendensiyaları.
14. Regional iqtisadi inteqrasiyaların sürətləndirilməsində xarici iqtisadi siyasət amili.
15. Azərbaycanın innovasiya iqtisadiyyatına keçməsində xarici iqtisadi siyasətin formalaşdırılması problemləri və perspektivləri.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ə.Bayramov «Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika». Bakı, 1997.
2. A.Nadirov «Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı məsələləri». Bakı, 2001.
3. A.Ş.Şəkərliev. «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər». Bakı, 1999, 258 s.
4. M.İ.Vərxudarov və b. «İqtisadi təhlükəsizlik». Bakı, 2007.
5. Azərbaycan iqtisadiyyatı. A.Nadirovun elmi redaktorluğu ilə. Bakı, Elm, 2003, 344 s.
6. Миклашевская Н.А., Холопов А.В./ Международная экономика/ «Дис- Москва, 2005.
7. Колесов В.П./ Международная экономика/ «Инфра-М». Москва, 2004.
8. Наговицын А.Г./ Валютная политика/ «Экзамен»-Москва, 2000.
9. Щетинин В.Д./ Экономическая дипломатия/ Международные отношения. Москва, 2001.
10. Мельников А.А. «Внешнеэкономическая политика государства». Москва, 2007.
11. Бабин Э.П., Исаченко Т.М. «Внешнеэкономическая политика», Москва, «Экономика», 2006.
12. Государственная экономическая политика (под ред. Морозовой Т.Г.), Москва, ЮНИТИ-ДАНА, 2006.
13. Фомичев В.Н. Международная торговля, 2001 – 446с.
14. Хасбулатов Р.И. «Мировая экономика», Москва, 2003, 734 с.

15. Свинухов В.Г. «Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности». Москва, Экономика, 2004.
16. Данилцев В. «Основы торговой политики и правила ВТО», Москва, 2005.
17. Ведута Е. «Стратегия и экономическая политика государства». Москва, 2003.
18. Линдерт П.Х. «Экономика мирохозяйственных связей». Москва, 1992.
19. Пейро М. «Международные экономические, валютные и финансовые отношения», Москва, 1994.
20. Мировая экономика. Учебник / под. Ред.проф. А.С.Булатова – Москва, «Юристъ», 2002- 734 с.
21. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.economywatch.com>
22. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.wto.com>
23. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.imf.org>
24. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.worldbank.org>
25. [Электронные ресурсы]: URL: <http://www.economy.gov.az>

Redaktor : L.Ə.Məlikova
Texniki redaktor: E.F.Həsətova
Koorektor : S.Z.Əlirzayeva

Yığılmağa verilmişdir 16.03. 2015-ci il.

Çapa imzalanmışdır 06.04.2015-ci il

Sifariş №76. Şərti ç.v.11.6. Kağız formatı 60*84/1/16. Tiraj 500

Sumqayıt Dövlət Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Sumqayıt şəhəri,43-cü məhəllə.

Yığılmağa verilmişdir 16.03. 2015-ci il.

Çapa imzalanmışdır 06.04.2015-ci il

Sifariş №76. Şərti ç.v.11.6. Kağız formatı 60*84^{1/16}. Tiraj 500

Sumqayıt Dövlət Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Sumqayıt şəhəri,43-cü məhəllə.

Sumqayıt Dövlət Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Sumqayıt şəhəri,43-cü məhəllə.